

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

ISSN 2520-2308 (print)
ISSN 2709-5452 (online)

№ 4 (38) / 2021
1 том

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Юридичні науки»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Юридические науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Juridical sciences»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22442-12342Р*

№ 4 (38)

1 том

Київ 2021

ББК 67
УДК 34
М-43

Повний бібліографічний опис усіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки» подано в: **Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Index Copernicus International (ICI); Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 409 від 17.03.2020

Спеціальності:

081 Право

262 Правоохоронна діяльність

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу та права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем юридичної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів юридичних спеціальностей, працівників державних установ, юридичних компаній, судів, правоохоронних органів й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2021

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».

Серія: «Юридичні науки», 2021

ISSN 2520-2308 = Internauka. Seria: Űridičeskie nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka". Seria: Űridičeskie nauki

Редакційна колегія

Голова редакційної колегії: **Курило Володимир Іванович** — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НААН України, Заслужений юрист України, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Заступник голови редакційної колегії: **Мушенюк Віктор Васильович** — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Секретар редакційної колегії: **Ільченко Олександр Васильович** — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Члени редакційної колегії

Биркович Тетяна Іванівна — доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри державного управління та права Київського університету культури (Київ, Україна)

Гаруст Юрій Віталійович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Дерев'янко Богдан Володимирович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри господарського права Донецького юридичного інституту МВС України (Кривий Ріг, Україна)

Дрозд Олексій Юрійович — доктор юридичних наук, професор, начальник ад'юнктури і докторантури Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Зіха Іржі — PhD in Law, старший викладач факультету менеджменту і економіки Університету Томаша Баті у Зліні (Злін, Чеська Республіка)

Короєд Сергій Олександрович — доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного права і процесу ПВНЗ Університет Короля Данила (Івано-Франківськ, Україна)

Куліш Анатолій Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Курило Інна Володимирівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Ладиченко Віктор Валерійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Лоренцмайєр Штефан — доктор юридичних наук, професор, координатор програми «Еразмус» юридичного факультету Аугсбурського університету (Аугсбург, ФРН)

Мельничук Ольга Федорівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету (Вінниця, Україна)

Омельчук Василь Андрійович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Резнік Олег Миколайович — доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, заступник директора з наукової роботи ННІ права Сумського державного університету (Суми, Україна)

Самохін Анатолій Вікторович — доктор медичних наук, професор, Заслужений лікар України, завідувач відділенням травматології, керівник міського центру ургентної спеціалізованої ортопедо-травматологічної допомоги Київської міської клінічної лікарні № 12 (Київ, Україна)

Світличний Олександр Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного та господарського права Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Фунта Растислав — кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та європейського права Університету Данубіус (Сладковичово, Словацька Республіка)

Юринець Юлія Леонідівна — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного і адміністративного права Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Яра Олена Сергіївна — кандидат юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Editorial Board

Chief Editor: **Volodymyr Kurylo** — Doctor of Legal Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAAS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Administrative and Financial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Deputy editor: **Victor Mushenok** — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative, Financial and Information Law, Kyiv National University of Trade and Economics (Kyiv, Ukraine)

Executive Secretary: **Oleksandr Ilchenko** — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of the Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Members of the Editorial Board

Tatyana Berkovich — Doctor of Sciences in Public Administration, Candidate of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Public Administration and Law of the Kyiv University of Culture (Kyiv, Ukraine)

Bogdan Derevianko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Business Law of the Donetsk Law Institute of Ministry of Internal Affairs of Ukraine (Kryvyi Rih, Ukraine)

Alexei Drozd — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of Adjuncture and Doctorate of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Rastislav Funta — Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of International Law and European Law of the Danubius University (Sladkovichovo, Slovak Republic)

Yuriy Harust — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative, Economic Law and Economic Security of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Sergiy Koroed — Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law and the Law of the Higher Education of the King Danylo University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Anatoliy Kulish — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Director of the Academic and Research Institute of Law of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Inna Kurylo — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Victor Ladychenko — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of International Law and Comparative Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Stefan Lorenzmeier — Doctor of Legal Sciences, Professor, Coordinator of the Erasmus Program of the Faculty of Law of the Augsburg University (Augsburg, Germany)

Olga Melnichuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Law Department of the Vinnytsa Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics (Vinnytsia, Ukraine)

Vasily Omelchuk — Doctor of Legal Sciences, Professor, Head of the Department of Law, Kiev Cooperative Institute of Business and Law (Kyiv, Ukraine)

Oleg Reznik — Doctor of Legal Sciences, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director for Scientific Work of the Educational and Scientific Law Institute of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

Anatoly Samokhin — Doctor of Medical Sciences, Professor, Honored Doctor of Ukraine, Head of the Department of Traumatology, Head of the City Center of Urgent Specialized Orthopedic-Traumatological Care of Kyiv City Clinical Hospital № 12 (Kyiv, Ukraine)

Oleksandr Svitlychnyi — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Civil and Commercial Law of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Olena Yara — Candidate of Legal Sciences, Professor, Dean of the Law Faculty of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Yuliya Yurinet — Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

Jiri Zicha — PhD in Law, Senior Lecturer of the Faculty of Management and Economics of the Tomas Bata University in Zlín (Zlin, Czech Republic)

ЗМІСТ

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Ковтун Марина Сергіївна, Шиманський Богдан Ігорович, Гаркуша Владислав Віталійович
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ АДМІНІСТРАТИВНО-ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ,
ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ З БЕЗПЕКИ НА ТРАНСПОРТІ 9

Комарницька Ірина Іванівна
ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ ЗАСОБАМИ
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА..... 15

Курило Володимир Іванович, Биркович Тетяна Іванівна, Овчарук Сергій Станіславович
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІСКАЛЬНИХ ВІДНОСИН ЯК ЧИННИК ПРОДОВОЛЬЧОЇ
БЕЗПЕКИ 24

Шульга Тетяна Михайлівна, Халецька Катерина Костянтинівна
ПОДАТКОВЕ ПЛАНУВАННЯ: ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ 33

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО; ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Дядюк Анастасія Леонідівна
ВІДСТУПЛЕННЯ ПРАВА ВИМОГИ ВИПЛАТИ ДИВІДЕНДІВ В АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВАХ ... 39

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

Карпінська Наталія Володимирівна
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ
У РОСЛИННИЦТВІ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ВИМОГ ЄС 45

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Муртіщева Аліна Олександрівна, Плотнікова Анна Дмитрівна, Дубина Катерина Валеріївна
ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ ГОЛОСУВАННЯ В СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ..... 55

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Воробей Андрій Олегович
ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ, НА ЯКИХ ПОКЛАДАЄТЬСЯ
ОБОВ'ЯЗОК ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРОСТУПКІВ 65

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Асірян Сюзанна Рафіківна, Заїка Анастасія Валентинівна, Ковпик Ольга Сергіївна АБОРТ: ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 2 ЄКПЛ ЧИ РЕАЛІЗАЦІЯ ЖІНКОЮ ПРАВА ВИБОРУ В КОНТЕКСТІ СТАТТІ 8 ЄКПЛ.....	72
Білоусов Євген Миколайович, Кордій Наталія Геннадіївна ПРАВО НА ПОВАГУ ДО КОРЕСПОНДЕНЦІЇ У РОЗУМІННІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	78
Іванов Артем Геннадійович, Шигапова Еліза Ігорівна ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТА ЗНАЧЕННЯ КОНСУЛЬТАТИВНИХ ВИСНОВКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	85
Косінова Дарина Станіславівна, Івчук Катерина Іванівна, Чернявський Олександр Владиславович ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС ТА УКРАЇНИ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ	91
Маринів Іванна Ігорівна, Бабіч Альона Григорівна АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ЩОДО ПРАВА ЖІНКИ НА АБОРТ	101
Сорокіна Анастасія Андріївна, Демченко Василь Олександрович, Асірян Сюзанна Рафіківна ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ МІГРАНТІВ	107

CONTENTS

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS; FINANCE LAW; INFORMATION LAW

- Kovtun Maryna, Shymanskyi Bohdan, Harkusha Vladyslav**
LEGAL REGULATION OF CERTAIN ADMINISTRATIVE AND ECONOMIC SANCTIONS
APPLICABLE BY CIVIL SERVICE OF UKRAINE FOR TRANSPORT SAFETY 9
- Komarnytska Iryna**
PREVENTION OF OFFENSES IN THE BUDGETARY SPHERE BY MEANS OF ADMINISTRATIVE
LAW 15
- Kurylo Volodymyr, Byrkovych Tetyana, Ovcharuk Sergij**
LEGAL REGULATION OF FISCAL RELATIONS AS A FACTOR OF FOOD SECURITY 24
- Shulha Tetiana, Khaletska Kateryna**
TAX PLANNING: PRACTICAL PROBLEMS OF IMPLEMENTATION 33

COMMERCIAL LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW

- Diadiuk Anastasiia**
ASSIGNMENT OF THE RIGHT TO DEMAND DIVIDENDS IN JOINT STOCK COMPANIES 39

LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RIGHTS

- Karpinska Nataliia**
LEGAL REGULATION OF PHYTOSANITARY MEASURES APPLICATION IN VEGETATION
IN UKRAINE IN THE LIGHT OF EU REQUIREMENTS 45

CONSTITUTIONAL RIGHT; MUNICIPAL LAW

- Murtishcheva Alina, Plotnikova Anna, Dubyna Kateryna**
TO THE QUESTION OF FORMS OF VOTING IN MODERN FOREIGN COUNTRIES 55

CRIMINAL PROCESS AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATING ACTIVITIES

- Vorobey Andrii**
PECULIARITIES OF THE PROCEDURAL STATUS OF SUBJECTS WHICH HAVE THE OBLIGATION
OF PROOF DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES 65

INTERNATIONAL LAW

- Asiryan Syuzanna, Zaika Anastasiia, Kovpyk Olha**
ABORTION: VIOLATION OF ARTICLE 2 OF THE ECHR OR WOMEN'S EXERCISE OF THE RIGHT
TO CHOOSE IN THE CONTEXT OF ARTICLE 8 OF THE ECHR 72

Bilousov Yevhen, Kordii Nataliia THE RIGHT TO RESPECT FOR CORRESPONDENCE IN UNDERSTANDING THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	78
Ivanov Artem, Shyhapova Eliza CONCERNING TO THE LEGAL NATURE AND IMPORTANCE OF THE ADVISORY OPINIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS.....	85
Kosinova Daryna, Ivchuk Kateryna, Cherniavskyi Oleksandr LEGAL ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF EU AND UKRAINE LEGISLATION IN THE FIELD OF CYBER SECURITY	91
Maryniv Ivanna, Babich Aljona ANALYSIS OF PRACTICE OF THE ECHR REGARDING WOMAN'S RIGHT TO ABORTION	101
Sorokina Anastasiia, Demchenko Vasyl, Asiryan Syuzanna EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AS AN INSTRUMENT OF PROTECTION OF THE RIGHTS OF MIGRANTS	107

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Ковтун Марина Сергіївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Ковтун Марина Сергеевна

*кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры административного права
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Kovtun Maryna

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Administrative Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Шиманський Богдан Ігорович

*студент Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Шиманский Богдан Игоревич

*студент Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Shymanskyi Bohdan

*Student of the Institute of Prosecutor's Office and Criminal Justice of
Yaroslav Mudryi National Law University*

Гаркуша Владислав Віталійович

*студент факультету адвокатури
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Гаркуша Владислав Витальевич

*студент факультета адвокатуры
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Harkusha Vladyslav

*Student of the Faculty of Advocacy
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7114

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОКРЕМИХ АДМІНІСТРАТИВНО-
ГОСПОДАРСЬКИХ САНКЦІЙ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ
ДЕРЖАВНОЮ СЛУЖБОЮ УКРАЇНИ
З БЕЗПЕКИ НА ТРАНСПОРТІ**

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ОТДЕЛЬНЫХ АДМИНИСТРАТИВНО-
ХОЗЯЙСТВЕННЫХ САНКЦИЙ, ПРИМЕНЯЕМЫХ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
СЛУЖБОЙ УКРАИНЫ ПО БЕЗОПАСНОСТИ НА ТРАНСПОРТЕ**

**LEGAL REGULATION OF CERTAIN ADMINISTRATIVE
AND ECONOMIC SANCTIONS APPLICABLE BY CIVIL SERVICE
OF UKRAINE FOR TRANSPORT SAFETY**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правової природи адміністративно-господарських санкцій, зокрема адміністративно-господарському штрафу як виду таких санкцій. Вивчено наукові позиції та підходи стосовно питання до якого виду відповідальності слід відносити адміністративно-господарські санкції. Встановлено, що позиції вчених в основному розходяться в двох напрямках – одні відносять їх до господарсько-правової відповідальності, а інші до адміністративної. Особливу увагу приділено дослідженню правомірності застосування адміністративно-господарського штрафу Державною службою України з безпеки на транспорті. Проаналізовано практику винесення постанов Державною службою України з безпеки на транспорті про застосування адміністративно-господарського штрафу до суб'єктів господарювання, які здійснюють перевезення в межах території України через відсутність документів, які містять дані роботи пристрою реєстрації режиму праці та відпочинку водіїв (тахографів). Проаналізовано відповідну судову практику. Авторами було досліджено нормативно-правове підґрунтя регулювання вказаних правовідносин, а саме окремі положення Господарського кодексу України, Закону України «Про автомобільний транспорт», Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів, затверджене наказом Міністерства транспорту та зв'язку України № 340. Аналіз вказаних нормативних положень дає підстави зробити висновок, що здійснення перевірок щодо наявності встановлених тахографів та відповідно документів, що містять дані їх роботи на транспортних засобах, які здійснюють внутрішні перевезення не охоплюється колом повноважень Державної служби України з безпеки на транспорті. Також зазначено, що адміністративні суди при розгляді справ про оскарження вищевказаних постанов здебільшого залишають в силі накладені Державною службою України з безпеки на транспорті санкції, що на нашу думку пов'язано з нечітким закріпленням у нормативних положеннях підстав для застосування таких санкцій, і як наслідок – неправильним тлумаченням норм законодавства судами. Зроблено наголос на необхідності зміни цієї тенденції з метою уникнення незаконного втручання органів державної влади в господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Ключові слова: Укртранбезпека, незаконні санкції, судові рішення.

Аннотация. Статья посвящена исследованию правовой природы административно-хозяйственных санкций, в частности административно-хозяйственному штрафу как виду таких санкций. Изучены научные позиции и подходы к вопросу к какому виду ответственности следует относить административно-хозяйственные санкции. Установлено, что позиции ученых в основном расходятся в двух направлениях – одни относят их к хозяйственно-правовой ответственности, а другие к административной. Особое внимание уделено исследованию правомерности применения административно-хозяйственного штрафа Государственной службой Украины по безопасности на транспорте. Проанализирована практика вынесения постановлений Государственной службой Украины по безопасности на транспорте о применении административно-хозяйственного штрафа к субъектам хозяйствования, которые осуществляют перевозки в пределах территории Украины из-за отсутствия документов, содержащих данные работы устройства регистрации режима труда и отдыха водителей (тахографов). Проанализированы соответствующую судебную практику. Авторами были исследованы нормативно-правовую основу регулирования указанных правоотношений, а именно отдельные положения Хозяйственного кодекса Украины, Закона Украины «Об автомобильном транспорте», Положение о рабочем времени и времени отдыха водителей колесных транспортных средств, утвержденное приказом Министерства транспорта и связи Украины № 340. Анализ указанных нормативных положений позволяет сделать вывод, что осуществление проверок о наличии установленных тахографов и соответственно документов, содержащих данные их работы на транспортных средствах, осуществляющих внутренние перевозки не охватывается кругом полномочий Государственной службы Украины по безопасности на транспорте. Также указано, что административные суды при рассмотрении дел об оспаривании вышеуказанных постановлений основном оставляют в силе наложенные Государственной службой Украины по безопасности на транспорте санкции, по нашему мнению связано с нечетким закреплением в нормативных положениях оснований для применения таких санкции, и как следствие – неправильным толкованием норм законодательства судами. Сделан упор на необходимости изменения этой тенденции во избежание незаконного вмешательства органов государственной власти в хозяйственную деятельность субъектов хозяйствования.

Ключевые слова: Укртранбезопасность, незаконные санкции, судебные решения.

Summary. The article is devoted to the study of the legal nature of administrative and economic sanction and administrative and economic penalty as its type and separately considered the legality of the application of this type of sanction in a separate case by the State Service of Ukraine for Transport. The scientific positions and approaches to which the type of responsibility should be studied should be studied. It has been established that the positions of scientists are mainly divergent in two directions – some attribute them to economic and legal responsibility, while others to the administrative. The practice of depositing the State Service of Ukraine for transport on the use of an administrative-economic fine to business entities carried out within the territory of Ukraine through the absence of documents containing data of the operation of the device for registration of the

registration regime and recreation of drivers (tachographs). On the regulatory and legal basis for regulating the provinces of Ukraine, and the individual provisions of the Commercial Code of Ukraine, the Law of Ukraine «On Automobile Transport», the provisions on working hours and time of rest of drivers of wheeled vehicles, approved by the order of the Ministry of Transport and Communications of Ukraine № 340. From the norms of these legislation acts, it becomes clear that the audits on the availability of established tachographs and respectively documents containing data on their work on vehicles carried out internal transportation are not covered by a circle of powers of the State Service for Transport Security. It also notes that administrative courts when considering the appeal of the above-mentioned decisions took the position of the state body and misinterpret the norms of legislation, which in turn leads to the case of unfair decisions that are contrary to the requirements of legislation. It is emphasized on the need to change this false trend in order to avoid illegal interference of state authorities into economic activities of business entities.

Key words: Ukrtransbezpeka, illegal sanctions, court decisions.

Постановка проблеми. Питання правової природи адміністративно-господарських санкцій та окремі аспекти їх застосування викликають багато проблем на практиці, дослідження яких має теоретичне та практичне значення. У зв'язку із цим, нормативно-правове закріплення підстав застосування адміністративно-господарських санкцій потребує ретельного дослідження та вдосконалення. Зокрема, мова йде про застосування адміністративно-господарського штрафу як одного з видів адміністративно-господарської санкцій до суб'єктів господарювання Державною службою України з безпеки на транспорті.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченням проблематики правової природи адміністративно-господарських санкцій займався ряд науковців. Зокрема, свій внесок у цьому напрямі здійснили В. С. Щербина [2], О. В. Денисенко [3], О. П. Рябченко [4], Д. Лук'янець [5] та інші.

Спираючись на дослідження вищевказаних науковців, варто зазначити, що проблематика застосування окремих видів адміністративно-господарських санкцій залишається на сьогодні малодослідженою та актуальною.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є дослідження правового характеру адміністративно-господарської санкції та, зокрема, адміністративно-господарського штрафу як її виду; детального аналізу національного законодавства, що визначає підстави застосування таких санкцій, з акцентом на законодавство, яке регулює порядок експлуатації контрольних пристроїв (тахографів) перевізниками, які здійснюють внутрішні перевезення (в межах території України), відповідальності за його порушення та повноваження Державної служби України з безпеки на транспорті, яка здійснює контроль за дотриманням цього законодавства.

Виклад основного матеріалу. Господарським кодексом України (далі — ГК України) встановлено такий вид юридичної відповідальності суб'єктів

господарювання як господарсько-правова відповідальність, яка передбачає застосування до правопорушників у сфері господарювання, зокрема, адміністративно-господарських санкцій [1].

Позиції науковців стосовно правової природи адміністративно-господарських санкцій не є однаковими. Зокрема, Щербина В. С. зазначає, що адміністративно-господарські санкції можна характеризувати як одну з форм господарсько-правової відповідальності [2, с. 183].

Протилежної думки дотримується Денисенко О. В., який стверджує, що правова природа адміністративно-господарських санкцій — адміністративна [3, с. 131]. Рябченко О. П. дотримується такої ж думки вказуючи, що адміністративно-господарські санкції потрібно розглядати як вид адміністративної відповідальності [4, с. 39].

Лук'янець Д. М. зазначає, що адміністративно-господарські санкції не є різновидом господарських санкцій, тому їх застосування не можна вважати господарсько-правовою відповідальністю [5, с. 11].

Відповідно до статті 239 ГК України, одним із видів адміністративно-господарських санкцій є адміністративно-господарський штраф. Згідно з частиною 1 статті 241 ГК України, адміністративно-господарський штраф — це грошова сума, що сплачується суб'єктом господарювання до відповідного бюджету у разі порушення ним встановлених правил здійснення господарської діяльності [1].

Стосовно цієї санкції Лук'янець Д. М. стверджує, що з урахуванням положень ГК України, метою застосування штрафу має бути припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідація його наслідків. Проте штраф як захід юридичної відповідальності за своїм змістом не може бути спрямований на здійснення цих функцій. Він має каральну мету, але оскільки кара не може бути самоціллю, ця його властивість використовується переважно з превентивною метою щодо інших правопорушень. Тому, як зазначає науковець, штраф

є заходом юридичної відповідальності, але не може вважатися адміністративно-господарською санкцією в розумінні положень ГК України [5, с. 12, 13].

Відповідно до положень статті 238 ГК України, застосовувати адміністративно-господарські санкції за порушення встановлених законодавчими актами правил здійснення господарської діяльності мають право уповноважені органи державної влади або органи місцевого самоврядування [1]. Повноваження цих органів вичерпно закріплюється законодавством, ним встановлюються чіткі межі, вихід за які є недопустимим.

Відповідно до статті 19 Конституції України, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [10].

Як слушно зазначили автори науково-практичного коментаря Конституції України, закріплений в цьому положенні принцип відносно органів, які наділені державно-владними повноваженнями, може бути сформульований і в більш категоричній формі: «заборонено все, крім дозволеного законом».

Встановлення щодо органів, зазначених в статті 19 Основного Закону, спеціально-дозвільного типу правового регулювання забезпечує підпорядкування реалізації владних функцій вказаними органами та їх посадовими особами вимогам закону, вводить їх діяльність у чіткі, зрозумілі для усіх рамки і саме таким чином обмежує можливості прояву свавілля [12, с. 72].

Одним із органів, який наділений повноваженнями застосовувати адміністративно-господарські санкції, є Державна служба України з безпеки на транспорті (далі — Укртрансбезпека). Зазначений орган в процесі своєї діяльності виніс сотні постанов про застосування адміністративно-господарського штрафу до перевізників, які здійснюють внутрішні перевезення (в межах території України) через відсутність роздруківки даних роботи тахографа (пристрій реєстрації режиму праці та відпочинку водіїв). Однак, як показує аналіз практики застосування таких санкцій Укртрансбезпекою, цей орган часто-густо виходить за межі своїх повноважень, що визначені чинними нормативно-правовими актами, що, у свою чергу, призводить до порушення статті 19 Конституції України.

Так, відповідно до частини 8 статті 53 Закону України «Про автомобільний транспорт», яка міститься в Розділі IV «Міжнародні перевезення пасажирів і вантажів», водії транспортних засобів, що належать резидентам або нерезидентам України, зобов'язані допускати до перевірки тахографів

посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики з питань безпеки на наземному транспорті, надавати їм реєстраційні листки режиму праці та відпочинку водіїв — тахокарти, а також, у разі якщо у транспортному засобі використовуються цифрові тахографи, роздруковувати на паперовому носії інформацію про роботу та відпочинок водіїв [6]. Те, що законодавець розташував цю норму саме в цьому розділі є свідченням того, що ці вимоги стосуються лише міжнародних перевезень, але не внутрішніх (у межах України).

Також в Розділі V «Відповідальність перевізників за порушення законодавства про автомобільний транспорт», цього Закону, абзаці 11 частини 1 статті 60 зазначено, що за порушення законодавства про автомобільний транспорт до автомобільних перевізників застосовуються адміністративно-господарські штрафи за управління транспортними засобами при здійсненні міжнародних автомобільних перевезень без контрольних пристроїв (тахографів) реєстрації режимів праці чи відпочинку водіїв транспортних засобів чи вимкненими такими контрольними пристроями (тахографами) або без щоденних реєстраційних листків режимів праці та відпочинку [6].

В цій нормі законодавець ще раз підкреслив, що відповідальність за здійснення перевезень без контрольних пристроїв (тахографів) реєстрації режимів праці чи відпочинку водіїв транспортних засобів чи вимкненими такими контрольними пристроями (тахографами) або без щоденних реєстраційних листків режимів праці та відпочинку настає саме при управління транспортними засобами при здійсненні міжнародних автомобільних перевезень.

На підтвердження правомірності винесених постанов Укртрансбезпека посилається на Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів, затвердженого наказом Міністерства транспорту та зв'язку України № 340 від 07.06.2010 (далі — Наказ № 340). Проте відповідно до підпункту 4 пункту 5 Наказу № 340, яким затверджене це положення зазначено, що Державна служба України з безпеки на транспорті має забезпечити здійснення перевірок щодо наявності встановлених тахографів виключно на транспортних засобах, якими здійснюються міжнародні автомобільні перевезення [7].

Аналіз судової практики оскарження відповідних рішень Укртрансбезпеки показав, що адміністративні суди стають на сторону державного органу і в скасуванні постанов про застосування адміністративно-господарського штрафу з вищезазначених підстав відмовляють.

В обґрунтуванні своїх рішень суди доходять до доволі суперечливих тверджень, які породжують певні сумніви в їх правомірності. До прикладу в одному із судових рішень[9], колегія суддів зазначила, що посилання на пп. 4 п. 5 Наказу № 340 в обґрунтування доводів щодо протиправного здійснення перевірки транспортного засобу є необґрунтованим, оскільки предметом перевірки була не наявність встановленого тахографу, а наявність у водія документів, які відображають дані роботи цього тахографу. Проте виникає логічне запитання: як можливо здійснити перевірку таких документів навіть не маючи права перевіряти наявність зазначеного пристрою. Як впливає із положень законодавства наявність встановленого тахографу не вимагається в транспортних засобах, які здійснюють внутрішні перевезення. Тоді чому є обов'язковою наявність документів, що відображають дані роботи цього пристрою.

На нашу думку, зазначені твердження адміністративних судів не відповідають принципу справедливості. Так, у рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, Суд зазначив, що справедливість — одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права [8].

Відповідно до частин 1 і 2 статті 242 Кодексу адміністративного судочинства України, рішення суду повинно ґрунтуватися на засадах верховенства права, бути законним і обґрунтованим. Законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права при дотриманні норм процесуального права [11]. Очевидним є той факт, що адміністра-

тивні суди неправильно застосовують положення національного законодавства, що призводить до винесення несправедливих рішень.

З зазначеного вище випливає, що здійснення перевірок щодо наявності встановлених тахографів на транспортних засобах, які здійснюють внутрішні автомобільні перевезення взагалі не входить до повноважень Державної служби України з безпеки на транспорті. Так само зазначений орган не має повноважень здійснювати перевірку документів, які містять дані роботи встановленого тахографу.

Висновки з цього дослідження. Сьогодні, коли Україна на конституційному рівні закріпила незворотність європейського курсу, надзвичайно важливим є те, щоб всі державні інституції діяли в межах та на підставі законодавства та приймали рішення, які ґрунтуються на букві закону. Адже тільки таким способом можна в подальшому стати частиною європейського співтовариства.

Для вирішення цієї ситуації, з метою уникнення неоднозначного тлумачення органами Укртрансбезпеки та адміністративними судами відповідних норм важливим є чітке закріплення у Законі України «Про автомобільний транспорт» нормативного положення про відсутність необхідності встановлення тахографів, та наявність до них відповідних документів у перевізників, які здійснюють внутрішні перевезення (в межах території України).

Саме належне закріплення у законодавстві форми, підстав та порядку застосування адміністративно-господарських санкцій Державною службою України з безпеки на транспорті є відповідною правовою гарантією додержання прав та законних інтересів суб'єктів господарювання.

Література

1. Господарський кодекс України. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Щербина В. С. Адміністративно-господарські санкції в системі заходів господарсько-правової відповідальності. Вісник господарського судочинства. 2006. № 2. С. 180–185.
3. Денисенко О. В. Адміністративно-господарські санкції: проблеми, перспективи та шляхи подолання колізій при їх застосуванні. Вісник господарського судочинства. 2010. № 3. С. 126–132.
4. Рябченко О. П. Сутність адміністративно-господарських санкцій. Вісник Верховного Суду України. 2009. № 2. С. 37–40.
5. Лук'янець Д. М. Про правову природу адміністративно-господарських санкцій. Підприємництво, господарство і право. 2005. № 3. С. 10–16.
6. Про автомобільний транспорт: Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text>
7. Про затвердження Положення про робочий час і час відпочинку водіїв колісних транспортних засобів: наказ Міністерства транспорту та зв'язку України від 07.06.2010 № 340. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0811-10#top>

8. Рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#top>
9. Постанова Другого апеляційного адміністративного суду від 17 лютого 2021 року у справі № 520/6231/2020. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95175885>
10. Конституція України. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>
11. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Офіційний веб-портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top>
12. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав. наук України. 2-ге вид., переробл. і допов. Х.: Право, 2011. 1128 с.

References

1. Ghospodarskyj kodeks Ukrainy. Oficijnyj vebportal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
2. Shherbyna V. S. Administratyvno-ghospodarsjki sankciji v systemi zakhodiv ghospodarsjko-pravovoji vidpovidal-jnosti. Visnyk ghospodarsjkogho sudochynstva. 2006. #2. S. 180–185.
3. Denysenko O. V. Administratyvno-ghospodarsjki sankciji: problemy, perspektyvy ta shljakhy podolannja kolizij pry jikh zastosuvanni. Visnyk ghospodarsjkogho sudochynstva. 2010. #3. S. 126–132.
4. Rjabchenko O. P. Sutnistj administratyvno-ghospodarsjkykh sankcij. Visnyk Verkhovnogho Sudu Ukrainy. 2009. #2. S. 37–40.
5. Luk'janecj D. M. Pro pravovu pryrodu administratyvno-ghospodarsjkykh sankcij. Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. 2005. #3. S. 10–16.
6. Pro avtomobilnyj transport: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 #2344-III. Oficijnyj vebportal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2344-14#Text>
7. Pro zatverdzhennja Polozhennja pro robochyj chas i chas vidpochynku vodijiv kolisnykh transportnykh zasobiv: nakaz Ministerstva transportu ta zv'jazku Ukrainy vid 07.06.2010 #340. Oficijnyj vebportal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0811-10#top>.
8. Rishennja Konstytucijnogho Sudu Ukrainy vid 2 lystopada 2004 roku #15-rp/2004. Oficijnyj vebportal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#top>.
9. Postanova Drughogho apeljacijnogho administratyvnoghosudu vid 17 ljutogho 2021 roku uspravi #520/6231/2020. Jedynyj derzhavnyj rejestr sudovykh rishenj. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95175885>.
10. Konstytucija Ukrainy. Oficijnyj vebportal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#top>.
11. Kodeks administratyvnogho sudochynstva Ukrainy vid 06.07.2005 # 2747-IV. Oficijnyj vebportal Verkhovnoji Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#top>.
12. Konstytucija Ukrainy. Naukovo-praktychnyj komentar / redkol.: V. Ja. Tacij (gholova redkol.), O. V. Petryshyn (vidp. sekretar), Ju. Gh. Barabash ta in.; Nac. akad. prav. nauk Ukrainy. 2-ghe vyd., pererobl. i dopov. Kh.: Pravo, 2011. 1128 s.

Комарницька Ірина Іванівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти

Національний університет «Львівська політехніка»

Комарницкая Ирина Ивановна

кандидат юридических наук,

доцент кафедры гражданского права и процесса

Учебно-научный институт права, психологии и инновационного образования

Национальный университет «Львовская политехника»

Komarnytska Iryna

PhD in Law, Associate Professor of Civil Law and Procedure

Educational-Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education

Lviv Polytechnic National University

ORCID: 0000-0003-4314-877X

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7157

ПРОФІЛАКТИКА ПРАВОПОРУШЕНЬ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ ЗАСОБАМИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

ПРОФИЛАКТИКА ПРАВОНАРУШЕНИЙ В БЮДЖЕТНОЙ СФЕРЕ СРЕДСТВАМИ АДМИНИСТРАТИВНОГО ПРАВА

PREVENTION OF OFFENSES IN THE BUDGETARY SPHERE BY MEANS OF ADMINISTRATIVE LAW

Анотація. У роботі досліджено профілактику бюджетних правопорушень, які вчиняються посадовими особами органів публічного управління. Визначено наукову основу дослідження профілактики бюджетних правопорушень, які вчиняються посадовими особами органів публічного управління, та встановлено, що вона системою наукових ідей, підходів до наукової інтерпретації ключових термінів та категорій, зокрема запобігання бюджетним правопорушенням та профілактика бюджетних правопорушень, адміністративне правопорушення, посадові особи, публічне управління, органи публічного управління та інших, знань про прийняття правових норм у досліджуваній сфері та їхню змістовну зміну. Внаслідок формування наукової основи дослідження констатовано недостатню увагу вітчизняних науковців до проблеми профілактики правопорушень в бюджетній сфері, наукового обґрунтування шляхів вирішення проблеми уніфікації нормативного регулювання цієї сфери в наш час.

Доведено, що профілактикою бюджетних правопорушень, які вчиняються посадовими особами органів публічного управління, слід вважати складне і багатоаспектне правове явище, що може бути представленою комплексом спеціальних заходів впливу на посадових осіб органів публічного управління щодо нейтралізації потенційної можливості вчинення бюджетних правопорушень, усунення чинників, які зумовлюють протиправну діяльність, з метою охорони громадського порядку, прав і свобод громадян та встановленого порядку управління. Встановлено, що її особливості зумовлені особливостями загальних правових засад її реалізації, сферою профілактичного впливу, різноплановістю заходів впливу (індивідуальні, спеціальні та соціальні профілактичні заходи), підвищеною соціальною значимістю протидії таким деліктам.

Ключові слова: адміністративне право, бюджет, бюджетна сфера, бюджетні правопорушення, посадова особа, юридична відповідальність.

Аннотация. В работе исследовано профилактика бюджетных правонарушений, совершаемых должностными лицами органов публичного управления. Определена научная основа исследования профилактики бюджетных правонарушений, совершаемых должностными лицами органов публичного управления, и установлено, что она есть системой научных идей, подходов к научной интерпретации ключевых терминов и категорий, в частности предотвращения бюджетных правонарушений и профилактика бюджетных правонарушений, административное правонарушение, должностные лица, публичное управление, органы публичного управления и других, знаний о принятии правовых норм в исследуемой сфере и их содержательную смену. Вследствие формирования научной основы исследования констатировано недостаточное внимание отечественных ученых к проблеме профилактики правонарушений в бюджетной сфере, научного обоснования путей решения проблемы унификации нормативного регулирования этой сферы в наше время.

Доказано, что профилактикой бюджетных правонарушений, совершаемых должностными лицами органов публичного управления, следует считать сложное и многоаспектное правовое явление, которое может быть представлено комплексом специальных мер воздействия на должностных лиц органов публичного управления по нейтрализации потенциальной возможности совершения бюджетных правонарушений, устранение факторов, обуславливающих противоправную деятельность, в целях охраны общественного порядка, прав и свобод граждан и установленного порядка управления. Установлено, что ее особенности обусловлены особенностями общих правовых основ реализации, сферой профилактического воздействия, разноплановостью мер воздействия (индивидуальные, специальные и социальные профилактические мероприятия), повышенной социальной значимости противодействия таким деликтам.

Ключевые слова: административное право, бюджет, бюджетная сфера, бюджетные правонарушения, должностное лицо, юридическая ответственность.

Summary. The paper investigates the prevention of budget violations committed by officials of public authorities. The scientific basis for the study of the prevention of budget violations committed by officials of public administration bodies has been determined, and it has been established that it is a system of scientific ideas, approaches to the scientific interpretation of key terms and categories, in particular, the prevention of budget violations and the prevention of budget violations, administrative offenses, officials, public administration, public administration authorities and others, knowledge about the adoption of legal norms in the studied area and their meaningful change. As a result of the formation of the scientific basis of the study, insufficient attention of domestic scientists to the problem of crime prevention in the public sector, scientific substantiation of ways to solve the problem of unification of the normative regulation of this area in our time was stated.

It has been proved that the prevention of budget offenses committed by officials of public administration bodies should be considered a complex and multifaceted legal phenomenon, which can be represented by a set of special measures of influence on officials of public administration bodies to neutralize the potential possibility of committing budget violations, elimination of factors that cause illegal activities, in order to protect public order, the rights and freedoms of citizens and the established order of government. It was found that its features are due to the peculiarities of the general legal framework for implementation, the sphere of preventive action, the rhiznoplanovist of measures of influence (individual, special and social preventive measures), the increased social significance of countering such torts.

Key words: administrative law, budget, budgetary sphere, budget violations, official, legal responsibility.

Постановка проблеми. Згідно із законодавства фактичною підставою юридичної відповідальності в бюджетній сфері визначається вчинення посадовою особою правопорушення або бюджетного проступку щодо формування, розгляду, ухвалення, змін, виконання бюджету. При цьому діяння може набувати форму дії, бездіяльності, вчинятися умисно чи з необережності, однак у будь-якому випадку цей проступок пов'язаний з виконанням кола службових повноважень особою, діяльність якої стосується формування, розгляду, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, всупереч вимогам нормативно-правових актів, які таку діяльність урегульовують. Своїми діями така особа посягає на встановлений порядок управління у бюджетній сфері та завдає шкоди

чи створює реальну загрозу її заподіяння інтересам та фінансовій безпеці держави, територіальній громади, підприємств, установ, громадян, майну та нормальному функціонуванню органу публічного управління.

Аналіз останніх публікацій. Вагоме значення мають праці таких авторів, як: Личенко І. О. [1], Дмитренко Е. С. [2], Назар Ю. [3] С., Проць І. М. [3], Хачатуров Р. Л. [4], Дічкова О. В. [5], Міщенко Л. В. [6], Дегтяр Я. Р. [8], С. В. Мочерний [9], Василичук В. І. [10], Коломийчук Н. [22].

Попри широкий перелік представлених наукових доробків, слід констатувати, що сьогодні вітчизняні науковці приділяють недостатньо уваги проблемі профілактики правопорушень посадових осіб органів публічного управління.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На сьогодні існує нагальна потреба у комплексному аналізі питань профілактики бюджетних правопорушень посадових осіб органів публічного управління, з'ясування проблем реалізації адміністративно-правових заходів профілактики таких проступків та шляхів їхнього подолання.

Виклад основного матеріалу. Визначаючи поняття бюджетного правопорушення, окремі вчені обґрунтовують широкий підхід до його змісту [1, с. 51]. Зокрема Е. Дмитренко, дефініюючи цю категорію переконує, що воно є протиправним, винним діянням учасника бюджетного процесу, яке зумовлює порушення визначеного БК України, КУпАП, КК України, тощо порядку формування, затвердження, внесення змін, виконання бюджету та звіту про його виконання [2, с. 33]

Таке визначення є занадто широким. Адміністративні правопорушення та бюджетні проступки за своїм змістом хоч і схожі, однак містять суттєві відмінності, що стосуються різної природи юридичної відповідальності, яка настає за їх вчинення. Відрізняються суб'єкти застосування покарань за деліктну діяльність, види таких покарань, деталізовані в КУпАП та БК України, процесуальний порядок застосування, тощо. Так бюджетні правопорушення є підставою для застосування фінансово-правової відповідальності, яка хоч і належить до самостійного виду юридичної відповідальності, однак теж є відмінною від адміністративно-правової. Принципово відмінним є мета застосування відповідного покарання у рамках фінансово-правової та адміністративної відповідальності. Для першої пріоритетним є компенсаційний аспект та відшкодування збитків, завданих бюджетним відносинами проступком у грошовій формі [3, с. 41].

Адміністративна відповідальність переслідує іншу мету, що полягає у вихованні особи, яка вчинила адміністративний делікт, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, попередження нових проступків, що можуть вчинятися правопорушником чи іншими особами, вона також спрямована на охорону прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності [4, с. 651].

Про приналежність бюджетної відповідальності до фінансово-правової неодноразово висловлювалися вітчизняні вчені, однак вони наполягають, що специфіка ознак бюджетно-правової відповідальності недостатня, щоб визнати її самостійним видом юридичної відповідальності

Спільні підстави застосування, санкції, процесуальну форму та наслідки застосування, однак бюджетним правопорушенням визнають лише порушення бюджетного законодавства щодо порядку складання, розгляду проектів бюджетів, їхнього затвердження, виконання та контролю за виконанням, що передбачає відповідно до БК України бюджетну відповідальність, яка застосовується фінансовими органами

Ознаками бюджетної відповідальності авторами (О. В. Дічкова, Л. В. Міщенко) визначено власне бюджетне законодавство, зокрема БК України, окреслення в законодавстві підстав бюджетно-правової відповідальності, яка настає за скоєння бюджетного правопорушення; здатність спричинити негативні наслідки майнового чи особистого немайнового характеру, особливості бюджетно-правових санкцій; наявність специфічного кола суб'єктів такої відповідальності; специфічна процесуальна форма притягнення до відповідальності, тощо [5, с. 651]

Таким чином, говорячи про профілактику правопорушень у бюджетній сфері засобами адміністративного права, слід зважити, що загальним терміном «бюджетна сфера» ми визначаємо коло як адміністративних деліктів щодо формування, розгляду, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, склад яких окреслений у КУпАП, так і бюджетних правопорушень як різновиду фінансових правопорушень, визначених у БК України [6, с. 191].

Правопорушень у бюджетній сфері, на профілактику яких спрямовуються засоби адміністративного права, становлять широкий перелік протиправних діянь, деталізованих у Бюджетному кодексі України та КУпАП [7, с. 127]. Зокрема в ст. 116 БК України законодавець визнав порушенням бюджетного законодавства діяння, що полягає у порушенні учасником бюджетного процесу визначених БК України чи іншим бюджетним законодавством норм, які стосуються формування, розгляду, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, представлення звіту щодо його виконання. При цьому законодавцем у ст. 116 БК України деталізовано й різновиди таких деліктів. Деліктні дії можуть полягати у включенні недостовірних даних до бюджетних запитів, неподанні чи порушенні встановлених термінів подання таких запитів, визначенні недостовірних обсягів бюджетних коштів при плануванні бюджетних показників, плануванні надходжень або витрат державного бюджету (місцевого бюджету), порушенні встановленого порядку або термінів подання проекту закону про Державний бюджет України чи проекту рішення про місцевий бюджет на розгляд ВР України (ВР АРК, місцевої ради), порушенні процедури чи термінів

розгляду і прийняття проекту нормативного акту, яким затверджено Державний бюджет України та місцеві бюджети, прийнятті рішення про місцевий бюджет з порушенням визначених БК України чи закону про Державний бюджет України вимог; порушенні вимог БК України щодо затвердження цих бюджетів з дефіцитом або профіцитом; внесенні до складу спеціального фонду бюджету надходжень з джерел, не віднесених до таких вищенаведеними нормативно-правовими актами, здійсненні державних (місцевих) запозичень, надання державних (місцевих) гарантій, розміщення тимчасово вільних коштів бюджету з порушенням вимог БК України; порушенні процедури затвердження паспортів бюджетних програм, нецільовому використанні бюджетних коштів (всупереч бюджетним призначенням, напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми, розпису, кошторису, плану використання бюджетних коштів), ухваленні правових актів, які занижують надходження бюджету чи збільшують витрати бюджету, що супроводжується порушенням закону та іншому [8, с. 19].

Правопорушенням у бюджетній сфері присвячено й окремі статті КУпАП. Так у ст. 164-12 КУпАП визначено склад порушення бюджетного законодавства, що проявляється у включенні недостовірних даних до бюджетних запитів, що потягнуло затвердження необґрунтованих бюджетних призначень, асигнувань; порушення вимог БК України при здійсненні попередньої оплати товарів, робіт, послуг за рахунок бюджетних коштів, порушенні процедури здійснення такої оплати; здійсненні платежів за рахунок бюджетних коштів без реєстрації бюджетних зобов'язань, без необхідних документів чи внесенні до таких платіжних документів інформації, яка є недостовірною, здійсненні безпідставної відмови у проведенні платежів органами, які реалізують казначейське обслуговування бюджетних коштів, порушенні вимог БК України щодо здійснення видатків державного чи місцевого бюджетів, несвоєчасному набранні чинності законом про Державний бюджет України чи прийнятті рішення щодо місцевого бюджету на відповідний рік [7, с. 128].

Адміністративному покаранню відповідно до ч. 3 ст. 164-12 КУпАП дії, що проявляються у взятті зобов'язань без відповідних бюджетних асигнувань або з перевищенням наданих законом повноважень, включенні до складу спецфонду бюджету надходжень з джерел, не визначених спеціальним законодавством; зарахуванні доходів бюджету на інші рахунки, окрім єдиного казначейського рахунку, прийнятті рішення, яке зумовило перевищення

граничних обсягів державного чи місцевого боргу чи граничного обсягу надання державних або місцевих гарантій; порушенні вимог законодавства щодо надання коштів з резервного фонду бюджету, та інші [7, с. 129].

При цьому і щодо діянь, визначених ч. 1 ст. 164-12 КУпАП і ч. 3 ст. 164-12 КУпАП, законодавець передбачив більший розмір адміністративних стягнень у випадку вчинення таких діянь повторно особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення.

До правопорушень у бюджетній сфері можна теж віднести правопорушення, визначені ст. 164-19 КУпАП, які стосуються порушення порядку надання інформації, необхідної для здійснення оцінки фінансових ризиків, та невжиття заходів у сфері управління фінансовими ризиками, оскільки вони стосуються визначення чинників, які зумовлюють зменшення надходжень бюджету, потребу додаткових витрат бюджету, зростання дефіциту бюджету, державного (місцевого) боргу порівняно з плановими бюджетними показниками [7, с. 130].

Суб'єктами згаданих правопорушень, здебільшого, є посадові особи Міністерства фінансів України, керівники та службовці органів, що здійснюють казначейське обслуговування бюджетних коштів, інших розпорядників коштів державного бюджету, органів публічного управління.

При цьому ці діяння характеризуються протиправністю, оскільки вчиняються всупереч правовим нормам, що визначають порядок здійснення бюджетної діяльності, БК України, закону про Державний бюджет України на відповідний рік та іншим нормативно-правовим актам фінансового характеру, містять ознаки суспільно небезпечних або суспільно шкідливих діянь, здійснюються у формі дії чи бездіяльності та мають свідомо вольовий та винний характер, вчиняються деліктоздатною осудною особою [8, с. 20].

Таким чином, профілактика правопорушень у бюджетній сфері є багаторівневою системою заходів, які реалізуються системою державних, недержавних органів, установ, організацій та самими громадянами задля встановлення причин, умов вчинення адміністративних проступків та бюджетних правопорушень як різновиду фінансових правопорушень, щодо формування, розгляду, ухвалення, внесення змін, виконання бюджету, склад яких окреслений у КУпАП та БК України, для мінімізації або нейтралізації впливу діянь, що породжують такі делікти, визначення шляхів, засобів потрібного для цього впливу на діяльність потенційного правопорушника.

Профілактика правопорушень у бюджетній сфері спрямована на забезпечення ефективного функціонування бюджетної системи, зокрема виявлення фактів незаконності, недоцільності та неефективності діяльності органів публічного управління у сфері формування, розподілу та використання грошових фондів, порушення бюджетної дисципліни, встановлення причин та умов таких порушень, закономірностей виникнення системних порушень у бюджетній сфері та підвищення ефективності функціонування фінансів загалом [9, с. 401].

Реалізуючи протидію правопорушенням у бюджетній сфері органами публічного управління залучається як система засобів фінансового права так і винятково адміністративно-правових засобів. При цьому вони перебувають у такому нерозривному зв'язку, що використання їх поодиночці практично неможливе. Важливим також є те, що сам інститут фінансового контролю є комплексним правовим інститутом, в якому чітко проглядаються інструменти адміністративного права, що реалізуються щодо зупинення протиправної діяльності у фінансовій, в тому числі й бюджетній сфері, вилученні документів та предметів, які їй стосуються, прийнятті управлінських рішень, які запобігають вчиненню аналогічних проступків у майбутньому. При цьому, як відзначається вітчизняними науковцями, основна особливість державного фінансового контролю полягає у тому, що він проявляється як одна з функцій державного управління, що служить виявленню відхилень від стандартів законності, раціональності, ефективності в управлінні фінансовими ресурсами і власністю держави [10, с. 251].

Загалом система суб'єктів профілактики деліктів у бюджетній сфері вітчизняні науковці трактують доволі широко, зокрема вважаючи, що до неї входять Верховна Рада України, в тому числі Комітет Верховної Ради України з питань бюджету, Рахункова палата, Міністерство фінансів України, Державна казначейська служба України, Державна аудиторська служба України.

Важливими суб'єктами профілактичного впливу є система правоохоронних органів, зокрема підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Національна поліція, прокуратура, фіскальні органи, Служба безпеки України податкова міліція; Національне антикорупційне бюро, інші суб'єкти правоохоронної діяльності.

З таким переліком цілком можна погодитися, зазначивши, що профілактична діяльність Верховної Ради України проявляється через широке коло повноважень щодо формування державного бюджету, заслуховування звітів про його виконан-

ня, що супроводжується можливістю прийняття нормативно-правових актів, які слугують основою для усунення системних причин та умов вчинення правопорушень в бюджетній сфері. Суб'єктом безпосередньої профілактичної діяльності, який діє від імені Верховної Ради України є також Комітет Верховної Ради України з питань бюджету. Згідно додатку до Постанови Верховної Ради України від 29 вересня 2019 р. № 19-IX «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання» цей комітет окрім законопроектної роботи, попереднього розгляду питань, які належать до повноважень Верховної Ради України, здійснює функцію контролю за дотриманням бюджетного законодавства, реалізує контрольну діяльність щодо державної бюджетної політики і міжбюджетних відносин, бюджетного процесу, зокрема середньострокового бюджетного планування, звітування щодо виконання бюджету, його контрольні повноваження стосуються державного внутрішнього і зовнішнього боргу, функціонування Рахункової палати, державних фінансових органів, контрольних органів, зокрема Державної аудиторської служби України, аналізу безпосереднього впливу проектів нормативно-правових актів на показники бюджету та бюджетні відносини [11].

Для реалізації цих функцій формуються підкомітети Комітету з питань бюджету, які наділені правом розгляду питань, віднесених до предметів відання цього Комітету та підготовки їх для подальшого розгляду. В рамках даного Комітету діють підкомітети з питань бюджетної політики та удосконалення положень Бюджетного кодексу України; доходів і фінансування державного бюджету та державного боргу; видатків державного бюджету; державних інвестиційних проектів; місцевих бюджетів та бюджетної підтримки регіонального розвитку; державного фінансового контролю та діяльності Рахункової палати; оцінки законопроектів щодо впливу на показники бюджету та відповідності бюджетному законодавству; сучасних інформаційних технологій та інновацій у бюджетному процесі [12, с. 1754].

Надзвичайно важливою у сфері профілактики деліктів у бюджетній сфері є діяльність Рахункової палати. Її діяльність урегульована Законом України «Про Рахункову палату» від 02 липня 2015 р. № 576-VIII [13]. Рахункова палата від імені Верховної Ради України здійснює контроль за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням.

У ст. 7 цього закону деталізовано повноваження Рахункової палати, що дають змогу запобігти правопорушенням у бюджетній сфері та припинити

їх, створити умови для нейтралізації чинників, які впливають на деліктність у цій сфері загалом. До таких повноважень належить здійснення фінансового аудиту надходжень до державного бюджету податків, зборів, обов'язкових платежів та інших доходів, зокрема здійснення аудиту адміністрування контролюючими органами цих надходжень, використання бюджетних коштів на забезпечення діяльності органів публічного управління, судових, правоохоронних та інших органів держави, кредитної діяльності за рахунок коштів державного бюджету, управління коштами Державною казначейською службою України, надходжень та видатків місцевих бюджетів, здійснення аналізу річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України, законності та доцільності функціонування пільгових режимів оподаткування Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 № 576-VIII [13].

Задля профілактики деліктної поведінки у бюджетній сфері здійснюється попередній аналіз звітів Антимонопольного комітету України, Фонду державного майна України щодо виконання державного бюджету, який передусь розгляду цього питання на засіданнях комітетів Верховної Ради України та пленарному засіданню Верховної Ради України. З профілактичною метою члени Рахункової палати можуть звертатися до суду у випадку порушення об'єктами контролю повноважень членів Рахункової палати, а у разі виявлення ознак адміністративних проступків інформувати про такі делікти правоохоронні органи [14].

Закон закріплює обов'язок Рахункової палати повідомляти правоохоронні органи про виявлені адміністративні правопорушення. Проте вітчизняними авторами слушно наголошується, що в сучасному законодавстві нема деталізації порядку та строків такого інформування

Підстави такого інформування визначені в Методичних рекомендаціях з проведення Рахунковою палатою фінансового аудиту, які затверджено рішенням Рахункової палати від 22.09.2015 р. № 5–5. Серед підстав лише визначено виявлення фактів привласнення грошових коштів, матеріальних цінностей, порушення фінансової дисципліни, інші дії, що містять ознаки адміністративного поступку, Рахункова палата інформує про них відповідні правоохоронні органи [15].

Міністерство фінансів України застосовує систему заходів управлінського характеру задля нейтралізації чинників, які впливають на деліктну поведінку у сфері бюджетних відносин. Зокрема такі заходи стосуються сфери міжбюджетних відносин та формування місцевих бюджетів, державної по-

літики щодо контролю у сфері бюджетного законодавства, казначейського обслуговування бюджетних коштів, здійснення контрольних заходів щодо виготовлення цінних паперів. Важливим напрямом діяльності цього міністерства є здійснення спільно з іншими центральними органами виконавчої влади контрольних заходів щодо цільового використання державних коштів, призначених для втілення в життя проектів, виконання програм, в тому числі й міжнародних. Це міністерство не лише організує та забезпечує втілення заходів профілактики деліктів у бюджетній сфері, але й контролює діяльність інших суб'єктів щодо протидії таким деліктам, зокрема дії Державної аудиторської служби України через заслуховування щомісячних звітів щодо здійснення контрольних заходів, органів місцевого самоврядування та виконавчої влади щодо здійснених запозичень, надходжень від розміщення облігацій місцевих позик, щодо договорів про отримання позик, кредитів, кредитних ліній у фінансових установах [16, с. 70].

Задля реалізації бюджетного контролю це міністерство одержує інформацію, пояснення, матеріали щодо процесу формування, розгляду, ухвалення і виконання бюджетів від центральних та місцевих органів публічного управління, суб'єктів господарювання, фінансових установ.

Місцевими фінансовими органами реалізується бюджетний контроль за дотриманням нормативно-правових актів у бюджетній сфері щодо місцевих бюджетів.

Державна казначейська служба України діє на основі Положення про Державну казначейську службу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 215 [17].

Спрямованістю на профілактику правопорушень у бюджетній сфері відзначаються контрольні повноваження Державної казначейської служби України щодо обліку надходжень і витрат державного та місцевих бюджетів, формування фінансової і бюджетної звітності розпорядниками і одержувачами бюджетних коштів, відповідності кошторисів розпису бюджету, відповідності бюджетних зобов'язань асигнуванням та паспорту бюджетної програми. Особливою увагою у цій сфері слід відзначити повноваження Державної казначейської служби щодо надання попередження щодо неналежного виконання бюджетного законодавства та пред'явлення вимоги, яка стосується усунення порушення бюджетного законодавства. Ця служба володіє повноваженнями щодо складення протоколів про згадані порушення бюджетного законодавства задля припинення

незаконної діяльності. Нею здійснюється зупинка операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань [18, с. 27].

Для прикладу, на виконання статті 112 та вимог статті 117 Бюджетного кодексу України органами Казначейства у січні — грудні 2019 року за оперативними даними попереджено 24 702 порушення бюджетного законодавства, допущених розпорядниками та одержувачами коштів державного та місцевих бюджетів на загальну суму 19 700,7 млн. грн, У процесі взяття або реєстрації зобов'язань, фінансових зобов'язань щодо державного бюджету надано 4607 попереджень на загальну суму 5 377,5 млн. грн; при прийнятті до виконання платіжних доручень — 336 попереджень на загальну суму 341,7 млн. грн та щодо місцевих бюджетів у процесі взяття або реєстрації зобов'язань, фінансових зобов'язань надано 18 507 попереджень на загальну суму 13 836,6 млн. грн; при прийнятті до виконання платіжних доручень — 1 252 попередження на загальну суму 144,9 млн. гривень. Крім цього, усунуто 10 204 порушення на суму 6 228,6 млн. грн, зафіксованих органами Державної казначейської служби України у попередженнях про неналежне виконання бюджетного законодавства в процесі подання кошторисів та інших документів, що застосовуються при виконанні державного та місцевих бюджетів, у разі недотримання порядків відкриття (закриття) рахунків, подання фінансової і бюджетної звітностей та інших випадках порушення норм бюджетного законодавства [19].

Не менш важливими повноваженнями профілактичної спрямованості щодо протидії правопорушенням в бюджетній сфері володіє Державна аудиторська служба України, що діє на основі закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26 січня 1993 р. № 2939-ХІІ, та Порядком проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550 [20, с. 43].

Саме нею реалізується комплексний державний фінансовий контроль, щодо ефективності, законності, цільового призначення використання і збереження бюджетних коштів та державних фінансових ресурсів. Сфера контрольних повноважень Державної аудиторської служби стосується міністерств, інших органах виконавчої влади, державних фондів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, бюджетних установ, господарюючих суб'єктів, що отримують бюджетні кошти, кошти державних фондів та фондів загальнообов'язкового

державного соціального страхування. Фінансовий контроль у бюджетній сфері реалізується через державний фінансовий аудит, інспектування (ревізії) тощо. Він здійснюється щодо цільового використання і збереження державних фінансових ресурсів, повернення кредитів під державні (місцеві) гарантії, дотримання чинних нормативно-правових актів на всіх стадіях бюджетного процесу стосовно бюджетів усіх рівнів; стосується усунення виявлених порушень бюджетного законодавства, встановлення достовірності фінансової звітності підконтрольних суб'єктів [21, с. 218].

Профілактика правопорушень значною мірою реалізується через повноваження щодо встановлення причин та умов, які зумовлюють недоліки фінансової, бюджетної дисципліни та можливості розроблення рекомендацій і пропозицій задля їхнього усунення, можливого запобігання їхньому вчиненню в майбутньому, подання їх Кабінету Міністрів України, міністерствам, органам публічного управління, реалізації контрольних повноважень щодо виконання таких рекомендацій і пропозицій, здійснення заходів щодо усунення за результатами державного фінансового контролю виявлених правопорушень і застосування визначеного законодавством покарання. При цьому Державна аудиторська служба володіє повноваженнями самостійного застосування як заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, визначених БК України, так і адміністративних стягнень, визначених КУпАП. Наявність ознак злочинної діяльності та корупції дає змогу Державній аудиторській службі передавати матеріали за результатами державного фінансового контролю правоохоронним органам [22, с. 57].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, система засобів адміністративного права, спрямованих на профілактику адміністративних правопорушень є широкою, тісно пов'язаною з інструментами фінансового права. Попри розгорнуте відображення деліктів у бюджетній сфері у КУпАП та БК України, нормативно-правове регулювання порядку запобігання таким правопорушенням, застосування інструментів адміністративного та фінансового права щодо протидії таким правопорушенням є недостатнім. Науковцями наголошується на потребі розробки єдиної Концепції реалізації державної політики щодо запобігання деліктам у бюджетній сфері, спеціального закону щодо запобігання правопорушенням в бюджетній сфері, налагодження механізмів взаємодії правоохоронних органів та органів державного фінансового контролю, тощо.

Література

1. Личенко І. О. Адміністративна відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування: навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів / І. О. Личенко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 160 с.
2. Дмитренко Е. С. Фінансове право України. Особлива частина: навч. посіб. / Е. С. Дмитренко. К.: Алерта: КНТ, 2007. 613 с. С. 333.
3. Назар Ю. С., Проць І. М. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 172 с.
4. Хачатуров Р. Л. Общая теория юридической ответственности: монография / Р. Л. Хачатуров, Д. А. Липинский. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2007. С. 651.
5. Дічкова О. В. Відповідальність за бюджетні правопорушення, допущені на першій стадії бюджетного процесу / О. В. Дічкова // Держава і право. 2011. Вип. 51. С. 422.
6. Міщенко Л. В. Особливості притягнення до фінансово-правової відповідальності за бюджетні правопорушення / Л. В. Міщенко // Право і суспільство. 2015. № 1. С. 191.
7. КУпАП «Порушення бюджетного законодавства» / І. М. Проць // Електронне наукове фахове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2014. № 3. С. 127–130.
8. Дегтяр Я. Р. Бюджетні правопорушення як підстави відповідальності за чинним законодавством України / Я. Р. Дегтяр // Економіка та право. Серія: Право. 2016. № 1. С. 19–24.
9. Економічна енциклопедія: у 3 т. Т. 3 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К.: ВЦ «Академія», 2002. 952 с.
10. Василичук В. І. Правовий статус суб'єктів профілактики злочинів у бюджетній сфері / В. І. Василичук, В. Р. Сливенко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична. 2013. Вип. 2. С. 251–263.
11. Комітет Верховної Ради України з питань бюджету // Предмети видання Комітету. URL: http://budget.rada.gov.ua/news/Pro_Komitet/Predmet_vidannya_Komit/73956.html
12. Відомості Верховної Ради України від 04.09.2015. № 36. С. 1754, стаття 360.
13. Закон України «Про Рахункову палату» від 02.07.2015 № 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>
14. Петрик І. Я. Взаємодія правоохоронних органів з органами бюджетного контролю у протидії порушенням бюджетного законодавства // Юридичний науковий електронний журнал. № 5/2019. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/48.pdf
15. Про затвердження Методичних рекомендацій з проведення Рахунковою палатою фінансового аудиту: рішення Рахункової палати від 22 вересня 2015 р. № 5–5. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arpr_5.pdf
16. Положення про Міністерство фінансів України від 20.08.2014 № 375 // Офіційний вісник України від 05.09.2014 р. № 69. С. 70, стаття 1936.
17. Державна казначейська служба України. Інформація щодо наданих органами Державної казначейської служби України розпорядникам (одержувачам) бюджетних коштів попереджень про неналежне виконання бюджетного законодавства 14 січня 2020 року, 17:54. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/news/informaciya-shchodo-nadanih-organami-derzhavnoyi-kaznachejskoyi-sluzhbi-ukrayini-rozporyadnikam-oderzhuvacham-byudzhethnih-koshtiv-poperedzhen-pro-nenalezhne>
18. Положення про Державну казначейську службу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 215 // Офіційний вісник України від 05.05.2015. 2015. № 33. С. 27, стаття 964.
19. Закон України Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні від 26.01.1993 № 2939-XII // Відомості Верховної Ради України від 30.03.1993. № 13, стаття 110.
20. Положення про Державну аудиторську службу України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 3 лютого 2016 р. № 43. Офіційний вісник України від 19.02.2016. № 12. С. 43, стаття 506.
21. Порядок проведення інспектування Державною аудиторською службою, її міжрегіональними територіальними органами, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2006 р. № 550 // Офіційний вісник України від 03.05.2006. № 16. С. 215, стаття 1206.
22. Коломийчук Н. Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення фінансово-кредитного механізму / Н. Коломийчук // Вісник ТНЕУ. 2012. № 3. С. 56–60.

References

1. Lychenko I. O. Administrativna vidpovidalnistj posadovykh osib orghaniv miscevogho samovrjaduvannja: navch. posib. dlja stud. vyshhykh navch. zakladiv / I. O. Lychenko. Ljviv: Ljvivskij derzhavnyj universytet vnutrishnikh sprav, 2012. 160 s.
2. Dmytrenko E. S. Finansove pravo Ukrainy. Osoblyva chastyna: navch. posib. / E. S. Dmytrenko. K.: Alerta: KNT, 2007. 613 s. S. 333.
3. Nazar Ju. S., Procj I. M. Administrativna ta finansovo-pravova vidpovidalnistj za porushennja bjudzhetnogho zakonodavstva: monohrafiya. Ljviv: Ljvivskij derzhavnyj universytet vnutrishnikh sprav, 2018. 172 s.
4. Khachaturov R. L. Obshchaya teoriya yuridicheskoy otvettstvennotsti: monografiya / R. L. Khachaturov, D. A. Lipinskiy. SPb.: Izdatelstvo R. Aslanova «Yuridicheskij tsentr Pretsts», 2007. S. 651.
5. Dichkova O. V. Vidpovidalnistj za bjudzhetni pravoporushennja, dopushheni na pershij stadiji bjudzhetnogho procesu / O. V. Dichkova // Derzhava i pravo. 2011. Vyp. 51. S. 422.
6. Mishhenko L. V. Osoblyvosti prytyaghnennja do finansovo-pravovoi vidpovidalnosti za bjudzhetni pravoporushennja / L. V. Mishhenko // Pravo i suspilstvo. 2015. # 1. S. 191.
7. KUPAP «Porushennja bjudzhetnogho zakonodavstva» / I. M. Procj // Elektronne naukovie fakhove vydannja «Porivnjalno-analitychne pravo». 2014. # 3. S. 127–130.
8. Deghtjar Ja. R. Bjudzhetni pravoporushennja jak pidstavy vidpovidalnosti za chynnym zakonodavstvom Ukrainy / Ja. R. Deghtjar // Ekonomika ta pravo. Serija: Pravo. 2016. # 1. S. 19–24.
9. Ekonomichna encyklopedija: u 3 t. T. 3 / redkol.: S. V. Mochernyj (vidp. red.) ta in. K.: VC «Akademija», 2002. 952 s.
10. Vasylynchuk V. I. Pravovyj status sub'ektiv profilaktyky zlochniv u bjudzhetnij sferi / V. I. Vasylynchuk, V. R. Slyvenko // Naukovyj visnyk Ljvivskogho derzhavnogho universytetu vnutrishnikh sprav. serija jurydychna. 2013. Vyp. 2. S. 251–263.
11. Komitet Verkhovnoji Rady Ukrainy z pytanj bjudzhetu // Predmety vidannja Komitetu. URL: http://budget.rada.gov.ua/news/Pro_Komitet/Predmet_vidannja_Komit/73956.html
12. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 04.09.2015. # 36. S. 1754, stattja 360.
13. Zakon Ukrainy «Pro Rakhunkovu palatu» vid 02.07.2015 # 576-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>
14. Petryk I. Ja. Vzajemodija pravookhoronnykh orghaniv z orghanamy bjudzhetnogho kontrolju u protydiji porushennjam bjudzhetnogho zakonodavstva // Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal. # 5/2019. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2019/48.pdf
15. Pro zatverdzhennja Metodychnykh rekomendacij z provedennja Rakhunkovuju palatuju finansovogho audytu: rishennja Rakhunkovoi palaty vid 22 veresnja 2015 r. # 5–5. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/About/RegulatoryDoc/arp_5.pdf
16. Polozhennja pro Ministerstvo finansiv Ukrainy vid 20.08.2014 # 375 // Oficijnyj visnyk Ukrainy vid 05.09.2014 2014 r. # 69. S. 70, stattja 1936.
17. Derzhavna kaznachejska sluzhba Ukrainy. Informacija shhodo nadanykh orghanamy Derzhavnoji kaznachejskoji sluzhby Ukrainy rozporjadnykam (oderzhuvacham) bjudzhetnykh koshtiv poperedzhenj pro nenalezhne vykonannja bjudzhetnogho zakonodavstva 14 sichnja 2020 roku, 17:54. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/news/informaciya-shhodo-nadanih-organami-derzhavnoyi-kaznachejskoyi-sluzhbi-ukrayini-rozporyadnikam-oderzhuvacham-byudzhetnih-koshtiv-poperedzhen-pro-nenalezhne>
18. Polozhennja pro Derzhavnu kaznachejsku sluzhbu Ukrainy, zatverdzhenogho Postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 kvitnja 2015 r. # 215 // Oficijnyj visnyk Ukrainy vid 05.05.2015. 2015. # 33. S. 27, stattja 964.
19. Zakon Ukrainy Pro osnovni zasady zdijsnennja derzhavnogho finansovogho kontrolju v Ukraini vid 26.01.1993 # 2939-XII // Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 30.03.1993. # 13, stattja 110.
20. Polozhennja pro Derzhavnu audytorsku sluzhbu Ukrainy, zatverdzhenogho postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 ljutogho 2016 r. # 43. Oficijnyj visnyk Ukrainy vid 19.02.2016. # 12. S. 43, stattja 506.
21. Porjadok provedennja inspektuvannja Derzhavnoju audytorskoju sluzhboju, jiji mizhrehionalnymy terytorialnymy orghanamy, zatverdzenyj postanovoju Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 kvitnja 2006 r. # 550 // Oficijnyj visnyk Ukrainy vid 03.05.2006. # 16. S. 215, stattja 1206.
22. Kolomyjchuk N. Teoretychni ta praktychni aspekty vdoskonalennja finansovo-kredytnogho mekhanizmu / N. Kolomyjchuk // Visnyk TNEU. 2012. # 3. S. 56–60.

УДК 346.12:336.143:338.439-049.5

Курило Володимир Іванович

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НААН України,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Курило Владимир Иванович

*доктор юридических наук, профессор,
член-корреспондент НААН Украины,
заведующий кафедрой административного и финансового права
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Kurylo Volodymyr

*Doctor of Science of Law, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
Head of the Department of Administrative and Financial Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID: 0000-0003-1268-801X*

Биркович Тетяна Іванівна

*доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри інформаційних технологій
Київський національний університет культури і мистецтв*

Биркович Татьяна Ивановна

*доктор наук по государственному управлению, профессор,
профессор кафедры информационных технологий
Киевский национальный университет культуры и искусств*

Byrkovych Tetyana

*Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of Information Technologies
Kyiv National University of Culture and Arts
ORCID: 0000-0003-3276-2029*

Овчарук Сергій Станіславович

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач відділом проблем публічного права
Науково-дослідний інститут публічного права*

Овчарук Сергей Станиславович

*доктор юридических наук, доцент,
заведующий отделом проблем публичного права
Научно-исследовательский институт публичного права*

Ovcharuk Sergij

*Doctor of Science of Law, Associate Professor,
Head of the Department of Public Law Issues
Research Institute of Public Law
ORCID: 0000-0003-2570-5587*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7117

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ФІСКАЛЬНИХ ВІДНОСИН
ЯК ЧИННИК ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ**

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ФИСКАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ
КАК ФАКТОР ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ**

**LEGAL REGULATION OF FISCAL RELATIONS
AS A FACTOR OF FOOD SECURITY**

Анотація. У статті здійснено аналіз нормативно-правового регулювання сплати податків вітчизняними виробниками сільськогосподарської продукції, оскільки вони, уникаючи сплати податків, формують тіньовий сегмент економіки і, одночасно, є такими, які потребують державної підтримки та особливих умов правового регулювання фіскальних відносин. Зазначено, що продовольча безпека є складовою національної безпеки оскільки людина має фізичну, соціальну та економічну потребу у якісних та достатніх продуктах харчування для задоволення активного і здорового способу існування. Тому взаємозалежність продовольчої самозабезпеченості та продовольчої безпеки вимагає її вирішення за допомогою внутрішніх або зовнішніх механізмів. З'ясовано, що в Україні, як і в інших країнах світу, увага фіскальних органів направлена на боротьбу з ухиленням від сплати податків, зборів (інших обов'язкових платежів), оскільки суб'єкти господарювання для зниження податкових зобов'язань, порушують податкове законодавство та вдаються до багатьох підходів (схем) з метою ухилення від сплати податків, завдаючи тим самим значної шкоди бюджету країни. Проаналізовано, що у світовій практиці немає єдиних підходів до торгівлі продовольством та сплати його виробниками податків. І те, що сільськогосподарське виробництво будь-якої країни не в змозі повністю забезпечити власну продовольчу безпеку у зв'язку з різними об'єктивними та суб'єктивними чинниками. Аналіз досвіду розвинутих країн показує, що держава за допомогою фіскальних відносин здійснює постійну і стабільну підтримку менш монополізованого сільського господарства шляхом перерозподілу доходів з більше монополізованого промислового сектору. Зазначено, що процес формування фіскальних відносин при формуванні продовольчої безпеки держави має ґрунтуватися на поєднанні економічних та соціальних індикаторів, супроводжуватися належним моніторингом за характером змін, якісною та кількісною оцінкою для подальшої підготовки відповідних рекомендацій, управлінських рішень та формування відповідної державної політики. Зроблено висновок, що фіскальні відносини, як чинник продовольчої безпеки, забезпечують здатність держави задовольняти потреби населення в продуктах харчування на рівні, що є не нижчим медично обґрунтованих стандартів, гарантується наявністю відповідних ресурсів, потенційним вітчизняним виробництвом, незалежність від внутрішніх і зовнішніх умов (загроз), сталий розвиток економіки країни, суверенітет та незалежність.

Ключові слова: правове регулювання фіскальних відносини, фіскальна система, податки, функції податків, продовольча безпека, критерії та індикатори продовольчої безпеки.

Аннотация. В статье проведен анализ нормативно-правового регулирования уплаты налогов отечественными производителями сельскохозяйственной продукции, поскольку они, избегая уплаты налогов, формируют теневой сегмент экономики и, одновременно, являются такими, которые нуждаются в государственной поддержке и особых условий правового регулирования фискальных отношений. Отмечено, что продовольственная безопасность является составляющей национальной безопасности, поскольку человек имеет физическую, социальную и экономическую потребность в качественных и достаточных продуктах питания для удовлетворения активного и здорового существования. Поэтому взаимозависимость продовольственной самообеспеченности и продовольственной безопасности требует ее решения с помощью внутренних или внешних механизмов. Установлено, что в Украине, как и в других странах мира, внимание фискальных органов направлено на борьбу с уклонением от уплаты налогов, сборов (других обязательных платежей), так как субъекты хозяйствования для занижения налоговых обязательств нарушают налоговое законодательство и прибегают ко многим подходам и (схемам) для уклонения от уплаты налогов, нанося тем самым значительный ущерб бюджету страны. Проанализировано, что в мировой практике нет единых подходов к торговле продовольствием и уплаты их производителями налогов. И то, что сельскохозяйственное производство любой страны не в состоянии полностью обеспечить собственную продовольственную безопасность в связи с различными объективными и субъективными факторами. Анализ опыта развитых стран показывает, что государство с помощью фискальных отношений осуществляет

постоянную и стабильную поддержку менее монополизированного сельского хозяйства путем перераспределения доходов с более монополизированного промышленного сектора. Отмечено, что процесс формирования фискальных отношений при формировании продовольственной безопасности государства должен основываться на сочетании экономических и социальных индикаторов, сопровождаться надлежащим мониторингом по характеру изменений, качественной и количественной оценкой для дальнейшей подготовки соответствующих рекомендаций, управленческих решений и формирования соответствующей государственной политики. Сделан вывод, что фискальные отношения, как фактор продовольственной безопасности, обеспечивают способность государства удовлетворять потребности населения в продуктах питания на уровне, не ниже медико обоснованных стандартов, гарантируется наличием соответствующих ресурсов, потенциальным отечественным производством, независимость от внутренних и внешних условий (угроз), устойчивое развитие экономики страны, суверенитет и независимость.

Ключевые слова: правовое регулирование фискальных отношения, фискальная система, налоги, функции налогов, продовольственная безопасность, критерии и индикаторы продовольственной безопасности.

Summary. The article analyzes the legal regulation of tax payments by domestic agricultural producers, as they, avoiding taxes, form a shadow segment of the economy and, at the same time, are those in need of state support and special conditions for legal regulation of fiscal relations. It is noted that food security is a component of national security because a person has a physical, social and economic need for quality and sufficient food to meet, active and healthy lifestyles. Therefore, the interdependence of food self-sufficiency and food security requires its solution through internal or external mechanisms. It was found that in Ukraine, as in other countries, the attention of fiscal authorities is focused on combating tax evasion, fees (other mandatory payments), as businesses to underestimate tax liabilities, violate tax legislation and resort to many approaches (schemes) to avoid and evade taxes, thereby causing significant damage to the country's budget. It is analyzed that in world practice there are no uniform approaches to food trade and payment by tax producers. And the fact that the agricultural production of any country is not able to fully ensure its own food security due to various objective and subjective factors. Analysis of the experience of developed countries shows that the state through fiscal relations provides constant and stable support for less monopolized agriculture by redistributing income from a more monopolized industrial sector. It is noted that the process of forming fiscal relations in the formation of food security should be based on a combination of economic and social indicators, accompanied by proper monitoring of the nature of change, qualitative and quantitative assessment for further preparation of relevant recommendations, management decisions and relevant public policy. It is concluded that fiscal relations as a factor of food security provide the state's ability to meet the needs of the population in food at a level not lower than medically justified standards, guaranteed by the availability of appropriate resources, potential domestic production, independence from internal and external conditions (threats), sustainable economic development of the country, sovereignty and independence.

Key words: legal regulation of fiscal relations, fiscal system, taxes, tax functions, food security, food security criteria and indicators.

Постановка проблеми. Продовольча безпека будь-якої держави полягає в досягненні оптимальної для національних умов правового регулювання фіскальних відносин як одного із чинників, спрямованого на найоптимальніше постачання населення якісними продуктами харчування, відповідно до медично обґрунтованих стандартів. Саме завдання держави в процесі забезпечення продовольчої безпеки полягає в розробці довгострокових цілей продовольчого забезпечення країни та правового регулювання фіскальних відносин як чинника продовольчої безпеки.

Фіскальні відносини — це відносини, які виникають при сплаті податків та інших платежів, є одними з основних інструментів макроекономічного регулювання руху капіталів і які врегульовані нормами фінансового, адміністративного, цивільного, кримінального права тощо. Варто зазначити,

що функція фіскальних відносин держави полягає у стабілізації та розвитку економіки, забезпеченні продовольчої безпеки, забезпеченні належного рівня функціонування правової системи держави та функціонуванні держави загалом. Так, Є. Дуліба зазначає, що фіскальна функція України стає одним з найважливіших напрямків діяльності держави, що безпосередньо впливає на стабілізацію та стабільність економічних процесів в Україні [4, с. 3].

Реалізація фіскальних відносин держави зумовлена низкою чинників, таких як: глобалізація економічної сфери, євроінтеграція, входження України у світовий економічний простір, забезпечення економічної безпеки держави тощо.

Продовольча безпека держави є складовою економічної безпеки в контексті національної безпеки, що закріплено в ч. 1 ст. 17 Конституції України [9]. С. Лушпаєв дає визначення, що продовольча безпе-

ка держави може бути визначена як стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупність правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, організаційних, інформаційних та інших заходів спрямована на забезпечення фізичної та економічної доступності населення до продуктів харчування, що є безпечними для життя та здоров'я, запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій [19, с. 213].

Результати аналізу наукових публікацій. Окремим аспектам проблем забезпечення продовольчої безпеки висвітлені у роботах вітчизняних учених і практиків, зокрема В. Б. Авер'янова, М. М. Бабича, О. М. Бандурки, П. О. Баранчика, В. Д. Бантона, К. В. Войтишеної, Є. В. Дуліби, Н. В. Дутова, В. П. Залізняка, А. Занудної, В. І. Курила, В. В. Мущенка, С. О. Лушпаєва, Н. Р. Нижник, О. В. Пабата, Т. В. Пономаренко, В. П. Самокиш, І. Ю. Скочкової, Р. І. Тринько, С. В. Тютюнникової, В. Р. Шишлюк та інших.

Однак питання правового регулювання фіскальних відносин, як чинника продовольчої безпеки держави, та усунення наявних недоліків фіскального механізму у продовольчому забезпеченні населення (яке знизилось до критично небезпечної межі), ще не були предметом окремого спеціального дослідження.

Метою статті є дослідження сучасного стану правового регулювання фіскальних відносин, як чинника продовольчої безпеки, та внесення пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері з урахуванням ситуації, що склалася через пандемію COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Фіскальні відносини держави завжди відображають завдання та глибину втручання держави в економіку для забезпечення складових економічної безпеки, представляючи собою систему заходів та засобів держави у сфері оподаткування.

Продовольча безпека є одним із чинників національної безпеки, займає важливе місце в життєдіяльності суспільства, оскільки наявність продовольства є фундаментом життєдіяльності людини. Зокрема, Т. Пономаренко зазначає, що продовольча безпека — це стан економіки, один із чинників національної безпеки, що забезпечує сталий розвиток суспільства. Це стан виробництва продуктів харчування в країні, що здатний повною мірою забезпечити потреби кожного члена суспільства в продовольстві належної якості за умови його збалансованості та доступності для кожного члена суспільства в обсязі, достатньому для розширеного відтворення кожної особи та необхідному для підтримки здоров'я та працездатності [15].

Так, згідно ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII зазначено, що національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам... [17]. Продовольча безпека є чинником продовольчої незалежності України і потребує належного прозорого правового регулювання у сфері оподаткування і є досягнутою, якщо граничний рівень продовольчого імпорту становить 10% від загального обсягу виробництва продуктів харчування [19 с. 271]. Такої ж думки притримується Р. І. Тринько, зазначаючи у своєму визначенні, що продовольча безпека — важлива і особлива складова частина безпеки національної, а тому її слід розцінювати не лише як внутрішню складову частину незалежності держави, а і як важливий зовнішній фактор, оскільки продовольче забезпечення населення на рівні раціональних норм споживання є свідченням економічної міцності держави [20, с. 14–15].

Оскільки продовольча проблема належить до категорії глобальних, тому і податкова стратегія повинна бути спрямована на формування дієвої економічної політики для перспективних цілей оподаткування підприємств, які забезпечують функціонування і розвиток національного агропродовольчого комплексу. Тобто, фіскальні відносини держави у забезпеченні продовольчої безпеки напряму залежать від належного правового регулювання та від ефективності функціонування системи органів державної влади, що є важливою складовою існування та розвитку держави в цілому.

Варто зазначити, що через пандемію COVID-19 найбільші економіки світу увійшли в зону рекордного падіння. Що стосується України, то питання гарантування продовольчої безпеки мають важливе значення, оскільки виробництво сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів за останній рік зменшилось, відповідно — продовольче забезпечення населення знизилось до критично небезпечної межі. Одночасно з'явилась глобальна проблема зменшення доходів населення, що й призвело до скорочення споживання продуктів харчування, зокрема молока і молочних продуктів, м'яса і м'ясопродуктів, риби і рибопродуктів, фруктів та овочів.

Основою правового регулювання фіскальних відносин, як чинника продовольчої безпеки, є сплата податків агропромисловими підприємствами. Зокрема, як зазначають Н. В. Дутова та К. В. Войтишена, податкова система України є унікальною та

специфічною в порівнянні із досвідом європейських країн та має ряд недоліків. У ній присутні нерівномірність розподілу податкового навантаження, неузгодженості та протиріччя окремих податкових норм, їх нестабільність, безсистемне надання пільг та двояке трактування суті окремих видів податків. В цих умовах досить актуальним стає державна політика підтримки сільських товаровиробників з метою компенсації витрат та підтримки їх діяльності шляхом запровадження бюджетних дотацій [5, с. 57].

Справляння податку на додану вартість (ПДВ) здійснюється у відповідності до Податкового кодексу України № 2755-VI від 2.12.2010 р. та Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції» № 1115-IX від 17.12.2020 р., яким передбачено зниження ставки ПДВ з 20% до 14% за операціями з постачання та ввезення на територію України деяких видів сільськогосподарської продукції. Однак, як зазначає Анастасія Зануда у виданні BBC News Україна, даний закон викликав запеклі суперечки серед учасників аграрного ринку та неоднозначні оцінки експертів. Він також може відчутно зменшити доходи бюджету на нинішній рік, який і так має суттєвий дефіцит. Зате великі агрохолдинги можуть суттєво заробити, так як у переліку фігурують передусім сировинні товари, які переважно ідуть на експорт — або напряму, або через переробку, і здебільшого не продаються кінцевому споживачу в Україні [8].

Зрозуміло, що великі агрохолдинги лобіюють прийняття законів, де не закріплений принцип рівності усіх виробників сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів. З цього питання В. І. Курило зазначає, що підтримка або допомога — це забезпечення достойних рівнів доходності та прибутковості виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання, поліпшення еквівалентності обміну з промисловими галузями, а також покращання фінансової стійкості та фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників [7, с. 45].

На думку В. В. Мушенка, належне правове регулювання фіскальних відносин, як чинника продовольчої безпеки, повинно відображати:

- 1) забезпечення прибутковості аграрної виробничої діяльності;
- 2) стимулювання виробництва рослинницької та тваринницької продукції;
- 3) покращання фінансової стійкості та фінансового стану аграрних підприємств;
- 4) поліпшення еквівалентності обміну аграрної галузі з промисловими галузями;

- 5) розвиток аграрного ринку;
- 6) забезпечення продовольчої безпеки населення країни;
- 7) збереження природних ресурсів та мінімізації на них шкідливого впливу в результаті сільськогосподарської діяльності;
- 8) розвитку інфраструктури сільських регіонів;
- 9) підвищення рівня життя сільського населення тощо [7, с. 34].

Тому, для належної організації формування, розвитку та реалізації фіскальних відносин в Україні для забезпечення продовольчої безпеки, необхідний високий, якісний рівень правового регулювання, окремою рисою якого має бути чіткість та недвозначність змісту правової норми, покращення роботи органів фіскальної служби та посилення діалогу та співробітництва з громадськістю.

Зокрема, С. Тютюнникова та І. Скочко щодо питання продовольчої безпеки зазначають, що продовольча безпека — це не тільки наявність і доступність продуктів харчування в країні, а й збалансована економічна ситуація, коли підприємства та виробники можуть забезпечити продовольством, а населення спроможне його купити. Під час пандемії це є найголовнішими критеріями, які потребують постійного моніторингу та дослідження [7, с. 73–74].

Варто зазначити, що в процесі реалізації фіскальних відносин, має місце неузгодженість нормативно-правових актів, наявність правових колізій у процесі функціонування системи фіскальної сфери, до якої, крім центрального апарату Мінфіну України, входять 7 інших центральних органів виконавчої влади (Державна митна служба України, Державна аудиторська служба України, Агентство з управління державним боргом України, Державна казначейська служба України, Державна фіскальна служба України, Державна служба фінансового моніторингу України), які виконують окремі функції з реалізації фіскальної політики в державі, діяльність яких спрямовує і координує Мінфін України, що реалізують фіскальну функцію в державі потребує правового врегулювання колізійних питань [16].

Фіскальні відносини, як чинник продовольчої безпеки, є складовою внутрішньої та зовнішньої політики держави, яка складається з комплексу заходів, вжитих для забезпечення більш ефективного використання інструментів митного контролю та регулювання товарообміну на митній території, для участі у реалізації комерційних та політичних цілей внутрішнього ринку, а також для стимулювання розвитку національної економіки. Встановлюючи елементи фіскальної системи, законодавець повинен

враховувати можливості платників податків та їх вплив на безпеку держави та людини. Відштовхуючись від них, установлюється об'єкт оподаткування, його база і ставка. Отож розподіл податкового навантаження для сільськогосподарських підприємств усіх форм власності і господарювання повинен розподілятися між різними елементами податкової системи.

Елементи податкової системи характеризуються наявністю численних пільг, які часто є економічно не обґрунтованими. Вони можуть приховуватися за виключенням окремих об'єктів із загальної сукупності об'єктів оподаткування або за визначенням зменшених ставок оподаткування тощо. Це створює нерівні умови оподаткування, робить податкову систему громіздкою, викликає спротив суспільства чи окремих його груп до сплати податків [13, с. 49]. Зокрема, вченими зазначено, що надмірне податкове навантаження на платників податків може дати тільки тимчасове збільшення податкових надходжень до бюджету, у довгостроковому періоді їх обсяг неодмінно скоротиться [13, с. 31]. Відповідно фіскальні відносини залежать від якісної фіскальної політики. З цього питання вчені В. Д. Бантон, В. І. Тарангул зазначають, що кількісні значення критеріїв ефективності фіскальної політики мають узгоджуватися з індикаторами національної безпеки. Фіскальну політику можна вважати безпечною, якщо не відбувається зростання частки державного боргу у ВВП, оскільки необмежене зростання цього показника свідчить, що через певний проміжок часу країна буде змушена всі свої доходи спрямовувати на погашення державного боргу [2, с. 31].

З точки зору функціонального змісту фіскальний механізм направлений на організацію фіскальних відносин, обґрунтування поточних заходів втручання в хід формування і використання бюджетних коштів. З таких позицій до елементів фіскального механізму можна віднести розміри ставок податків, рівень податкового навантаження, структуру бюджетних витрат тощо [2, с. 31].

Відповідно до Методики визначення основних індикаторів продовольчої безпеки, затвердженою постановою КМУ від 05.12.2007 р. № 1379, закріплені показники індикаторів продовольчої безпеки:

1) добову енергетичну цінність раціону людини, що визначається як сума добутоків одиниці маси окремих видів продуктів, які споживаються людиною протягом доби, та їх енергетичної цінності. Граничний критерій встановлений у 2500 ккал на добу, при цьому 55% добового раціону повинно забезпечуватися за рахунок споживання продуктів тваринного походження;

- 2) забезпечення раціону людини основними видами продуктів, що визначається як співвідношення між фактичним споживанням окремого продукту та його раціональною нормою;
- 3) достатність запасів зерна у державних ресурсах, що визначається як співвідношення між обсягами продовольчого зерна у державному резерві та обсягами внутрішнього споживання населенням хліба і хлібопродуктів у перерахунку на зерно. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 17% рівень, що відповідає 60 дням споживання;
- 4) економічну доступність продуктів, що визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат домогосподарств. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 60% рівень;
- 5) диференціацію вартості харчування за соціальними групами, що відстежується в динаміці та розраховується як співвідношення між вартістю харчування 20% домогосподарств з найбільшими доходами та вартістю харчування 20% домогосподарств з найменшими доходами;
- 6) ємність внутрішнього ринку окремих продуктів, що відстежується в динаміці та визначається у натуральному виразі як добуток споживання певного продукту та середньорічної чисельності населення;
- 7) продовольчу незалежність за окремим продуктом, що визначається як співвідношення між обсягом імпорту окремого продукту у натуральному виразі та ємністю його внутрішнього ринку. Граничним критерієм для зазначеного показника вважається його 30% рівень [3].

На думку вітчизняного дослідника-економіста В. П. Залізняка, індикатор продовольчої безпеки виступає як орієнтовний економічний показник, вимірник, що дозволяє з певним ступенем точності передбачити, в якому напрямку слід очікувати розвиток економічних процесів [7]. Тобто, належне правове регулювання фіскальних відносин (в тому числі і для забезпечення продовольчої безпеки) є інструментом формування державного бюджету країни, за допомогою якого реалізується діяльність держави, де відображається її соціально-економічна та політична природа, способи отримання доходів в бюджет та його напрями видатків. З цього питання цікавою є думка сучасних вітчизняних дослідників-правників, які зазначають, що на основі простої формальної логіки шляхами виходу із несприятливого економічного становища є такі правові засоби та заходи, які приводять до консолідації державного бюджету у середньостроковій перспективі для зменшення та стабілізації рівня боргу [10, с. 44].

У цьому контексті, на слушну думку В. П. Залізнюк, продовольчій безпеці належить значуще місце в дослідженнях соціально-економічного, політичного, екологічного, демографічного, управлінського, біологічного, інформаційного, інституціонального характеру. Це означає, що проблема продовольчої безпеки є актуальною та багаторівневою [6, с. 16].

Висновки. За результатами дослідження сутності та особливостей правового регулювання фіскальних відносин, як чинника продовольчої безпеки, доходимо висновку, що порівняно з іншими країнами світу фіскальний механізм України недосконалий, оскільки не враховуються можливості платників податків та їх вплив на безпеку держави та людини; не закріплений принцип рівності усіх виробників сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів, у результаті чого відбувається колосальне збагачення

великих агрохолдингів; наявність і доступність продуктів харчування в державі не завжди є таким, коли населення спроможне було його купити.

Через пандемію COVID-19 економіка України та її продовольча безпека без належного правового регулювання фіскального механізму, який повинен об'єктивно регламентувати широку систему бюджетних та податкових відносин, створювати нові можливості для розвитку економіки та наслідувати антикризові програми розвинених країн світу. Зокрема, це стосується продовження строків податкових канікул чи розробки спеціального графіка сплати податків, впровадження кредитних канікул та спеціальних програм з доступного кредитування бізнесу й оплати праці тощо, без чого утримувати у стабільному стані економіку країни та продовольчу безпеку буде дуже надзвичайно проблемно.

Література

1. Бабич М. М. Індикатори продовольчої безпеки в Україні: тенденції розвитку. Економіка АПК. 2018. № 5. С. 41–50.
2. Бантон В. Д., Тарангул В. І. Фіскальна політика та механізм її реалізації. Інвестиції: практика та досвід. 2010. № 21. С. 30–35.
3. Деякі питання продовольчої безпеки. Постанова КМУ від 5 грудня 2007 р. N 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text> (дата звернення 03.03.2021 р.).
4. Дуліба Є. В. Фіскальна функція держави: адміністративно-правовий аспект: монографія; під заг. ред. д. ю. н., професора, заслуженого юриста України В. І. Курила. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 355 с.
5. Дутова Н. В., Войтишена К. В. Спеціальний режим оподаткування та бюджетні дотації як чинники державної підтримки сільського товаровиробника в Україні. Економіка і організація управління. 2017. № 2 (26). С. 56–65.
6. Залізнюк В. П. Оцінка індикаторів продовольчої безпеки України. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 2. С. 128–133. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.128 (дата звернення 25.02.2021 р.).
7. Залізнюк В. П. Сучасне трактування сутності продовольчої безпеки в контексті державного регулювання. Публічне управління та адміністрування. 2018. № 1(18). С. 12–17. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2018/1/2.pdf> (дата звернення 03.03.2021 р.).
8. Занудна А. ПДВ для аграріїв знизили. Чому виграють агрохолдинги та скільки втратить бюджет. BBC News Україна. 23 лютого 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55395029> (дата звернення 03.03.2021 р.).
9. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.02.2021 р.).
10. Курило В. І., Дуліба Є. В. Про окремі напрями підвищення ефективності фіскальної функції держави. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2018. № 1(6). С. 41–46.
11. Курило В. І. Забезпечення продовольчої безпеки як принцип державного управління аграрним сектором економіки України. Підприємництво, господарство і право. 2007. № 7. С. 77–82.
12. Мушенюк В. В. Удосконалення відносин державної фінансової підтримки аграрного сектора економіки. Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Юридичні науки». 2018. № 2(7). С. 31–35. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/mnjju_2018_2_7.pdf (дата звернення 25.02.2021).
13. Пабат О. В. Складові елементи податкової системи України та їх організаційно-правові зв'язки. Право і безпека. 2015. № 4 (59). С. 47–50.
14. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення 25.02.2021 р.).

15. Пономаренко Т.В. Продовольча безпека як складова економічної безпеки: ключові загрози. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. Причорноморські економічні студії. 2018. Випуск 30-1. С. 189–192. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/30_1_2018/42.pdf (дата звернення 25.02.2021 р.).
16. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 10 вересня 2014 р. № 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.02.2021 р.).
17. Про основи національної безпеки України. Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення 25.02.2021 р.).
18. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо ставки податку на додану вартість з операцій з постачання окремих видів сільськогосподарської продукції Закон України від 17.12.2020 № 1115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-20#Text> (дата звернення 25.02.2021 р.).
19. Лушпаєв С.О. Про принципи правового регулювання продовольчої безпеки України. Часопис Київського університету права. 2012. № 1. С. 268–273.
20. Лушпаєв С.О. Деякі аспекти продовольчої безпеки України. Часопис Київського університету права. 2011. № 2. С. 211–214.
21. Тринько Р.І. Продовольча безпека: аналітична діагностика: монографія. Львів, 2010. 168 с.
22. Тютюнникова С.В., Скочко І.Ю. Продовольча безпека в умовах пандемії. БІЗНЕСІНФОРМ. 2020. № 11. С. 69–75. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-11_0-pages-69_75.pdf (дата звернення 25.02.2021 р.).
23. Шишлюк В.Р., Самокиш В.П. Правове забезпечення продовольчої безпеки України: сучасний стан та перспективи. Право і суспільство. 2020. № 1. С. 133–138.

References

1. Babych M.M. Indykatory prodovoljchoji bezpeky v Ukrajinі: tendenciji rozvytku. Ekonomika APK. 2018. # 5. S. 41–50.
2. Banton V. D., Taranghul V. I. Fiskaljna polityka ta mekhanizm jiji realizaciji. Investyciji: praktyka ta dosvid. 2010. # 21. S. 30–35.
3. Dejaki pytannja prodovoljchoji bezpeky. Postanova KМУ vid 5 ghrudnja 2007 r. N 1379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1379-2007-%D0%BF#Text> (data zvernennja 03.03.2021 r.).
4. Duliba Je. V. Fiskaljna funkcija derzhavy: administratyvno-pravovyj aspekt: monoghrafija; pid zagh. red. d.ju.n., profesora, zasluženogho jurysta Ukrajinі V. I. Kuryla. Nizhyn: NDU im. M. Ghogholja, 2018. 355 s.
5. Dutova N. V., Vojtyshena K. V. Specialnyj rezhym opodatkuвання ta bjudzhetni dotaciji jak chynnyky derzhavnoj pidtrymky siljskogho tovarovyrobnyka v Ukrajinі. Ekonomika i orghanizacija upravlinnja. 2017. # 2 (26). S. 56–65.
6. Zalznjuk V. P. Ocinka indykatoriv prodovoljchoji bezpeky Ukrajinі. Investyciji: praktyka ta dosvid. 2019. # 2. S. 128–133. DOI: 10.32702/2306-6814.2019.2.128 (data zvernennja 25.02.2021 r.).
7. Zalznjuk V. P. Suchasne traktuvannja sutnosti prodovoljchoji bezpeky v konteksti derzhavnogho rehuljuвання. Publichne upravlinnja ta administruvannja. 2018. #1(18). C. 12–17. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2018/1/2.pdf> (data zvernennja 03.03.2021 r.).
8. Zanutna A. PDV dlja aghrarijiv znyzyly. Chomu vyghrajutj aghrokhodynhy ta skiljky vtratyty bjudzhet. VVS News Ukrajinа. 23 ljutogho 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-55395029> (data zvernennja 03.03.2021 r.).
9. Konstytucija Ukrajinі vid 28 chervnja 1996 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennja 25.02.2021 r.).
10. Kurylo V. I., Duliba Je. V. Pro okremi naprjamy pidvyshhennja efektyvnosti fiskaljnoji funkciji derzhavy. Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Serija: «Jurydychni nauky». 2018. # 1(6). S. 41–46.
11. Kurylo V. I. Zabezpečennja prodovoljchoji bezpeky jak pryncyp derzhavnogho upravlinnja aghrarnym sektorom ekonomiky Ukrajinі. Pidpryjemnytvo, ghospodarstvo i pravo. 2007. # 7. S. 77–82.
12. Mushenok V. V. Udoshkalennja vidnosyn derzhavnoj finansovoi pidtrymky aghrarnogho sektora ekonomiky. Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka». Cerija: «Jurydychni nauky». 2018. # 2(7). S. 31–35. URL: file:///C:/Users/Admin/Downloads/mnj'iu_2018_2_7.pdf (data zvernennja 25.02.2021).
13. Pabat O. V. Skladovi elementy podatkovoi systemy Ukrajinі ta jikh orghanizacijno-pravovi zv'jazky. Pravo i bezpeka. 2015. # 4 (59). S. 47–50.
14. Podatkovyj kodeks Ukrajinі vid 2 ghrudnja 2010 roku # 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (data zvernennja 25.02.2021 r.).

15. Ponomarenko T. V. Prodovoljcha bezpeka jak skladova ekonomichnoji bezpeky: ključovi zagrozy. Rozvytok produktyvnykh syl i rehionaljna ekonomika. Prychornomorsjki ekonomichni studiji. 2018. Vypusk 30-1. S. 189–192. URL: http://bses.in.ua/journals/2018/30_1_2018/42.pdf (data zvernennja 25.02.2021 r.).
16. Pro optymizaciju systemy centraljnykh orghaniv vykonavchoji vlady: Postanova KМУ vid 10 veresnja 2014 r. # 442. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/442-2014-%D0%BF#Text> (data zvernennja 25.02.2021 r.).
17. Pro osnovy nacionaljnoji bezpeky Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 r. # 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (data zvernennja 25.02.2021 r.).
18. Pro vnesennja zmin do Podatkovogho kodeksu Ukrainy shhodo stavky podatku na dodanu vartistj z operacij z postachannja okremykh vydiv siljsjkoghospodarsjkoji produkciji Zakon Ukrainy vid 17.12.2020# 1115-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1115-20#Text> (data zvernennja 25.02.2021 r.).
19. Lushpajev S. O. Pro pryncypy pravovogho rehuljuvannja prodovoljchoji bezpeky Ukrainy. Chasopys Kyjivsjkogho universytetu prava. 2012. # 1. S. 268–273.
20. Lushpajev S. O. Dejaki aspekty prodovoljchoji bezpeky Ukrainy. Chasopys Kyjivsjkogho universytetu prava. 2011. # 2. S. 211–214.
21. Trynjko R. I. Prodovoljcha bezpeka: analitychna diaghnostryka: monohrafija. Ljviv, 2010. 168 s.
22. Tjutjunnykova S. V., Skochko I. Ju. Prodovoljcha bezpeka v umovakh pandemiji. BIZNESINFORM. 2020. #11. S. 69–75. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2020-11_0-pages-69_75.pdf (data zvernennja 25.02.2021 r.).
23. Shyshljuk V. R., Samokysh V. P. Pravove zabezpechennja prodovoljchoji bezpeky Ukrainy: suchasnyj stan ta perspektyvy. Pravo i suspiljstvo. 2020. # 1. S. 133–138.

Шульга Тетяна Михайлівна

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри фінансового права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Шульга Татьяна Михайловна

кандидат юридических наук, доцент,

доцент кафедры финансового права

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Shulha Tetiana

PhD in Law, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Financial Law

Yaroslav Mudryi National Law University

Халецька Катерина Костянтинівна

студентка магістратури господарсько-правового факультету

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Халецкая Екатерина Константиновна

студентка магистратуры хозяйственно-правового факультета

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Khaletska Kateryna

Master's degree Student of the Economic Law Faculty of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7156

ПОДАТКОВЕ ПЛАНУВАННЯ: ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

НАЛОГОВОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ: ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ

TAX PLANNING: PRACTICAL PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

Анотація. У статті досліджено наукові напрацювання вчених, що займалися вивченням питання «податкового планування» в системі управління податками на підприємстві. Встановлено основні підходи до визначення сутності податкового планування в системі корпоративного управління підприємством. У статті наводиться власне визначення «податкового планування». Встановлено, що одним з важливих елементів податкового комплаєнсу на підприємстві є податкове планування, чим і обґрунтовується необхідність запровадження останнього. Також в статті визначаються основні завдання податкового планування. Необхідність запровадження планування пов'язано з його можливістю запобігати правопорушенням у сфері оподаткування, визначати втрати, які може понести підприємство у сфері сплати податків, визначати оптимальні шляхи діяльності підприємства, тощо. В статті описуються основні рівні планування – стратегічне, поточне, оперативне, а також визначаються завдання на кожному із них. Встановлено і досліджено види податкового планування та їх особливості. Зроблено висновок про актуальність і необхідність використання системи податкового планування суб'єктом господарювання для його успішного функціонування. Підтверджено доцільність створення спеціальних структурних підрозділів та залучення окремих фахівців для здійснення функцій податкового планування на підприємствах. В статті визначаються практичні проблеми реалізації податкового планування на підприємстві, до яких можна віднести: відсутність

законодавчого врегулювання, змішування понять «податкового планування» з поняттями «ухилення від сплати податків», «обхід податків», запровадження на підприємстві агресивного податкового планування, недосвідченість керівних органів суб'єктів господарювання та/або їх нехтування податковим плануванням. Шляхами розв'язання даних проблем, що склалися на практиці, є визначення податкового планування, його системи, принципів, методів та прийомів на рівні закону, вдосконалення його організаційного, інформаційного та методичного забезпечення на підприємстві, тощо.

Ключові слова: податкове планування, система управління податками, корпоративне управління, ухилення від сплати податків, агресивне податкове планування.

Аннотация. В статье исследованы научные наработки ученых, занимавшихся изучением вопроса «налогового планирования» в системе управления налогами на предприятии. Установлены основные подходы к определению сущности налогового планирования в системе корпоративного управления предприятием. В статье приводится собственное определение «налогового планирования». Установлено, что одним из важных элементов налогового комплаенса на предприятии является налоговое планирование, чем и обосновывается необходимость введения последнего. Также в статье определяются основные задачи налогового планирования. Необходимость введения планирования связано с его возможностью предотвращать правонарушения в сфере налогообложения, определять потери, которые может понести предприятие в сфере уплаты налогов, определять оптимальные пути деятельности предприятия и тому подобное. В статье описываются основные уровни планирования – стратегическое, текущее, оперативное, а также определяются задачи на каждом из них. Установлено и исследованы виды налогового планирования и их особенности. Сделан вывод об актуальности и необходимости использования системы налогового планирования предприятием для его успешного функционирования. Подтверждена целесообразность создания специальных структурных подразделений и привлечения отдельных специалистов для осуществления функций налогового планирования на предприятиях. В статье определяются практические проблемы реализации налогового планирования на предприятии, к которым можно отнести: отсутствие законодательного урегулирования, смешивание понятий «налогового планирования» с понятиями «уклонение от уплаты налогов», «обход налогов», внедрение на предприятии агрессивного налогового планирования, неопытность руководящих органов субъектов хозяйствования и/или их пренебрежение налоговым планированием. Пути решения данных проблем, сложившихся на практике, является определение налогового планирования, его системы, принципов, методов и приемов на уровне закона, совершенствования его организационного, информационного и методического обеспечения на предприятии.

Ключевые слова: налоговое планирование, система управления налогами, корпоративное управление, уклонение от уплаты налогов, агрессивное налоговое планирование.

Summary. The article has investigated scientific achievements of scientists, who studied the issue of «tax planning» in the system of tax management at an enterprise. The basic approaches to definition of essence of tax planning in the system of corporate management of an enterprise are established. The article has given its own definition of «tax planning». It has ascertained that one of the important elements of tax compliance at the enterprise is tax planning and has substantiated the necessity of its introduction. The article also has defined the main objectives of tax planning. The necessity of introduction of planning is connected to its ability to prevent delinquencies in the sphere of taxation, define losses the enterprise may incur in payment of taxes, determine optimal ways of enterprise activity and etc. The article has described the main levels of planning – strategic, current, operational, and identifies tasks at each of them. Types of tax planning and their peculiarities are established and investigated. The conclusion about the relevance and necessity of the use of tax planning system by the enterprise for its successful functioning is made. It has proved the expediency of creation of special structural subdivisions and engagement of separate specialists for realization of tax planning functions at the enterprises. The article has defined practical problems of implementation of tax planning in an enterprise to which the one can refer: absence of legislative regulation, confusion of notions of «tax planning» with notions of «tax evasion» and «tax avoidance», implementation of aggressive tax planning in an enterprise, inexperience of governing bodies of economic entities and/or their neglect of tax planning. Ways of solving these problems that have developed in practice include defining tax planning, its system, principles, methods and techniques at the level of law, and improving its organizational, informational and methodological support in the enterprise.

Key words: tax planning, tax management system, corporate governance, tax evasion, aggressive tax planning.

Постановка проблеми. Податкова політика підприємства залежить від ряду факторів, в тому числі від податкової політики держави, яка суттєво впливає на рівень податкового навантаження. Під

податковою політикою підприємства розуміють систему заходів, що проводяться підприємством у сфері податкового обліку, нарахування та сплати податкових платежів, податкового планування. Ефективність

сучасного бізнесу визначається не тільки рентабельністю, а й об'ємами витрат на його ведення. Податкове планування дозволяє знизити обсяг витрат на сплату податків на основі оптимізації податкових платежів та зменшення податкового навантаження на підприємство. Нестабільність та недосконалість податкового законодавства України створює низку проблем та перепон на шляху ведення господарської діяльності. Тому податкове планування є важливою та невід'ємною частиною системи фінансового управління на підприємстві. Це обумовлено тим, що з оподаткуванням пов'язані всі сфери діяльності підприємства на всіх етапах — з моменту прийняття рішення про його створення, в процесі функціонування і до повної ліквідації. Однак, реалізація та запровадження податкового планування на підприємстві має певні проблеми, пов'язані з наступними факторами, які розглядаються в даній статті.

Аналіз останніх досліджень. Теоретичні та практичні аспекти податкового планування висвітлюються в наукових роботах А. С. Нестеренко [1, с. 156–158], І. Д. Голяш, С. Р. Романів, О. М. Черешнюк [2, с. 309–312], С. А. Супруненко [3, с. 194–200], Н. О. Ковальчук [5, с. 23–27] та інших. Проте, роль податкового потенціалу в системі корпоративного управління залишається недостатньо визначеною.

Мета: визначення сутності та видів податкового планування, визначення його інструментів, а також встановлення основних проблем реалізації податкового планування на практиці.

Зважаючи на поставлену мету, в статті мають бути вирішені наступні завдання: розкриття сутності податкового планування, його методів та інструментів; визначення місця податкового планування в системі корпоративного управління; характеристика видів податкового планування; виявлення практичних проблем реалізації податкового планування на підприємстві та шляхів їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. В сьогоденні реаліях неузгодженості податкових норм, наявності колізій та прогалин спеціального законодавства, підвищення податкового тиску тощо, деякі суб'єкти господарювання звертаються до незаконних методів, зокрема, ухилення від сплати податків, яке визнається правопорушенням. Однак, порушення законодавства — це не єдиний вихід із ситуації, яка склалася у податковій сфері нашої держави. Застосування виключно законних засобів, спрямованих на скорочення податкових зобов'язань та зменшення податкового навантаження, надає змогу підприємствам уникати фінансових труднощів та не вдаватися до радикальних дій, пов'язаних з порушенням податкового законодавства України. Саме

податкове планування сприяє пошуку, аналізу та застосуванню законних засобів мінімізації податків.

Потрібно відзначити, що залежно від рівнів, на яких може бути запроваджено податкове планування, в науковій літературі розрізняють:

1. Державне податкове планування (макрорівень), сутність якого полягає у формуванні плану державного бюджету на відповідний рік з використанням інформації, отриманої від проведення аналізу виконання бюджету за минулий рік, розрахунок витрат держави та прогнозування таких витрат за наступний рік, визначення перспектив отримання дохідної частини бюджету, тощо.

2. Податкове планування на підприємстві (мікрорівень), сутність якого розглядається та досліджується в даній статті.

Сутність податкового планування, за науковими напрацюваннями А. С. Нестеренко, полягає в наданні права кожному платнику застосовувати в своїй діяльності передбаченні законом засоби, прийоми і способи для максимального скорочення своїх податкових зобов'язань [1, с. 156]. І. Д. Голяш визначає податкове планування як проведення активної податкової політики, спрямованої на мінімізацію негативного впливу оподаткування методами, які не суперечать законодавству [2, с. 310]. С. А. Супруненко в своїх роботах встановлює, що під податковим плануванням розуміється сукупність інструментів, методів, прийомів, способів і засобів інформаційно-аналітичного забезпечення, за допомогою яких державні органи та суб'єкти господарювання реалізують на законодавчій основі податковий механізм і узгоджують повноваження і функції в податковій сфері при постійних економіко-політичних змінах [3, с. 195].

Таким чином, узагальнюючи вищевказані визначення, можна стверджувати, що податкове планування являє собою один з основних структурних елементів податкової політики підприємства, що має на меті розробку та подальшу реалізацію заходів, які направлені на акумулювання грошових коштів, що наявні у підприємства після сплати належних податків та зборів. Метою податкового планування є забезпечення зменшення податкового навантаження на підприємства шляхом пошуку законних засобів мінімізації податкових зобов'язань. Тобто метою є не повне ухилення від сплати податків або пошуку обходу такої сплати, а пошук ефективних шляхів ведення діяльності суб'єкта господарювання задля сплати податків в раціональних розмірах.

Податкове планування є важливим для господарської діяльності будь-якого підприємства, так як є одним з елементів фінансового планування, входить до системи податкового комплаєнсу та

корпоративного управління суб'єкта господарювання. Важливість податкового планування також пов'язана з тим, що з моменту створення та до моменту ліквідації підприємства, останнє є суб'єктом податкових відносин і тісно пов'язане з веденням податкового обліку, сплатою податків, поданням фінансової звітності. З метою виконання вищеперерахованих податкових обов'язків необхідне функціонування структурного підрозділу на підприємстві, що буде відповідати за податкове планування.

Як вже зазначалося, податкове планування є структурним елементом податкового комплаєнсу, що передбачає систему заходів, метою яких є мінімізація ризиків недотримання платниками податків вимог податкового законодавства, максимальне спрощення подання звітності та сплата податків. При проведенні ефективного податкового комплаєнсу необхідно не лише брати до уваги податкове законодавство, а також проводити аналіз судової практики та практики фіскальних органів з питань оподаткування із подальшим визначенням позицій останніх, що надасть змогу суб'єктам господарювання діяти в рамках закону в майбутньому [4, с. 87]. Відповідно дані положення застосовуються в податковому плануванні, в результаті чого у підприємства виникає можливість встановлювати відповідність між прогнозованим обсягом податків, які повинно сплатити підприємство, та фактично сплаченим обсягом; з'ясувати причини їх розбіжностей; визначати можливі варіанти діяльності підприємства, тощо.

Виходячи з вище перерахованого, можна вказати, що основним завданням податкового планування є: по-перше, встановлення розміру податку та подальше планування фінансової діяльності; по-друге, проведення аналізу та порівняння прогнозованих та фактичних податкових платежів; по-третє, мінімізація податкового навантаження.

Податкове планування забезпечується на підприємстві шляхом проведення інформаційного, методичного та організаційного забезпечення. Під інформаційним забезпеченням розуміють вміння оперування податковою законодавчою базою, судовою практикою, дослідження можливих змін до податкового законодавства. Методичне забезпечення являє собою узгоджене та послідовне застосування методів податкового планування, що розробляються для кожного податку та збору, які сплачує підприємство, з урахуванням особливостей діяльності цього підприємства. До таких методів податкового планування можна віднести податковий контроль, попередню податкову експертизу, варіаційно-порівняльний аналіз, тощо [5, с. 26]. Організаційне забезпечення — це власне сама реалізація програм з мінімізації податкових зобов'язань підприємства.

Можливими інструментами податкового планування можна визнати застосування податкових пільг (повне або часткове звільнення суб'єкта господарювання від сплати податків через ведення особливої господарської діяльності або виготовлення певної продукції), застосування податкових лазівок (пошук неврегульованих на законодавчому рівні питань пов'язаних зі сплатою податків, що надалі може трактуватись як повне або часткове звільнення від сплати податку), використання спеціально розроблених схем.

Виходячи з того, що податкове планування тісно пов'язане з фінансовим плануванням на підприємстві, то до першого можна застосувати також відповідний поділ на підсистеми останнього. Зокрема, **стратегічне податкове планування** — складання прогнозів податкових зобов'язань підприємства, а також схем та прийомів реалізації заходів щодо зниження податкового навантаження на підприємство; **поточне податкове планування** — заходи з поточної оптимізації оподаткування, планування податкових платежів, безпосереднє застосування схем з оптимізації податкових платежів; **оперативне податкове планування** — заходи з встановлення розміру податку та проведення аналізу відповідності між прогнозованим обсягом податків, які повинно сплатити підприємство, та фактично сплаченим обсягом [5, с. 25].

Також, аналізуючи поведінку суб'єктів господарювання стосовно законних методів проведення податкового планування, його можна поділити на пасивне та активне. Пасивне, за своєю основною ідеєю, полягає в пошуку альтернативних законних шляхів ведення господарської діяльності підприємства, пов'язаних з оподаткуванням. Це, наприклад, встановлення необхідності переходу суб'єкта господарювання на спрощену систему оподаткування. Тобто пасивне податкове планування полягає в проведенні аналізу законодавства та встановлення альтернативних шляхів мінімізації податкових зобов'язань, запропонованих в Податковому кодексі України. Активне ж, у свою чергу, передбачає створення певних схем зменшення податкового навантаження разом із проведенням аналізу положень податкового законодавства. Для реалізації активного податкового планування необхідно наявність структурного підрозділу планування, що займається плануванням та прогнозуванням можливих витрат, пов'язаних зі сплатою податків, та розроблення схем, які надалі реалізуються на підприємстві з метою мінімізації податкових зобов'язань.

В розрізі практики, яка склалася на сьогодні, розрізняють: а) мирне та б) агресивне податкове планування. До першого відносяться заходи та прийоми, які направлені на забезпечення зменшення податкового навантаження на підприємства шляхом пошуку

законних засобів мінімізації податкових зобов'язань. До другого — заходи та прийоми, що відображають раціональну податкову позицію підприємства, однак є невідповідною меті податкового законодавства з точки зору податкових органів. Розвиток такого виду планування пов'язаний з наявністю в податковому законодавстві прогалин та колізій, якими частіше підприємства користуються в свою користь.

Хоча з теоретичної точки зору, переваги податкового планування на підприємстві є безумовними і необхідність впровадження подібного явища на кожному підприємстві очевидна, проте на практиці виникають певні проблеми з його реалізацією, до яких можна віднести наступні. Перш за все — це законодавча невизначеність податкового планування. На сьогодні в податковому законодавстві відсутнє перш за все визначення «податкового планування», а також його принципи, методи, прийоми, інструменти, що можуть застосовуватися суб'єктом господарювання. Податкове планування визначено лише на теоретичному рівні, однак для належного і повного функціонування, визначення перебування податкового законодавства в правовому полі необхідне і закріплення останнього на рівні закону. На сьогодні законодавче визначення податкового планування наявне в Європейському союзі, практика якого намагається відмежувати податкове планування, як елемент корпоративного управління, від незаконних дій підприємства, пов'язаних з ухилення від сплати податків, обходу податків, тощо. З нормативної невизначеності податкового планування випливає і наступна проблема реалізації останнього. Другою проблемою є змішування понять «податкове планування», «ухилення від сплати податків», «обхід податків». При здійсненні податкового планування на деяких підприємствах за мету ставиться не збільшення рівня доходу шляхом зменшення рівня податкових зобов'язань, а наприклад ухилення від сплати податків або обхід податків [6]. Подібне явище негативно впливає як і на стан бюджету країни (до бюджету надходять грошові кошти у формі податків в меншому розмірі ніж передбачено), так і на саме підприємство в цілому (у разі виявлення факту ухилення від сплати податків підприємством настає кримінальна відповідальність останнього). Обхід податків, як визначає А. С. Нестеренко, являє собою використання заборонених законом прийомів, наприклад, ухилення від реєстрації підприємства, неправильний бухгалтерський облік тощо [1, с. 157]. До третьої проблеми можна віднести запровадження на підприємстві агресивного податкового планування. Європейська комісія у своїй Рекомендації від 6 грудня 2012 року вперше відзначила, що податкове планування являє собою законну практику зменшення

податкового навантаження на суб'єкта господарювання, однак з часом його методи стали більш «витонченими» та «агресивними» [7]. Надалі Європейський союз почав досліджувати дане питання, і в результаті чого 2018 році Рада Європейського союзу підписала директиву 2018/822 DAC6. Дана директива визначає обов'язок платників податків надати податковим органам Європейського союзу інформацію про трансграничні операції, що підпадають під встановлені директивою критерії. Дана інформація використовується з податковими органами Європейського союзу з метою викриття операцій, що суперечать податковому законодавству та мають на меті ухилення від сплати податків або ведення агресивного податкового планування. По суті, дана директива встановлює неприйнятність Європейським союзом агресивного податкового планування [8]. Четвертою, загально-визнаною проблемою, виступає недосвідченість керівних органів суб'єктів господарювання та/або їх нехтування податковим плануванням. Прикладом цього можуть слугувати наступні помилки суб'єктів господарювання: не проведення податкового планування з моменту створення підприємства, поєднання особистих та корпоративних фінансів, перевищення річних витрат за офіційно задекларований дохід підприємства, невиконання податкових зобов'язань за українським податковим законодавством у разі здійснення іноземних операцій, тощо [9].

Шляхами розв'язання даних проблем, що склалися на практиці, є визначення податкового планування, його системи, принципів, методів та прийомів на рівні закону, запровадження структурного підрозділу, що здійснює податкове планування, вдосконалення його організаційного, інформаційного та методичного забезпечення на самому підприємстві, тощо.

Висновки. Податкове планування являє собою один з основних структурних елементів податкової політики підприємства, що має на меті розробку та подальшу реалізацію заходів, які направлені на акумулювання грошових коштів, що наявні у підприємства після сплати належних податків та зборів. Метою податкового планування є пошук ефективних шляхів ведення діяльності суб'єкта господарювання задля сплати податків в раціональних розмірах. Запровадження структурного підрозділу, що здійснює податкове планування, є гарантією стабільності самого підприємства та для держави в цілому.

Однак, на сьогодні податкове планування досліджено з теоретичної точки зору та потребує закріплення на законодавчому рівні положень, що надають визначення податкового планування, його принципи, методи та інструменти здійснення, регламентують порядок його проведення та завдання,

які ставляться перед відповідним структурним підрозділом. Тому на сьогодні, реалізація податкового планування на практиці має певні проблеми, що пов'язані із невизначеністю та змішуванням по-

нять останнього, з обходом податків, ухиленням від сплати податків та агресивним податковим плануванням, що тягне за собою встановлення відповідальності, в тому числі і кримінальної.

Література

1. Нестеренко А. С. Податкова оптимізація: позитивні та негативні моменти. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 5. С. 156–158.
2. Голяш І. Д., Романів С. Р., Черешнюк О. М. Податкове планування підприємства як засіб запобігання правопорушенням. Гроші, фінанси і кредит. 2018. № 18. С. 309–312.
3. Супруненко С. А. Податкове планування як засіб гармонізації взаємовідносин держави та суб'єктів господарювання. Економічний аналіз. 2013. № 13. С. 194–200.
4. Швидка Т. І., Халецька К. К. Комплаєнс-контроль у системі корпоративного управління господарськими товарами. Підприємство, господарство і право. 2020. № 12. С. 85–90.
5. Ковальчук Н. О., Михайлюк А. В. Фінансове планування в компанії. Вісник Хмельницького національного університету. 2019. № 1. С. 23–27.
6. Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: нові виклики. Інститут соціально-економічної трансформації. 2020. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uploads/media/file/2020/10/15/511abe042e29b50d054719df87b29acff11922c8.pdf> (дата звернення: 26.03.2021)
7. Про агресивне оподаткування: Рекомендації Європейської комісії від 6 грудня 2012 року № 2012/772/ЄС // Європейська комісія. URL: <https://minjust.gov.ua/files/52136> (дата звернення: 20.03.2021)
8. Про внесення змін до Директиви 2011/16 / ЄС щодо обов'язкового автоматичного обміну інформацією в сфері оподаткування щодо звітних транскордонних домовленостей: Директива Європейської ради від 25 травня 2018 року № 2018/822 DAC6 // Європейська Рада. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L0822&from=GA> (дата звернення: 20.03.2021)
9. Сибирякова М. Податкове планування для власника бізнесу: мінімальні правила «гігієни». НВ Бізнес. 2020. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/tax/articles/tax-planning-for-business-owner.html> (дата звернення: 25.03.2021)

References

1. Nesterenko A. S. Podatkova optymizacija: pozytyvni ta neghatyvni momenty. Jurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal. 2020. #5. S. 156–158.
2. Gholjash I. D., Romaniv S. R., Cheresnjuk O. M. Podatkove planuvannja pidpryjemstva jak zasib zapobighannja pravoporushennjam. Ghroshi, finansy i kredyt. 2018. # 18. S. 309–312.
3. Suprunenko S. A. Podatkove planuvannja jak zasib gharmonizaciji vzajemovidnosyn derzhavy ta sub'jektiv ghospodarjuvannja. Ekonomichnyj analiz. 2013. # 13. S. 194–200.
4. Shvydka T. I., Khalecjka K. K. Komplajens-kontrolj u systemi korporativnogho upravlinnja ghospodarsjkymy tovarystvamy. Pidpryjemstvo, ghospodarstvo i pravo. 2020. # 12. S. 85–90.
5. Kovaljchuk N. O., Mykhajljuk A. V. Finansove planuvannja v kompaniji. Visnyk Khmeljnycjkogho nacionaljnogho universytetu. 2019. #1. S. 23–27.
6. Dubrovsjkyj V., Cherkashyn V., Ghetman O. Porivnjalnyj analiz fiskaljnogho efektu vid zastosuvannja instrumentiv ukhylennja/unykennja opodatkuvannja v Ukraini: novi vyklyky. Instytut socialjno-ekonomichnoji transformaciji. 2020. URL: <http://www.visnuk.com.ua/uploads/media/file/2020/10/15/511abe042e29b50d054719df87b29acff11922c8.pdf> (data zvernennja: 26.03.2021)
7. Pro aghresyvne opodatkuvannja: Rekomendaciji Jevropejskoji komisiji vid 6 ghrudnja 2012 roku # 2012/772/JeS // Jevropejsjka komisija. URL: <https://minjust.gov.ua/files/52136> (data zvernennja: 20.03.2021)
8. Pro vnesennja zmin do Dyrektyvy 2011/16 / JeS shhodo обов'язkovogho avtomatychnogho obminu informacijeju v sferi opodatkuvannja shhodo zvitnykh transkordonnykh domovlenostej: Dyrektyva Jevropejskoji rady vid 25 travnja 2018 roku # 2018/822 DAC6 // Jevropejsjka Rada. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L0822&from=GA> (data zvernennja: 20.03.2021)
9. Sybyrjakova M. Podatkove planuvannja dlja vlasnyka biznesu: minimalni pravyla «ghighijeny». NV Biznes. 2020. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/tax/articles/tax-planning-for-business-owner.html> (data zvernennja: 25.03.2021)

Дядюк Анастасія Леонідівна
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри підприємницького та корпоративного права
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана
Дядюк Анастасия Леонидовна
кандидат юридических наук,
доцент кафедры предпринимательского и корпоративного права
Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана
Diadiuk Anastasiia
Candidate of Science of Law,
Associate Professor of the Department of Business Law and Corporate Law
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
ORCID: 0000-0001-7489-7349

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7159

**ВІДСТУПЛЕННЯ ПРАВА ВИМОГИ ВИПЛАТИ
ДИВІДЕНДІВ В АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВАХ**
**УСТУПКА ПРАВА ТРЕБОВАНИЯ ВЫПЛАТЫ
ДИВИДЕНДОВ В АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВАХ**
**ASSIGNMENT OF THE RIGHT TO DEMAND
DIVIDENDS IN JOINT STOCK COMPANIES**

Анотація. Стаття присвячена теоретичним та практичним проблемам реалізації відступлення права вимоги виплати дивідендів в акціонерних товариствах. Досліджувалась правова природа відступлення права вимоги, особливості та порядок передання акціонером права на отримання належних йому до виплати дивідендів третім особам.

Визначено, що право на отримання дивідендів акціонером породжує грошове зобов'язальне правовідношення, сторонами якого є господарське товариство (боржник) та акціонер (кредитор). Відсутність прямої законодавчої заборони, а також особистого характеру правовідносин між товариством та акціонером дозволяє припустити можливість відступлення права вимоги виплати дивідендів, як правової підстави заміни кредитора (акціонера) у зобов'язанні. Втім практична реалізація такої можливості ускладняється рядом факторів, серед яких: відсутність чіткої позиції щодо правової природи дивідендів, а також права на отримання дивідендів; законодавча неврегульованість порядку відступлення права вимоги виплати дивідендів. Проаналізовані рішення державного регулятора свідчать про неможливість заміни кредитора у зобов'язанні із виплати дивідендів у разі передання акціонером своїх прав іншій особі за правочином (договором) у порядку, визначеному нормативними актами. З точки зору правової доктрини, сутність права акціонера на дивіденди дозволяє виділити майнове корпоративне право на дивіденди, та право вимоги виплати дивідендів (зобов'язальне право). Відповідно, право вимоги виплати дивідендів має ознаки самостійного майнового об'єкту (активу), який може виступати об'єктом договірних правовідносин. Зобов'язальне право вимоги виплати дивідендів може бути предметом договору відступлення права вимоги дивідендів (цесії), як різновиду договору відступлення права вимоги за грошовим зобов'язанням. Слід враховувати, що укладення договору відступлення права вимоги на виплату дивідендів можливе лише після набуття самим акціонером (первісним кредитором) відповідного права вимоги до товариства.

Ключові слова: відступлення права вимоги, заміна кредитора у зобов'язанні, право на отримання дивідендів акціонерного товариства.

Аннотация. Стаття посвящена теоретическим и практическим проблемам реализации уступки права требования по выплате дивидендов в акционерных обществах. Исследовалась правовая природа уступки права требования, особенности и порядок передачи акционером права на получение причитающихся ему к выплате дивидендов третьим лицам.

Определено, что право на получение дивидендов акционером порождает денежное обязательственное правоотношение, сторонами которого являются хозяйственное общество (должник) и акционер (кредитор). Отсутствие прямого законодательного запрета, а также личного характера правоотношений между обществом и акционером позволяет предположить возможность уступки права требования выплаты дивидендов, как правового основания замены кредитора (акционера) в обязательстве. Впрочем, практическая реализация такой возможности осложняется рядом факторов, среди которых: отсутствие четкой позиции относительно правовой природы дивидендов, а также права на получение дивидендов; законодательная неурегулированность порядка уступки права требования по выплате дивидендов. Проанализированные решения государственного регулятора, свидетельствуют о невозможности замены кредитора в обязательстве по выплате дивидендов, в случае передачи акционером своих прав другому лицу по сделке (договору), в порядке, определенном нормативными актами. С точки зрения правовой доктрины, сущность права акционера на дивиденды позволяет выделить имущественное корпоративное право на дивиденды, и право требования выплаты дивидендов (обязательственное право). Соответственно, право требования выплаты дивидендов имеет признаки самостоятельного имущественного объекта (актива), который может выступать объектом договорных правоотношений. Обязательственное право требования выплаты дивидендов будет предметом договора уступки права требования дивидендов (цессии), как разновидности договора уступки права требования по денежным обязательствам. Следует учитывать, что заключение договора уступки права требования по выплате дивидендов, возможно только после приобретения самим акционером (первоначальным кредитором) соответствующего права требования к обществу.

Ключевые слова: уступка права требования, замена кредитора в обязанности, право на получение дивидендов акционерного общества.

Summary. An article explores theoretical and practical problems of the assignment of the claim dividends to joint-stock companies. The author pointed to the legal nature of the transfer of the right of claim. Were studied the peculiarities and procedure of transferring the shareholder's right to receive dividends due to him to third parties.

The right to receive dividends by a shareholder gives rise to a monetary obligation, the parties to which are a company (the debtor) and a shareholder (the creditor). We can see the possibility of assignment of the right to claim payment of dividends as a legal basis for replacing the creditor (shareholder) in the obligation because of the absence of a direct legal prohibition, as well as the personal nature of the legal relationship between the company and the shareholder. The practical implementation of this possibility is complicated by several factors, including the lack of a clear legal position on the nature of dividends, as well as the right to receive dividends; legislative non-regulation of the procedure for assignment of the right to demand payment of dividends. The analyzed decisions of the state regulator indicate the impossibility of replacing the creditor in the obligation to pay dividends if the shareholder transfers his rights to another person under the transaction (agreement) in the manner prescribed by regulations. The legal doctrine shows, the essence of the shareholder's right to dividends allows distinguishing the corporate right to dividends, and the right to claim payment of dividends (obligatory). Accordingly, the right to claim payment of dividends has the characteristics of an independent property object (asset), which may be the object of a contractual relationship. The obligatory right to demand payment of dividends will be the subject of a contract of assignment of the right to claim dividends to be paid (cession), as a kind of agreement of assignment of the right to demand a monetary obligation. The conclusion of an agreement on the assignment of the right to claim dividends is possible only after the acquisition by the shareholder (original creditor) of the right to claim the company.

Key words: assignment of the right of claim, replacement of the creditor in the obligatory one, the right to receive dividends of the joint-stock company.

Постановка проблеми. Цивільний кодекс України (далі — ЦК України), регулюючи порядок виконання зобов'язання, передбачає ряд випадків у яких дозволяється заміна управненої сторони третьою особою, яка не є стороною правовідносин, внаслідок яких зобов'язання виникли [1]. У випадках, коли йдеться про заміну сторони, яка має право вимоги дивідендів, власники корпоративних прав та професійні учасники фондового ринку стикаються з численними теоретико-практичними проблемами, пов'язаними

із недостатнім науковим обґрунтуванням та законодавчою неврегульованістю даного питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним підґрунтям даного дослідження слугували напрацювання та роботи таких науковців: О. А. Черненко [2], В. Цікала [3], Смітюха А. В. [4].

Різні аспекти порядку та підстав виплати дивідендів виступали предметом вивчення багатьох науковців, що свідчить про актуальність питання. Також питання переходу права власності на цінні

папери акціонерного товариства шляхом відступлення права вимоги (цесії) піднімалось, зокрема, Розгоном О. В. [5] однак ґрунтовних досліджень щодо можливості заміни кредитора у правовідносинах між акціонерним товариством та його учасником при виплаті дивідендів не проводилось.

Метою статті є дослідження правової природи, особливостей та порядку передачі акціонером права на отримання належних йому до виплати дивідендів третім особам.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про акціонерні товариства» (ст. 25, 26; далі — ЗУ про АТ) прямо закріплено право власників простих та привілейованих акцій на отримання дивідендів у зв'язку з розподілом частини прибутку АТ [6]. Відповідно до норм ст. 167 Господарського кодексу України (далі — ГК України) право особи на отримання дивідендів (певної частки прибутку) є одним із видів корпоративних прав, що призводить до виникнення корпоративних правовідносин між товариством та його акціонером [7]. Поняття «дивіденди» регулюється цілим рядом нормативно-правових актів (ст. 116 ЦК України, ст. 10 ЗУ «Про господарські товариства» [8], пп. 14.1.49 Податкового кодексу України [9]), а загальний порядок їх виплати в акціонерному товаристві визначається ст. 30 спеціального закону.

Погодимося із твердженням, що будь-яке зобов'язання зі сплати грошових коштів — є грошовим, незалежно від правових підстав його виникнення [2, с. 170]. Відповідний висновок відображено і у Постанові Верховного Суду від 17 січня 2018 року у справі № 910/11316/17, згідно якої грошовим є зобов'язання, яке виражається в грошових одиницях України (або грошовому еквіваленті в іноземній валюті), тобто будь-яке зобов'язання щодо сплати коштів [10]. Оскільки виплата дивідендів АТ дозволяється виключно грошовими коштами (ст. 30 ЗУ «Про АТ»), це породжує грошове зобов'язальне правовідношення, учасниками якого виступають господарське товариство та акціонер, в якості боржника та кредитора відповідно (ст. 510 ЦК України).

За загальним правилом ст. 512 ЦК України, дозволяється відступлення права вимоги, тобто заміна кредитора у зобов'язанні, внаслідок передання ним своїх прав іншій особі за певним правочином.

ЦК України не допускає заміну кредитора у зобов'язаннях, які нерозривно пов'язані з особою кредитора (ст. 515), а також у випадку заборони встановленої договором або законом (ч. 3 ст. 512). З огляду на це необхідно оцінити — чи підпадатиме заміна акціонера третьою особою у зобов'язальних правовідносинах із отримання дивідендів, під зазначені вище обмеження.

Законодавець, встановлюючи недопустимість заміни кредитора, обумовив це особистим характером зобов'язань, правова природа яких не передбачає можливості їх виконання третьою особою [11, с. 15]. Стаття 515 ЦК України не містить вичерпного переліку таких зобов'язань, однак вказує, що до них належать відшкодування, пов'язані із шкодою, завданою каліцтвом, іншими ушкодженнями здоров'я або смертю. Аналізуючи характер участі акціонера в діяльності акціонерного товариства, останнє відносять до товариств об'єднання капіталів, з домінуючим майновим елементом, що характеризується: обов'язковістю майнової та необов'язковістю персональної участі в діяльності товариства його учасників; можливістю виходу в будь-який момент (з дотриманням процедури); відсутністю обмежень на участь в інших товариствах [12, с. 34–35]. Крім того, акціонер може брати участь в управлінні товариством через представника (ст. 34, 39 ЗУ «Про АТ»), а також передавати в управління належні йому акції, наприклад, з метою запобігання конфлікту інтересів у певних категорій осіб (ст. 36 ЗУ «Про запобігання корупції») [13].

Таким чином, зазначене вище свідчить про відсутність між акціонером та акціонерним товариством правовідносин такого рівня зв'язку та особистого характеру, що унеможливило виплату дивідендів третій особі (за наявності в останньої належних правових підстав).

Щодо наявності прямої законодавчої заборони на відступлення права вимоги дивідендів, то ані ЦК України, ані ст. 30 ЗУ «Про АТ», яка регулює порядок виплати дивідендів, її не містить.

Проте, відзначимо, що певні обмеження обумовлюються передбаченим законодавством способом здійснення виплати дивідендів. Опосередковано обмеження закладено у нормі статті 30 згаданого Закону, згідно якої виплата дивідендів здійснюється відповідно до переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів. Зазначений перелік осіб складається після прийняття рішення загальними зборами акціонерів про виплату дивідендів за простими акціями, на дату визначену наглядовою радою акціонерного товариства. Отримати дивіденди за привілейованими акціями мають право особи, внесені до переліку, який складається протягом одного місяця після закінчення звітного року (ч. 4 ст. 30 ЗУ про АТ). Більше того, законодавчо встановлено, що у випадку відчуження акцій після дати складення вказаного переліку осіб, але до дати фактичної виплати дивідендів, право на отримання дивідендів залишається в особи, зазначеної у такому переліку. Таким чином, внесення змін до складеного переліку осіб, які мають право

на отримання дивідендів за простими та привілейованими акціями законодавством не передбачається.

Також, здійснюючи виплату дивідендів, в тому числі через депозитарну систему, що імперативно передбачено для публічних акціонерних товариств та опціонально — для приватних (ч. 5 ст. 30 ЗУ про АТ), слід враховувати нормативно-правові акти Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (далі — НКЦПФР), які регулюють дане питання. Так, рішенням НКЦПФР від 12.04.2016 р. № 391 затверджено Порядок виплати акціонерним товариством дивідендів (далі — Рішення НКЦПФР № 391), у якому деталізується послідовність дій акціонерного товариства та професійних учасників депозитарної системи України, а також етапи перерахування дивідендів особам, які мають право на отримання дивідендів [14]. Особою, яка має право на отримання дивідендів, в розумінні даного Положення (абз. 2 ч. 2 ст. 1), може бути також і «інша особа» (крім тієї, що є вже включена до переліку), яка має право на отримання дивідендів відповідно до законодавства (внаслідок спадкоємства, правонаступництва тощо). Як бачимо у наведеному визначенні «інші особи», що можуть мати право на дивіденди не конкретизуються, а регулятор посилається на невичерпний перелік правових підстав для набуття такого права, що включає, але не обмежується спадкоємництвом та правонаступництвом.

З огляду на зазначене, можемо припустити, що укладення договору про відступлення права вимоги на виплату дивідендів, буде достатньою правовою підставою для виникнення у третьої особи права на отримання дивідендів. Натомість, аналіз Рішення НКЦПФР № 391 вказує на відсутність законодавчо прописаного механізму заміни кредитора у зобов'язанні із виплати дивідендів у разі передання акціонером своїх прав іншій особі за правочином (договором).

Так, ст. 3 вказаного Рішення визначає, що виплата дивідендів іншим особам, що мають право на отримання дивідендів, встановлюється внутрішніми документами депозитарної установи. В свою чергу, внутрішні документи депозитарної установи розробляються з урахуванням вимог Положення про провадження депозитарної діяльності, затвердженого рішенням НКЦПФР 23.04.2013 р. № 735 (далі — Рішення НКЦПФР № 735) [15]. Даним рішенням відступлення права вимоги, розглядається як підстава для переходу прав на цінні папери в результаті правонаступництва (абзац шостий пункту 10 глави 2 розділу V).

Втім норми Рішення НКЦПФР № 735 не передбачають депозитарної операції з відступлення права вимоги дивідендів, а також не дозволяють визначити порядок дій депозитарної установи та власника

цінних паперів у разі заміни кредитора у зобов'язанні, та перелік необхідних первинних документів.

Отже, з одного боку, право на дивіденди в акціонера виникають з моменту прийняття рішення загальними зборами про їх виплату, з іншого — право їх використання (користування) та розпорядження обмежується до моменту їх фактичної виплати.

Така ситуація, на нашу думку, склалась внаслідок трактування закріпленого в законодавстві права на отримання певної частки прибутку (дивідендів) господарської організації, як невідчужуваної складової корпоративних прав (ст. 167 ГК України). Натомість, на доктринальному рівні тривалий час обговорюється необхідність розрізняти корпоративне право на дивіденди (право на частину прибутку товариства) та зобов'язальне право на отримання оголошених дивідендів (право грошової вимоги до товариства) [16, с. 102; 17, с. 7].

Цілком погоджуємось із думкою Смітюха А. В., який, досліджуючи правову природу права на дивіденди учасників корпоративних підприємств, вказав на існування майнового корпоративного права на дивіденди, та зобов'язального права вимоги сплати дивідендів, як похідного від відповідного корпоративного права [4, с. 88]. Подібний підхід закріплено законодавством країн загального права, де акціонер може передати своє право на дивіденди (повністю або частково) третій стороні, за «договором переуступки» між ними, внаслідок чого остання набуває право на призначений дивіденд замість акціонера [18]. Відповідно, право вимоги виплати дивідендів можна розглядати, як самостійний майновий об'єкт (актив), який може виступати об'єктом договірних правовідносин.

Вважаємо, що зобов'язальне право вимоги виплати дивідендів може бути предметом договору відступлення права вимоги дивідендів (цесії). Такий договір буде різновидом договору відступлення права вимоги за грошовим зобов'язанням, що підтверджується рішенням Господарського суду м. Києва від 26.07.2018 р. у справі № 910/5215/18, яким суд задовільнив вимогу позивача про визнання за ним права на акції та права на отримання дивідендів невикланих у 2011–2014 рр., які він набув на підставі договору відступлення права вимоги (цесії) № Ф-3009-1 від 30.09.2016 р., відповідно до якого цедент (акціонер) відступає цесіонарію (позивачу) права вимоги на отримання дивідендів [19].

У той же час, при укладенні договору цесії, слід враховувати норми ст. 514 ЦК України, відповідно до якої до нового кредитора (третьої особи) переходять права первісного кредитора (акціонера) у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено

договором або законом. Зазначене свідчить про можливість укладення договору відступлення права вимоги на дивіденди за простими акціями лише після прийняття рішення загальними зборами акціонерів про виплату дивідендів, з яким пов'язаний момент виникнення зобов'язальних правовідносин та момент встановлення обсягу вимог. Доречно передбачити обов'язок акціонера (первісного кредитора, цедента) повідомляти акціонерне товариство (боржника) та депозитарну установу у разі заміни кредитора третьою особою (новим кредитором, цесіонарієм) у зобов'язанні із виплати дивідендів.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Відсутність прямої законодавчої заборони

та особистого характеру правовідносин, що виникають між акціонерним товариством та акціонером при виплаті дивідендів не позбавляють останнього можливості замінити себе у зобов'язанні третьою особою. Право вимоги виплати дивідендів є самостійним майновим об'єктом (активом), який може виступати об'єктом договірних правовідносин. Вважаємо, що предметом договору відступлення права вимоги дивідендів (цесії) може бути право вимоги їх виплати. Одночасно, відсутність єдиної доктрини щодо правової природи дивідендів, недостатня розробленість інституту відступлення права вимоги, а також нормативна неврегульованість значно ускладнюють (часом унеможливають) реалізацію такої заміни сторони.

Література

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
2. Черненко О. А. Реалізація права на виплату дивідендів в Україні. Проблеми правового забезпечення підприємництва в Україні. 2019. с. 168–171. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppip_2019_19_37.pdf (дата звернення: 25.04.2021).
3. Цікало В. Здійснення і захист права акціонерів на отримання дивідендів: порівняльно-правовий аспект. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2016. Вип. 63. С. 97–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2016_63_13 (дата звернення: 23.04.2021).
4. Смітюх А. В. Щодо правової природи права на дивіденди. Правова держава. 2018. № 29. С. 85–88. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Mv-qhUFhZq8J:pd.onu.edu.ua/article/view/140766/137836+&cd=9&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 27.04.2021).
5. Розгон О. В. Особливості порядку переходу права власності на акцію. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pchdu_2013_2_23.pdf (дата звернення: 25.04.2021).
6. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 50–51. Ст. 384.
7. Господарський кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. № 19–20. № 21–22. Ст. 144.
8. Про господарські товариства: Закон України 19.09.1991 № 1576-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 49. Ст. 682.
9. Податковий кодекс України: Закон України 02.12.2010 № 2755-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 13–14. № 15–16. № 17. Ст. 112.
10. Постанова Верховного Суду від 17 січня 2018 року у справі № 910/11316/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71659611> (дата звернення: 24.04.2021).
11. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2т. /за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. Київ: Юринком Інтер. 2006. Т. II. 1088 с.
12. Корпоративне право: навчальний посібник. / О. В. Гарагонич, С. М. Грудницька, Л. М. Дорошенко [та ін.]. Київ: Видавничий дім «АртЕк». 2018. 400 с.
13. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.
14. Порядок виплати акціонерним товариством дивідендів: Рішення НКЦПФР від 12.04.2016 № 391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0639-16#Text> (дата звернення: 25.04.2021).
15. Положення про провадження депозитарної діяльності: Рішення НКЦПФР від 23.04.2013 № 735. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1084-13?find=1&text=%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B8#w1_16 (дата звернення: 25.04.2021).

16. Щербина О. В. Правове становище акціонерів за законодавством України. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 157 с.
17. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин: автореф. дис ...д-ра юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2000. 36 с.
18. Can a shareholder's dividend be paid to a third party? Published on LexisPSL on 14.05.2014. URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/can-a-shareholders-dividend-be-paid-to-a-third-party> (дата звернення: 25.04.2021).
19. Рішення Господарського суду м. Києва від 26.07.2018 р. у справі № 910/5215/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75744373> (дата звернення: 25.04.2021).

References

1. Cyviljnyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 # 435-IV. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2003. ## 40–44. St. 356.
2. Chernenko O. A. Realizacija prava na vyplatu dyvidendiv v Ukraini. Problemy pravovogho zabezpechennja pidpryjemnyctva v Ukraini. 2019. S. 168–171. URL: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Ppip_2019_19_37.pdf (data zvernennja: 25.04.2021).
3. Cikalo V. Zdijsnennja i zakhyst prava akcioneriv na otrymannja dyvidendiv: porivnjajno-pravovyj aspekt. Visnyk Ljvivskogo universytetu. Serija jurydychna. 2016. Vyp. 63. S. 97–112. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlnu_yu_2016_63_13 (data zvernennja: 23.04.2021).
4. Smitjukh A. V. Shhodo pravovoji pryrody prava na dyvidendy. Pravova derzhava. 2018. #29. S. 85–88. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:Mv-qhUFhZq8J:pd.onu.edu.ua/article/view/140766/137836+&c-d=9&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> (data zvernennja: 27.04.2021).
5. Rozghon O. V. Osoblyvosti porjadku perekhodu prava vlasnosti na akciju. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pchdu_2013_2_23.pdf (data zvernennja: 25.04.2021).
6. Pro akcionerni tovarystva: Zakon Ukrainy vid 17.09.2008 # 514-VI. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2008. # 50–51. St. 384.
7. Ghospodarskij kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 # 436-IV. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2003. # 18. # 19–20. # 21–22. st.144.
8. Pro ghospodarski tovarystva: Zakon Ukrainy 19.09.1991 # 1576-XII. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 1991. # 49. St. 682.
9. Podatkovyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy 02.12.2010 # 2755-VI. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2011. # 13–14. # 15–16. # 17. st.112.
10. Postanova Verkhovnogho Sudu vid 17 sichnja 2018 roku u spravi # 910/11316/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71659611> (data zvernennja: 24.04.2021).
11. Naukovo-praktychnyj komentar Cyviljnogho kodeksu Ukrainy: U 2t. /za red. O. V. Dzery, N. S. Kuznjecovoi, V. V. Lucja. Kyjiv: Jurynkom Inter. 2006. T.II. 1088 s.
12. Korporativne pravo: navchalnyj posibnyk. / O. V. Gharaghonych, S. M. Ghrudnycja, L. M. Doroshenko [ta in.]. Kyjiv: Vydavnychyj dim «ArtEk». 2018. 400 s.
13. Pro zapobighannja korupciji: Zakon Ukrainy vid 14.10.2014 # 1700-VII. Vidomosti Verkhovnoji Rady Ukrainy. 2014. # 49. St. 2056.
14. Porjadok vyplaty akcionernym tovarystvom dyvidendiv: Rishennja NKCPFR vid 12.04.2016 # 391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0639-16#Text> (data zvernennja: 25.04.2021).
15. Polozhennja pro provadzhenja depozytarnoji dijajlnosti: Rishennja NKCPFR vid 23.04.2013 # 735. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1084-13?find=1&text=%D0%B4%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B8#w1_16 (data zvernennja: 25.04.2021).
16. Shherbyna O. V. Pravove stanovyshe akcioneriv za zakonodavstvom Ukrainy. Kyjiv: Jurinkom Inter, 2001. 157 s.
17. Spasybo-Fatjejeva I. V. Cyviljno-pravovi problemy akcionernykh pravovidnosyn: avtoref. dys ...d-ra juryd. nauk: 12.00.03. Kharkiv, 2000. 36 s.
18. Can a shareholder's dividend be paid to a third party? Published on LexisPSL on 14.05.2014. URL: <https://www.lexisnexis.co.uk/legal/guidance/can-a-shareholders-dividend-be-paid-to-a-third-party> (data zvernennja: 25.04.2021).
19. Rishennja Ghospodarskogho sudu m. Kyjeva vid 26.07.2018 r. u spravi # 910/5215/18. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75744373> (data zvernennja: 25.04.2021).

УДК 349.422.2

Карпінська Наталія Володимирівна
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинський національний університет імені Лесі Українки
Карпинская Наталья Владимировна
кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин
Волинский национальный университет имени Леси Украинки
Karpinska Nataliia
Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil and Juridical Disciplines
Lesya Ukrainka Volyn National University
ORCID: 0000-0001-9658-3623

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7078

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО;
ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ
ФІТОСАНІТАРНИХ ЗАХОДІВ У РОСЛИННИЦТВІ
В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ВИМОГ ЄС**

**ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ
ФИТОСАНИТАРНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ В РАСТЕНИЕВОДСТВЕ
В УКРАИНЕ В СВЕТЕ ТРЕБОВАНИЙ ЕС**

**LEGAL REGULATION OF PHYTOSANITARY
MEASURES APPLICATION IN VEGETATION IN UKRAINE
IN THE LIGHT OF EU REQUIREMENTS**

Анотація. Стаття присвячена характеристиці фітосанітарного законодавства України крізь призму вимог ЄС. Вказано, що в Україні сформовано досить розгалужене фітосанітарне законодавство, основою якого виступає Закон України «Про захист рослин» який містить легальну дефініцію базового поняття. На основі аналізу цього закону виокремлено та охарактеризовано такі основні риси правової категорії «захист рослин» як: системність, превентивна економіко-екологічна мета, широкий об'єктний склад відносин захисту рослин та захист від біологічних загроз (шкідники (комахи, кліщі, мікроорганізми, нематоди, гризуни), збудники хвороб (фітопатогени: віруси, бактерії, гриби), бур'яни (небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб)).

Окрему увагу приділено характеристиці основних вимог щодо захисту рослин, які виокремлено у три групи, а саме: технологічні вимоги, екологічні та юридичні вимоги.

Встановлено, що на відміну від обмеженого та дискусійного переліку прав суб'єктів аграрного господарювання у сфері захисту рослин, обов'язки таких суб'єктів прописані досить розгорнуто та представлено у статті у вигляді трьох груп: обов'язки щодо самостійних дій; обов'язки щодо сприяння чужим діям; обов'язки щодо поводження із засобами захисту рослин.

Виявлено, що законодавцем під час формулювання загальних обов'язків суб'єктів аграрного господарювання (на погляд автора статті), упущено важливий обов'язок щодо застосування інтегрованого захисту рослин, а цей аспект є досить принциповим. На підставі аналізу законодавства ЄС, обґрунтовано ідею про те, що імплементація принципів інтегрованої боротьби зі шкідниками має носити обов'язковий характер, а втіленням інтегрованої боротьби зі шкідниками є зростання здорових культур із мінімальними можливими порушеннями в агроєкосистемах та заохочення природних механізмів боротьби зі шкідниками.

Розглянуто та охарактеризовано методи захисту рослин. Обгунтовано висновок про те, що сучасна інтегрована система заходів ґрунтується на комплексному застосуванні агротехнічного, хімічного і біологічного методів захисту рослин, де головним критерієм постає оптимізація хімічного методу захисту.

Ключові слова: фітосанітарне законодавство, захист рослин, вимоги ЄС.

Аннотация. Статья посвящена характеристике фитосанитарного законодательства Украины сквозь призму требований ЕС. Указано, что в Украине сформирован достаточно разветвленное фитосанитарное законодательство, основой которого выступает Закон Украины «О защите растений», который содержит легальную дефиницию базового понятия. На основе анализа этого закона выделены и охарактеризованы следующие основные черты правовой категории «защита растений» как: системность, превентивная экономико-экологическая цель, широкий объектный состав отношений защиты растений и защиту от биологических угроз (вредители (насекомые, клещи, микроорганизмы, нематоды, грызуны), возбудители болезней (фитопатогены: вирусы, бактерии, грибы), сорняки (нежелательная растительность в угодьях, посевах, насаждениях культурных растений, конкурирует с ними за свет, воду, питательные вещества, а также способствует распространению вредителей и болезней)).

Особое внимание уделено характеристике основных требований по защите растений, которые выделены в три группы, а именно: технологические требования, экологические и юридические требования.

Установлено, что в отличие от ограниченного и дискуссионного перечня прав субъектов аграрного хозяйствования в сфере защиты растений, обязанности таких субъектов прописаны достаточно развернуто и представлено в статье в виде трех групп: обязанности относительно самостоятельных действий; обязанности по содействию чужим действиям; обязанности по обращению со средствами защиты растений.

Выявлено, что законодателем при формулировании общих обязанностей субъектов аграрного хозяйствования (на на взгляд автора статьи), упущено важная обязанность по применению интегрированной защиты растений, а этот аспект является достаточно принципиальным. На основании анализа законодательства ЕС, обоснованно идею о том, что имплементация принципов интегрированной борьбы с вредителями должна носить обязательный характер, а воплощением интегрированной борьбы с вредителями является рост здоровых культур с минимальными возможными нарушениями в агроэкосистемах и поощрения природных механизмов борьбы с вредителями.

Рассмотрены и охарактеризованы методы защиты растений. Обгунтовано вывод о том, что современная интегрированная система мер основывается на комплексном применении агротехнического, химического и биологического методов защиты растений, где главным критерием выступает оптимизация химического метода защиты.

Ключевые слова: фитосанитарное законодательство, защита растений, требования ЕС.

Summary. The article is devoted to the characterization of phytosanitary legislation of Ukraine through the prism of EU requirements. It is indicated that in Ukraine there is a fairly extensive phytosanitary legislation, based on the Law of Ukraine «On Plant Protection» which contains a legal definition of the basic concept.

Based on the analysis of this law, the main features of the legal category «plant protection» are identified and characterized as: systemic, preventive economic and environmental goals, a broad object structure of plant protection relations and protection against biological threats (pests (insects, mites, microorganisms, nematodes), rodents), pathogens (phytopathogens: viruses, bacteria, fungi), weeds (unwanted vegetation in lands, crops, plantations of crops, which competes with them for light, water, nutrients, and contributes to the spread of pests and diseases)).

Particular attention is paid to the characteristics of the basic requirements for plant protection, which are divided into three groups, namely: technological requirements, environmental and legal requirements.

It is established that in contrast to the limited and debatable list of rights of agricultural entities in the field of plant protection, the responsibilities of such entities are quite detailed and presented in the article in three groups: responsibilities for independent action; responsibilities for promoting the actions of others; responsibilities for the handling of plant protection products.

It was found that the legislator in formulating the general responsibilities of agricultural entities (in the opinion of the author of the article), missed an important obligation to apply integrated plant protection, and this aspect is quite fundamental. Based on the analysis of EU legislation, the idea that the implementation of the principles of integrated pest management should be mandatory, and the implementation of integrated pest management is the growth of healthy crops with minimal possible disturbances in agroecosystems and the promotion of natural pest control mechanisms.

Methods of plant protection are considered and characterized. The conclusion is substantiated that the modern integrated system of measures is based on the complex application of agrotechnical, chemical and biological methods of plant protection, where the main criterion is the optimization of the chemical method of protection.

Key words: phytosanitary legislation, plant protection, EU requirements.

Постановка проблеми. З трьох глобальних проблем, що стоять на сьогодні перед людством: енергетичної, продовольчої та природоохоронної, дві останні безпосередньо торкаються сільськогосподарського виробництва, зокрема галузі рослинництва. Особливо це стосується збереження та підвищення якості рослинної продукції, загрозу для якої створює розповсюдження шкідників і хвороб рослин. До того ж, поширення останніх може завдати значної шкоди не лише рослинництву в цілому, але й життю та здоров'ю людини [1]. Для захисту національної продовольчої безпеки Міжнародна конвенція про захист рослин надає країнам міжнародну концептуальну схему, в рамках якої можна контролювати переміщення шкідливих для рослин організмів по всьому світу на державному рівні і на науковій основі в рамках прийнятного рівня фітосанітарного ризику. Основне завдання — забезпечити національну продовольчу безпеку шляхом мінімізації впливу шкідливих організмів на рослини [2, с. 181].

Україна має хороший експортний потенціал, але недоліки фітосанітарії є однією з безпосередніх перешкод для його реалізації. Наприклад, Україна отримувала пропозиції експортувати картоплю в країни — члени ЄС та країни — асоційовані члени. Проте на той момент вона не змогла скористатися цим шансом, оскільки її законодавчі норми не відповідають європейським. Невідповідність якості продукту європейським нормам часто призводить до повернення українських вантажів на кордонах [2, с. 180].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі у правовій доктрині бракує наукових розвідок, спрямованих на визначення правової природи відносин у сфері захисту рослин в умовах постійного оновлення законодавства та інтеграційних процесів. Учені, особливо не заглиблюючись у теоретичне обґрунтування, сприймають певний підхід до юридичної природи відносин захисту рослин як дещо абсолютне зрозуміле і таке, що не потребує доведення. Підґрунтям цього дослідження слугували праці таких вчених як: Сакаджи К. Б. [1], Боснюк-Григор'євої Ю. П. [2], Єрмоленка В. М. [4], Гетьмана А. П. [6], Попова В. К. [6], Піддубної Д. С. [7], Туліної Е. Є. [8;9;10], Поліщука В. А. [12], Серганюк У. В. [13], Ключнікової А. О. [19; 24] та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виходячи із теми дослідження, основне завдання наукової статті полягає у характеристиці національного фітосанітарного законодавства крізь призму вимог ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на слабко розвинені теоретико-методологічні засади правового регулювання захисту рослин,

в Україні сформовано досить розгалужене фітосанітарне законодавство, основою якого виступає Закон України «Про захист рослин». Відповідно до цього Закону, який містить легальну дефініцію базового поняття, можна виокремити основні риси захисту рослин як правової категорії:

- 1) *системність*, а саме: законодавець формує визначення захисту рослин через родові поняття «комплексу заходів», що дозволяє стверджувати, що захист рослин не може здійснюватися певними одиничними діями — він має обов'язкову системну природу. Якщо аналізувати відповідні заходи, що утворюють цей комплекс, то можна дійти висновку про їх багатогранність. Так, за суб'єктним складом заходи захисту рослин можуть поділятися на міжнародні, державні, муніципальні, приватні; за регіональним охопленням: локальні, регіональні, загальнодержавні, міжнародні; за методами (способами) заходи захисту рослин можуть бути організаційно-господарськими, агротехнічними, селекційними, фізичними, біологічними, хімічними та іншими. З ознакою комплексності захисту рослин дуже тісно пов'язана така його риса як інтегрованість. У Законі під інтегрованим захистом рослин розуміється «комплексне застосування методів для довгострокового регулювання розвитку та поширення шкідливих організмів до невідчутного господарського рівня на основі прогнозу, економічних порогів шкодочинності, дії корисних організмів, енергозберігаючих та природоохоронних технологій, які забезпечують надійний захист рослин і екологічну рівновагу довкілля» [3]. Тобто характеристика інтегрованості застосовується до використання методів захисту рослин, тобто до фактичного змістовного наповнення відносин захисту рослин. У зв'язку з цим між комплексністю та інтегрованістю як ознаками правової категорії захисту рослин — ознаками, що органічно поєднані та взаємообумовлені — існує відмінність. Контекстний аналіз Закону дозволяє стверджувати, що комплексність розглядається як зовнішній прояв системи захисту рослин, тоді як інтегрованість — її внутрішній прояв;
- 2) *превентивна економіко-екологічна мета*, яка полягає у двох завданнях, а саме: а) зменшення втрат урожаю; б) запобігання погіршенню стану рослин. На наш погляд, таке формулювання мети упускає один важливий аспект, що полягає у запобіганні ушкодженню здоров'я людини. Відомими є випадки отруєння людей, наприклад, мікотоксинами тощо;
- 3) *широкий об'єктний склад* відносин захисту рослин. Так, Закон закріплює, що під захист рослин

потрапляють рослини сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічні і лісові насадження, дерева, чагарники, рослинність закритого ґрунту, продукція рослинного походження. На думку В. М. Єрмоленка, таке широке визначення захисту рослин охоплює всі галузі економіки, які використовують у своїй виробничо-господарській діяльності рослини [4, с.]. Справді, таке формулювання значно розсуває межі сільськогосподарського рослинництва та охоплює цілу низку інших об'єктів не сільськогосподарського призначення (наприклад, рослини декоративного, природоохоронного, захисного, меліоративного призначення, лісові насадження, парки, зелені насадження у населених пунктах тощо). Однак, при цьому до переліку об'єктів, що підпадають під захист рослин, відносяться лише ті рослини, що мають тісний зв'язок із людською діяльністю (насаджені штучно, перебувають у власності, користуванні чи на іншому правовому титулі у певних осіб, тощо). Тобто дикі рослини не включаються до кола об'єктів захисту рослин. У той же час це не означає, що вони жодним чином не захищені: насправді, діяльність щодо захисту рослин сільськогосподарського та іншого призначення, а також рослинницької продукції безпосередньо впливає на оздоровлення та підтримку певного прийнятного фітосанітарного стану усього рослинного світу держави. І це абсолютно необхідно, оскільки, як зазначає О. Л. Мініна, існують загальні для усіх рослин питання, серед яких дослідниця виділяє карантин рослин та визначення порядку застосування пестицидів та агрохімікатів [5, с. 108–117]. Хоча той підхід, який застосовано у Законі України «Про захист рослин», не відповідає класичному доктринальному поділу рослинного світу на: лісові ресурси; рослинність, що не належить до лісових ресурсів; рослинність сільськогосподарського призначення [6, с. 51–53] — однак він обумовлюється потребами врегулювання конкретної сфери правовідносин, демонструючи зайвий раз, що навіть жорсткі доктринальні конструкції завжди мають виключення;

- 4) *захист від біологічних загроз*, які втілюються у трьох групах шкідливих організмів: шкідники (види тварин: комахи, кліщі, мікроорганізми, нематоди, гризуни), збудники хвороб (фітопатогени: віруси, бактерії, гриби), бур'яни (небажана рослинність в угіддях, посівах, насадженнях культурних рослин, яка конкурує з ними за світло, воду, поживні речовини, а також сприяє поширенню шкідників та хвороб).

Перелік таких шкідливих організмів офіційно затверджений, однак на доктринальному рівні виникає багато питань. Наприклад, учені дискутують щодо правового режиму бур'янів. Так, Д. С. Піддубна розмірковує про те, що надане законодавче визначення бур'янів означає, що будь-яка інша рослина на полі, окрім основної сільськогосподарської культури, вважатиметься бур'яном. Такий підхід характерний для аграрного та земельного права, а ось питання його віднесення до екологічного права буде спірним. Адже не всі рослини, які будуть знаходитись на угіддях, слід відносити до бур'янів, як шкідників. Наприклад, будяк — бур'ян, але водночас і лікарська рослина, яка застосовується у медицині, а відповідно потребує правової охорони [7, с. 114–119].

Проблеми виникають і під час ідентифікації інвазійних чужорідних видів. У результаті проведення низки наукових досліджень Е. Є. Туліна доходить висновку, що не всі інвазійні види рослин відповідають вимогам вітчизняного фітосанітарного законодавства щодо критеріїв, за якими їх можна віднести до переліку регульованих шкідливих організмів [8, с. 381; 9, с. 230–232; 10, с. 229–231]. Це не применшує їх реальний шкідливий вплив [2, с. 178–183; 11, с. 106–115], однак зменшує арсенал правових засобів боротьби із ними. Таким чином, певні корисні рослини можуть підпадати під правове визначення бур'янів, у той же час деякі шкідливі рослини формально можуть не входити до кола бур'янів.

У ст. 4 Закону України «Про захист рослин» закріплюються основні вимоги щодо захисту рослин. На основі комплексного аналізу ми пропонуємо представити їх у вигляді трьох груп, а саме:

- 1) *технологічні вимоги*: а) додержання технології вирощування рослин; б) додержання регламентів зберігання, транспортування, торгівлі та застосування засобів захисту рослин;
- 2) *екологічні вимоги*: а) екологічне та економічне обґрунтування доцільності захисту рослин від шкідливих організмів; б) збереження корисної флори і фауни; в) недопущення пошкодження рослин, погіршення їх стану та забруднення продукції рослинного походження і довкілля засобами захисту рослин;
- 3) *юридичні вимоги*: обов'язковість здійснення заходів щодо захисту рослин підприємствами, установами, організаціями усіх форм власності та громадянами, діяльність яких пов'язана з користуванням землею, лісом, водними об'єктами, вирощуванням рослин сільськогосподарського та іншого призначення, багаторічних і лісових насаджень, дерев, чагарників, рослинності закри-

того ґрунту, а також реалізацією, переробкою, зберіганням і використанням рослин та продукції рослинного походження. Юридична вимога встановлює фактично обов'язок усіх суб'єктів, які займаються або задіяні у рослинництві, брати участь у захисті рослин. Це має цілком логічне пояснення, адже у випадку порушення цього обов'язку може утворитися загроза не лише для рослин, які знаходяться у власності чи у користуванні такої особи, але й для інших рослин, які ростуть на сусідніх ділянках, або на цій же місцевості, або навіть у зовсім інших місцевостях при транспортуванні зараженої продукції. Тобто здійснювати захист рослин є не стільки правом суб'єктів аграрного господарювання, скільки їх прямим обов'язком.

Ця думка знаходить подальше підтвердження у ст. 18 Закону України «Про захист рослин», відповідно до якої підприємства, установи, організації усіх форм власності та громадяни у сфері захисту рослин *мають право*: а) на інформацію повну та достовірну інформацію про появу, поширення, розвиток шкідливих організмів та їх шкодочинність; б) брати участь у розробці та обговоренні проектів цільових програм захисту рослин, вносити пропозиції з цих питань; в) на відшкодування збитків, завданих їм внаслідок порушення законодавства про захист рослин. Як помітно, законодавець не передбачив права осіб здійснювати захист рослин. Взагалі, до такого пакету прав, що надаються, зокрема, суб'єктам аграрного господарювання, виникає низка питань. По-перше, не передбачається права на державну підтримку у сфері захисту рослин, хоча її агропротекційний потенціал досить значний. По це докладніше ще йтиметься нижче. По-друге, не передбачається можливості отримати відшкодування за збитки, які завдані не внаслідок правопорушення, а у випадку необхідності реалізації жорстких карантинних заходів (наприклад, знищення рослинницької продукції). По-третє, не передбачено право на перманентну інформаційну підтримку у сфері вимог щодо фітосанітарних заходів у інших країнах — імпортерах рослинницької продукції.

На відміну від обмеженого та дискусійного переліку прав суб'єктів аграрного господарювання у сфері захисту рослин, обов'язки таких суб'єктів прописані досить розгорнуто. Ми їх представляємо у вигляді трьох груп:

1) *обов'язки щодо самостійних дій*: а) додержувати технології вирощування рослин сільськогосподарського та іншого призначення; б) своєчасно проводити комплекс профілактичних і винищувальних заходів щодо боротьби з шкідниками, хворобами

і бур'янами; в) використовувати відповідну техніку, обладнання та засоби громадської і особистої безпеки; г) відшкодовувати підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності та громадянам завдані їм збитки в установленому законодавством порядку;

2) *обов'язки щодо сприяння чужим діям*: а) проводити систематичні обстеження угідь, посівів, насаджень, продукції рослинного походження, сховищ тощо і в разі виявлення поширення шкідливих організмів інформувати про це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері захисту рослин; б) сприяти державним фітосанітарним інспекторам у виконанні покладених на них обов'язків;

3) *обов'язки щодо поводження із засобами захисту рослин*: а) допускати до робіт, пов'язаних із транспортуванням, зберіганням, застосуванням засобів захисту рослин, їх торгівлею, лише осіб, які мають на це право; б) виконувати регламенти зберігання, транспортування та застосування засобів захисту рослин.

Указані загальні обов'язки у сфері захисту рослин знаходять своє відображення у спеціальних обов'язках, які стосуються виробників окремих видів сільськогосподарської продукції. Наприклад, це добре проглядається у перерахованих В. А. Поліщуком спеціальних обов'язках суб'єктів сільськогосподарського садівництва [12, с. 108].

Однак законодавець у ст. 18 під час формулювання загальних обов'язків суб'єктів аграрного господарювання, на наш погляд, упустив важливий обов'язок щодо застосування інтегрованого захисту рослин. Цей аспект є досить принциповим. Сучасна інтегрована система заходів ґрунтується на комплексному застосуванні агротехнічного, хімічного і біологічного методів захисту рослин, де головним критерієм постає оптимізація хімічного методу захисту на основі критеріїв доцільності застосування пестицидів із врахуванням чисельності популяції шкідників, наявності ентомофагів, ступеня стійкості сортів проти пошкодження комахами і ураження збудниками хвороб [13, с. 24–26]. У законодавстві ЄС цьому питанню приділена значна увага, а саме: на підставі Регламенту (ЄС) № 1107/2009 та Директиви № 2009/128/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу від 21 жовтня 2009 року, що встановлює правові основи для діяльності Співтовариства з метою досягнення сталого використання пестицидів, імплементація принципів інтегрованої боротьби зі шкідниками є обов'язковою. При цьому «інтегрована боротьба зі шкідниками» втілюється у зростанні здорових культур із мінімальними можливими

порушеннями в агроекосистемах та заохочує природні механізми боротьби зі шкідниками [14].

Агротехнічний метод захисту рослин полягає у відносно простих заходах, що, як правило, є невід’ємними складовими частинами технологій обробітку ґрунту та догляду за посівами в період вегетації і дають змогу захищати урожай від комплексу шкідливих організмів без тотального застосування пестицидів. У створенні несприятливих умов для життєдіяльності шкідливих організмів головну роль відіграють такі заходи: вирощування сільськогосподарських рослин у сівозміні, обробіток ґрунту, удобрення, зрошення, підготовка насіння, строки сівби. Отже, сьогодні агротехнічний метод є комплексом певних агротехнічних заходів для захисту сільськогосподарських рослин, який застосовується в тій чи іншій мірі, але, на жаль, який фактично позбавлений належного нормативного закріплення [1, с. 388–395].

В окремих галузях рослинництва також застосовується *механічний метод* захисту рослин, який спрямований на безпосереднє знищення шкідників. Найбільш поширеними його різновидами є ручне збирання й подальше знищення вказаних об’єктів, ловильні пояси, пастки-перешкоди [1, с. 388–395]. До механічного методу можна віднести особливості збирання врожаю. Наприклад, на етапі збору врожаю зернозбиральні комбайни суттєво зменшують ймовірність присутності регульованих шкідливих організмів у зерні. Наприклад, насіння карантинного бур’яну амброзії полинолистої в 2–4 рази менше розміру зерна пшениці, ячменю та жита, у 4–8 разів менше від насіння соняшнику. Під час обмолоту зерно в комбайні проходить кілька стадій механічної очистки від дрібнозернистих домішок. На цьому етапі принаймні частина насіння амброзії просто відсіюється [15, с. 28–33].

У сучасному сільськогосподарському виробництві широко використовують *фізичний метод*, суть якого полягає в тому, що шкідливих комах знищують дією високих або низьких температур. Наприклад, солод проходить стадію сушіння при температурі 80 градусів. Нормативно-правове регулювання цього методу обмежується вказівкою у Законі України «Про захист рослин».

Сучасне сільське господарство найбільш активно використовує біологічний та хімічний методи захисту рослин — вони, за влучним виразом К. Б. Сакаджи, за своєю природою є антиподами один одному [1, с. 388–395].

Біологічний метод боротьби зі шкідниками і хворобами рослин передбачає використання живих організмів або продуктів їх життєдіяльності

з метою зменшення чисельності та згубності шкідливих організмів і створення сприятливих умов для корисних агропроцесів. Перевагами такого методу визначають: відносно низьку вартість; існування науково-дослідного, виробничого потенціалу, а також необхідної бази та ресурсів для його застосування; задоволення потреб органічного виробництва; низьке навантаження на навколишнє природне середовище. Нині в галузі біометоду основну увагу приділяють вивченню умов, що визначають ефективність природних ворогів шкідливих організмів і розробці методів спрямованого регулювання взаємовідносин між ними. У 70-ті роки в Україні було відкрито 13 біофабрик та близько 300 біолабораторій для масового розведення трихограми та напрацювання інших біологічних засобів і широкого застосування біологічного методу захисту рослин у сільському господарстві [16, с. 43–44]. І дотепер в Україні використовують біометод у поєднанні з хімічним методом боротьби з шкідниками, як комплексний інтегрований захист сільськогосподарських рослин. Згідно з даними Галузевої програми «Захист рослин 2008–2015» біологічний метод не потребує значних фінансових витрат і, головне, біологічні засоби можуть виробляти в достатній кількості біофабрики і біолабораторії України. Основну частку у використанні біологічних засобів (біля 80%) постійно займала трихограма, яка стримує розвиток і поширення лускокрилих шкідників у посівах сільськогосподарських культур [17]. Біологічний метод може проявлятися найбільш ефективно в певних умовах. Наприклад, у спеціальній агрономічній літературі вказується, що найбільш придатними для застосування біологічних методів захисту рослин визнано умови закритого ґрунту. Цьому сприяє обмеженість і замкнутість простору, можливість регулювання умов середовища (температури, вологості, освітленості тощо) і співвідношення корисних і шкідливих організмів [18, с. 280]. Взагалі, використання природних антагоністів досить перспективне. Наприклад, у світі найбільш ефективним методом боротьби із західним квітковим тріпсом визнано використання біологічних агентів — найбільш ефективних саме проти цього шкідника хижаків: *Neoseiulus* (= *Amblyseius*) *cucumeris* і *A. barkeri* тощо.

Проте, незважаючи на важливість біологічних методів захисту сільськогосподарських рослин, аграрне законодавство України не містить механізмів стимулювання використання зазначеного методу сільськогосподарськими товаровиробниками [19]. Окрім вищезазначеної галузевої програми, своє нормативне закріплення біологічний метод, знайшов передусім у Законі України «Про захист рослин», приписи

якого чітко визначають біологічний метод як один з основних методів захисту сільськогосподарських рослин, які безпосередньо застосовуються в Україні. Біологічні методи згадуються також у ст. 32 Закону України «Про карантин рослин», в якій прямо закріплено, що використання біологічних контрольних організмів може вважатися фітосанітарними заходами з локалізації та ліквідації карантинних організмів, що здійснюється під контролем центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері карантину рослин [20]. Для спрощення застосування біологічних методів боротьби зі шкідливими організмами передбачено правила імпорту біологічних контрольних організмів. Зокрема, затверджено Порядок імпорту біологічних контрольних організмів для проведення наукових досліджень або біологічного контролю та шкідливих організмів, які завозяться для науково-дослідних цілей [21]. Йдеться про біологічний метод також у Державних санітарних правилах проектування, упорядкування та експлуатації виробництва біологічних засобів захисту рослин та стимуляторів росту рослин у виробничих біолабораторіях та біофабриках, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я України від 20.08.1997 року [22]. Як підсумовує з цього приводу А. О. Ключнікова, наявних нормативно-правових актів недостатньо для того, щоб забезпечити біологізацію захисту рослин, адже застосування хімічних методів захисту сільськогосподарських рослин регулюється окремим Законом України «Про пестициди і агрохімікати», а біологічному захисту присвячено лише програму «Комплексна біологізація захисту рослин 2008–2012» [23], термін дії якої уже вичерпався [24, с. 103–104].

Далі зупинимось на достатньо розповсюджені, досить дієвому і давно відомому так званому *хімічному методу* захисту сільськогосподарських рослин. У комплексі заходів щодо захисту сільськогосподарських культур від шкідників хімічному методу поки ще належить провідне місце. Він побудований на використанні отруйних речовин, які призводять до загибелі шкідливих організмів. Цей метод ефективний, може застосовуватися практично на всіх культурах проти багатьох шкідливих організмів, зокрема тих, що знаходяться у важкодоступних місцях та розмножуються у великій кількості. У сільському господарстві різних країн використовуються багато різних хімічних засобів захисту рослин [1, с. 388–395].

Усі перераховані методи захисту рослин мають позитивні та негативні риси, проявляють більший чи менший ступінь ефективності та впливу на навколишнє природне середовище тощо. Однак засилля одного з методів або його тотальна абсолютизація може потягти значні економічні та екологічні наслідки. У зв'язку з цим до законодавства запроваджено концептуальну ідею інтегрованого захисту рослин, про яку згадувалося вище. Вона передбачає використання системи різних методів захисту рослин, яка у своїй сукупності та взаємодії становить найбільш ощадливий, раціональний та ефективний спосіб досягнення мети захисту. Якщо придивитися уважно, то неважко помітити, що до основних заходів, які становлять фітосанітарні технології, відносяться: підготовка насіннєвого і посадкового матеріалу, використання стійких сортів, дотримання сівозмін, систем обробки ґрунту, фітосанітарний моніторинг і прогноз, застосування препаратів і технічних засобів захисту рослин. Усі названі заходи розглядаються як об'єкти правового регулювання і повинні відповідати вимогам безпеки для людей, тварин і рослин, навколишнього природного середовища, одночасно захищаючи культурні рослини і сільськогосподарську продукцію від шкідливих організмів. У своїй сукупності фітосанітарні технології за своїм змістом і призначенням є не що інше, як інтегровані системи захисту рослин, побудовані на сучасному рівні знань і розвитку сільськогосподарського виробництва. Ще в далекому 1999 році фахівці пропонували прийняття Закону «Про інтегрований захист рослин» [25, с. 6–7], ця ідея має підтримку і сьогодні [26, с. 4–8].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Сучасний Закон України «Про захист рослин» дає визначення інтегрованому захисту рослин, закріплює його в ролі принципу державної політики у сфері захисту рослин, а також покладає обов'язки на відповідні державні органи та посадові особи щодо впровадження інтегрованого захисту рослин. Вбачаємо, що цього замало для повноцінного втілення такої важливої концептуальної ідеї в чинному законодавстві. Вона має пронизувати усі норми фітосанітарного законодавства. Також, потребують подальших досліджень питання способів захисту рослин, а саме, карантину рослин із застосуванням фітосанітарних заходів та застосування засобів захисту рослин.

Література

1. Сакаджи К. Б. Правове регулювання застосування засобів захисту сільськогосподарських рослин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Харків, 2012. 19 с.
2. Боснюк-Григор'єва Ю. П. Щодо безпеки харчових продуктів рослинного походження // Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 травня 2018 року). К., 2018. С. 178–183.
3. Про захист рослин: Закон України від 14.10.1998 року / Відомості Верховної Ради України. 1998. № 50–51. Ст. 310.
4. Аграрне право України: підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. К.: Юрінком Інтер, 2010. 608 с.
5. Минина Е. Л. Тенденции развития законодательства о растительном мире // Журнал российского права. 2016. № 5. С. 108–117.
6. Попов В. К., Гетьман А. П. Правові проблеми використання і охорони рослинного світу. Право України. 2000. № 1. С. 51–53.
7. Піддубна Д. С. Правовий захист рослин під час органічного виробництва // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2013. № 10. С. 114–119.
8. Туліна Е. Є. Правове регулювання поширення та чисельності інвазійних видів рослин: постановка проблеми // Розвиток аграрного, земельного та екологічного права на зламі тисячоліть: матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 18–19 травня 2018 року). К., 2018. С. 380–383.
9. Туліна Е. Є. Регулювання поширення і чисельності чужорідних інвазійних видів рослин: міжнародно-правовий аспект. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Третє зібрання фахівців споріднених кафедр щодо обговорення стратегії еволюції аграрних, земельних, екологічних та природо-ресурсних правовідносин у контексті інтеграційного розвитку України»: матер. конф. (м. Одеса, 7–10 червня 2018 року) / відп. ред. д. ю. н., доц. Т. Є. Харитоновна, к. ю. н., доц. Х. А. Григор'єва. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 230–232.
10. Туліна Е. Є. Інвазійні види рослин як загроза біорізноманіттю (міжнародно-правовий аспект) // Сучасний стан та перспективи розвитку екологічного, земельного і аграрного права в умовах євроінтеграції: матеріали «круглого столу» (Харків, 8 грудня 2017 року). С. 229–231.
11. Федосов Я. К., Никитина В. А., Норкина Е. В. Система анализа рисков в российской федерации при допуске на внутренний рынок импортируемой продукции животного или растительного происхождения // Электронное приложение к Российскому юридическому журналу. 2017. № 5. С. 106–115.
12. Поліщук В. А. Правове регулювання сільськогосподарського садівництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2016. С. 108.
13. Серганюк У. В. Застосування засобів захисту рослин: історико-правовий аспект // Карантин і захист рослин. 2012. С. 24–26.
14. Directive 2009/128/EC of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for Community action to achieve the sustainable use of pesticides. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0128&qid=1609914200293>
15. Дем'яненко С. І., Нів'євський О. В. Система регулювання фітосанітарних заходів в Україні. Економіка АПК. 2015. № 5. С. 28–33.
16. Писаренко В. М., Писаренко М. В. Захист рослин. Фітосанітарний моніторинг: методи захисту рослин. Інтегрований захист рослин. К.: Істина, 2006. 180 с.
17. Про затвердження галузевої програми «Захист рослин 2008–2015»: наказ Міністерства аграрної політики України від 06.12.2007 року № 867/112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0867555-07#top>
18. Сучасні технології овочівництва закритого і відкритого ґрунту: навч. посібник / ч. 1: Закритий ґрунт: рекомендовано М-вом аграр. політики. Л. С. Гіль, А. І. Пашковський, Л. Т. Суліма. Вінниця: Нова Книга, 2008. 368 с.
19. Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. 244 с.
20. Про карантин рослин: Закон України від 30.06.1993 року / Відомості Верховної Ради України. 1993. № 34. Ст. 352.
21. Про затвердження Порядку імпорту біологічних контрольних організмів для проведення наукових досліджень або біологічного контролю та шкідливих організмів, які завозяться для науково-дослідних цілей: постанова Кабінету Міністрів України від 11 січня 2017 р. № 144 // Урядовий кур'єр. 2017. № 51.

22. Про затвердження державних санітарних правил проектування, упорядкування та експлуатації виробництва біологічних засобів захисту рослин та стимуляторів росту рослин у виробничих біолабораторіях та біофабриках: наказ МОЗ України від 20.08.1997 р., № 254а. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ2895>

23. Про затвердження галузевої Програми «Комплексна біологізація захисту рослин 2008–2012»: наказ Міннагрополітики України та УААН від 27 травня 2008 року № 334/46. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN38840.html

24. Ключнікова А. О. Правове забезпечення ведення тепличного господарства в Україні: дис. канд. юрид. наук 12.00.06. Київ, 2017. 244 с.

25. Захаренко В. А. Научное и правовое обеспечение защиты растений на пороге XXI столетия. Защита и карантин растений. 1999. № 12. С. 6–7.

26. Гричанов И. Я., Карлик Ф. А. Гармонизация правового поля защиты растений при вступлении России в ВТО. Защита и карантин растений 2007. № 7. С. 4–8.

References

1. Sakadzhy K. B. Pravove rehuliuвання zastosuvannya zasobiv zakhystu silskohospodarskykh roslyn: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.06. Kharkiv, 2012. 19 s.

2. Bosniuk-Hryhor'ieva Yu. P. Shchodo bezpeky kharchovykh produktiv rosllynnoho pokhodzhennia. Rozvytok ah-rarnoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava na zlami tysiacholit: materialy Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 18–19 travnia 2018 roku). K., 2018. S. 178–183.

3. Pro zakhyst roslyn: Zakon Ukrainy vid 14.10.1998 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1998. № 50–51. St. 310.

4. Ahrarne pravo Ukrainy: pidruchnyk / V. M. Yermolenko, O. V. Hafurova, M. V. Hrebenuk [ta in.]; za zah. red. V. M. Yermolenka. K.: Yurinkom Inter, 2010. 608 s.

5. Mynyna E. L. Tendentsyy razvytyia zakonodatelstva o rastytelnom myre. Zhurnal rossiyskogo prava. 2016. № 5. S. 108–117.

6. Popov V. K., Hetman A. P. Pravovi problemy vykorystannia i okhorony rosllynnoho svitu. Pravo Ukrainy. 2000. № 1. S. 51–53.

7. Piddubna D. S. Pravovi zakhyst roslyn pid chas orhanichnoho vyrobnytstva. Biuleten Ministerstva yustytisii Ukrainy. 2013. № 10. S. 114–119.

8. Tulina E. Ye. Pravove rehuliuвання poshyrennia ta chyselnosti invaziinykh vydiv roslyn: postanovka problemy. Rozvytok ah-rarnoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava na zlami tysiacholit: materialy Mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 18–19 travnia 2018 roku). K., 2018. S. 380–383.

9. Tulina Ye. E. Rehuliuвання poshyrennia i chyselnosti chuzhoridnykh invaziinykh vydiv roslyn: mizhnarodno-pravovi aspekt. Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Tretie zibrannia fakhivtsiv sporidnennykh kafedr shchodo obhovorennia stratehii evoliutsii ah-rarnykh, zemelnykh, ekolohichnykh ta pryrodo-re-sursnykh pravovidnosyn u konteksti intehratsiinoho rozvytku Ukrainy»: mater. konf. (m. Odesa, 7–10 chervnia 2018 roku) / vidp. red. d.i.u.n., dots. T. Ye. Kharytonova, k.i.u.n., dots. Kh. A. Hryhorieva. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2018. S. 230–232.

10. Tulina E. Ye. Invaziini vydy roslyn yak zahroza bioriznomanittia (mizhnarodno-pravovi aspekt). Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku ekolohichnoho, zemelnoho i ah-rarnoho prava v umovakh yevrointehratsii: materialy «kruhloho stolu» (Kharkiv, 8 hrudnia 2017 roku). S. 229–231.

11. Fedosov Ya. K., Nykityna V. A., Norkyna E. V. Systema analiza ryskov v rossiyskoi federatsii pry dopuske na vnutrennyi rynek ymportyruemoi produktsii zhyvotnoho i rastytelnogo proyskhozhdennia. Elektronnoe prylozheniye k Rossiyskomu yurydycheskomu zhurnalu. 2017. № 5. S. 106–115.

12. Polishchuk V. A. Pravove rehuliuвання silskohospodarskoho sadivnytstva v Ukraini: dys. ... kand. yuryd. nauk 12.00.06. Kyiv, 2016. S. 108.

13. Serhaniuk U. V. Zastosuvannya zasobiv zakhystu roslyn: istoryko-pravovi aspekt. Karantyn i zakhyst roslyn. 2012. S. 24–26.

14. Directive 2009/128/ES of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 establishing a framework for Community action to achieve the sustainable use of pesticides. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32009L0128&qid=1609914200293>

15. Dem'ianenko S. I., Niv'ievskiy O. V. Systema rehuliuвання fitosanitarnykh zakhodiv v Ukraini. Ekonomika APK. 2015. № 5. S. 28–33.

16. Pysarenko V. M., Pysarenko M. V. Zakhyst roslyn. Fitosanitarnyi monitorynh: metody zakhystu roslyn. Intehrovanyi zakhyst roslyn. K.: Istyna, 2006. 180 s.
17. Pro zatverdzhennia haluzevoi prohramy «Zakhyst roslyn 2008–2015»: nakaz Ministerstva ahrarnoi polityky Ukrainy vid 06.12.2007 roku № 867/112. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0867555-07#top>
18. Suchasni tekhnolohii ovochivnytstva zakrytoho i vidkrytoho gruntu: navch. posibnyk / ch. 1: Zakrytyi grunt: rekomendovano M-vom ahrar. polityky. L. S. Hil, A. I. Pashkovskiy, L. T. Sulima. Vinnytsia: Nova Knyha, 2008. 368 s.
19. Kliuchnikova A. O. Pravove zabezpechennia vedennia teplychnoho hospodarstva v Ukraini: dys. kand. yuryd. nauk 12.00.06. Kyiv, 2017. 244 s.
20. Pro karantyn roslyn: Zakon Ukrainy vid 30.06.1993 roku. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1993. № 34. St. 352.
21. Pro zatverdzhennia Poriadku importu biolohichnykh kontrolnykh orhanizmiv dlia provedennia naukovykh doslidzhen abo biolohichnoho kontroliu ta shkidlyvykh orhanizmiv, yaki zavoziatsia dlia naukovo-doslidnykh tsilei: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 sichnia 2017 r. № 144. Uriadovyi kurier. 2017. № 51.
22. Pro zatverdzhennia derzhavnykh sanitarnykh pravyl proektuvannia, uporiadkuvannia ta ekspluatatsii vyrobnytstva biolohichnykh zasobiv zakhystu roslyn ta stymuliatoriv rostu roslyn u vyrobnychyykh biolaboratoriakh ta biofabrykakh: nakaz MOZ Ukrainy vid 20.08.1997 r., № 254a. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MOZ2895>
23. Pro zatverdzhennia haluzevoi Prohramy «Kompleksna biolohizatsiia zakhystu roslyn 2008–2012»: nakaz Minahropolityky Ukrainy ta UAAN vid 27 travnia 2008 roku № 334/46. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/FIN38840.html
24. Kliuchnikova A. O. Pravove zabezpechennia vedennia teplychnoho hospodarstva v Ukraini: dys. kand. yuryd. nauk 12.00.06. Kyiv, 2017. 244 s.
25. Zakharenko V. A. Nauchnoe y pravovoe obespechenye zashchyty rasteniy na porohe XXI stoletiya. Zashchyta y karantyn rasteniy. 1999. № 12. S. 6–7.
26. Hrychanov Y. Ya., Karlyk F. A. Harmonyzatsiya pravovoho polia zashchyty rasteniy pry vstuplenyy Rossyy v VTO. Zashchyta y karantyn rasteniy 2007. № 7. S. 4–8.

Муртіщева Аліна Олександрівна

*кандидат юридичних наук,
асистент кафедри державного будівництва
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Муртищева Алина Александровна

*кандидат юридических наук,
ассистент кафедры государственного строительства
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Murtishcheva Alina

*Candidate of Legal Sciences,
Assistant Lecturer of the Department of State Construction
Yaroslav Mudryi National Law University*

Плотнікова Анна Дмитрівна

*студентка
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Плотникова Анна Дмитриевна

*студентка
Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Plotnikova Anna

*Student of the
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute of
Yaroslav Mudryi National Law University*

Дубина Катерина Валеріївна

*студентка
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Дубина Екатерина Валерьевна

*студентка
Института прокуратуры и уголовной юстиции
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Dubyna Kateryna

*Student of the
Criminal Justice and Prosecutors' Training Institute of
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7161

**ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМИ ГОЛОСУВАННЯ
В СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ**

**К ВОПРОСУ О ФОРМЕ ГОЛОСОВАНИЯ
В СОВРЕМЕННЫХ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ**

**TO THE QUESTION OF FORMS OF VOTING
IN MODERN FOREIGN COUNTRIES**

Анотація. Стаття присвячена дослідженню різних форм голосування в зарубіжних країнах. У роботі визначені причини різноманітності форм голосування: зниження уваги електорату до голосування, впровадження інформаційних технологій.

З'ясовано, що найрозповсюдженішою формою голосування є особисте голосування за місцем виборчої адреси, яке може відбуватися за допомогою виборчих бюлетенів і виборчих машин. Зазначено, що головним недоліком цього варіанту волевиявлення є зниження кількості виборців, а останнім часом — неможливість органів влади забезпечити безпеку громадян на виборчих дільницях через пандемію коронавірусу.

У роботі описується сутність заочної форми голосування (поштою, Інтернетом тощо). Виділено недолік цього варіанту волевиявлення — можливість справляння адміністративного впливу з боку владних органів. Заочне голосування класифіковано на голосування в загальному та індивідуальному плані. На прикладі Польщі показано впровадження голосування поштою на президентських виборах 2020 р.

Вказано, що голосування поштою класифікується на дозвільне на повідомне, внутрішнє та зовнішнє. Сутність процедури голосування поштою продемонстрована на прикладі Австрії, США, Швейцарії, Великобританії, Австралії. З'ясовано, що в американській доктрині поняття «заочне голосування» та «голосування поштою» є синонімами.

У статті розкрито сутність голосування за кордоном як одного з варіантів волевиявлення, який застосовується тоді, коли сполучення між країнами обмежене або припинене. Цей вид голосування розглядається на прикладі Бразилії, Португалії, Румунії, США.

Також у роботі розглядається дострокове голосування, яке поширюється у зв'язку з міграційними процесами і пандемією, на прикладі Фінляндії, Японії, Канади.

Визначено сутність малопоширеної форми волевиявлення — голосування за дорученням. Цей різновид голосування розглянутий на прикладі Монако, Науру, Вануату.

Окреслено місце електронного голосування в системі форм голосування. Зазначено, що його поява зумовлена низькою політичною активністю виборців. Проаналізована процедура електронного голосування в Естонії, де воно існує досі, та у Великобританії й Нідерландах, де від цієї форми волевиявлення вже відмовилися. З'ясовані недоліки електронного голосування: недовіра виборців, ризики втручання в роботу системи тощо.

Ключові слова: форми голосування, особисте голосування за місцем виборчої адреси, заочне голосування, голосування за кордоном, дострокове голосування.

Аннотация. Статья посвящена исследованию разных форм голосования в зарубежных странах. В работе определены причины многообразия форм голосования: снижение внимания электората к голосованию, внедрение информационных технологий.

Выяснено, что самой распространенной формой голосования является личное голосование по месту избирательного адреса, которое может происходить с помощью избирательных бюллетеней и избирательных машин. Отмечено, что главным недостатком этого варианта волеизъявления является снижение количества избирателей, а в последнее время — невозможность органов власти обеспечить безопасность граждан на избирательных участках из-за пандемии коронавируса.

В работе описывается суть заочной формы голосования (по почте, Интернетом и т.д.). Выделен недостаток этого варианта волеизъявления — возможность оказания административного влияния со стороны органов власти. Заочное голосование классифицировано на голосование в общем и индивидуальном плане. На примере Польши показано внедрение голосования по почте на президентских выборах 2020.

Указано, что голосование по почте классифицируется на разрешительное и на уведомительное, внутреннее и внешнее. Суть процедуры голосования по почте продемонстрирована на примере Австрии, США, Швейцарии, Великобритании, Австралии. Установлено, что в американской доктрине понятия «заочное голосование» и «голосование по почте» являются синонимами.

В статье раскрыта суть голосования за рубежом как один из вариантов волеизъявления, который применяется тогда, когда сообщение между странами ограничено или прекращено. Этот вид голосования рассматривается на примере Бразилии, Португалии, Румынии, США.

Также в работе рассматривается досрочное голосование, которое распространяется в связи с миграционными процессами и пандемией, на примере Финляндии, Японии, Канады.

Определена суть редкой формы волеизъявления — голосования по доверенности. Эта разновидность голосования рассмотрена на примере Монако, Науру, Вануату.

Очерчено место электронного голосования в системе форм голосования. Отмечено, со его появление обусловлено низкой политической активностью избирателей. Проанализирована процедура электронного голосования в Эстонии, где оно существует до сих пор, и в Великобритании и Нидерландах, где от этой формы волеизъявления уже отказались.

Выявлены недостатки электронного голосования: недоверие избирателей, риски вмешательства в работу системы и другие.

Ключевые слова: формы голосования, личное голосование по месту избирательного адреса, заочное голосование, голосование за рубежом, досрочное голосование.

Summary. The article is devoted to the study of different voting forms in foreign countries. The work identifies the reasons for the voting diversity forms: reducing the electorate to voting attention, the introduction of information technologies.

It was found that the most widespread voting form is personal voting at the electoral address place, which can take place with the help of ballots and electoral machines. It was noted that the main disadvantage of this expressing will option is the decrease in the number of voters, and more recently, the inability of the authorities to ensure the citizens safety at polling stations due to the coronavirus pandemic.

The paper describes the absentee voting essence (by mail, Internet, etc.). The disadvantage of this expression of will option is the possibility of administrative influence from the authorities. Absentee voting is classified into general and individual voting. Using the polish example, the introduction of mail-order voting in the 2020 presidential elections is shown.

It is indicated that voting by post is classified into permissive and notification, internal and external. The voting essence procedure by mail is demonstrated by the example of Austria, USA, Switzerland, Great Britain, Australia. It has been established that in the American doctrine the concepts of «absentee voting» and «voting by mail» are synonymous.

The article reveals the essence of voting abroad as one of the options for expression of will, which is used when communication between countries is limited or terminated. This type of voting is considered on the example of Brazil, Portugal, Romania, USA.

The work also examines early voting, which is spreading in connection with migration processes and the pandemic, on the example of Finland, Japan, Canada.

The essence of a rare form of expression of will – voting by proxy is determined. This type of voting is considered on the example of Monaco, Nauru, Vanuatu.

The place of electronic voting in the system of voting forms is outlined. It is noted that its appearance is due to the low political activity of voters. The e-voting procedure is analyzed in Estonia, where it still exists, and in the UK and the Netherlands, where this form of expression of will has already been abandoned. The disadvantages of electronic voting have been identified: distrust of voters, risks of interference in the work of the system, and others.

Key words: forms of voting, personal voting at the place of electoral address, absentee vote, voting abroad, early voting.

Постановка проблеми. Використання різноманітних форм голосування зумовлене необхідністю держав забезпечити доступ до здійснення волевиявлення громадян, враховуючи рівень політичного розвитку держави та населення, а також рівень науково-технічного прогресу.

Пандемія COVID-19 суттєво вплинула на різні сфери державного та суспільного життя, зокрема це зумовило запровадження в багатьох країнах нових форм голосування з метою запобігання ризикам масового поширення хвороби серед населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання форм і способів голосування, еволюції виборчого законодавства в аспекті запровадження нових форм голосування ставали об'єктом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, серед яких Красинський В. [18], Водяницька О. [16], Пережняк Б. [10], Соляник К. [10], Фоміна С. [23]. Проте розвиток інформаційних технологій, зростання міграційних процесів, а також необхідність забезпечення здоров'я населення зумовлюють потребу подальших досліджень форм голосування, які здатні відповідати вимогам часу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є вивчення досвіду правового регулювання та практики впровадження окремих форм голосування на сучасному етапі розвитку зарубіжних країн, особливостей розвитку та застосування окремих форм в умовах пандемії.

Виклад основного матеріалу. Голосування є ключовою стадією виборчого процесу для будь-якого виду виборів. Зниження уваги електорату до цієї стадії та високий рівень неявки на вибори останнім часом стали однією із загроз демократичним засадам державного управління як в так званих «молодих демократіях», так і в країнах з усталеними традиціями демократичного державотворення. Одночасно ці процеси стали каталізатором розвитку та впровадження в практику різноманітних форм голосування. Різноманіття форм голосування у сучасному світі обумовлено також стрімким розвитком інформаційних технологій. Тому сьогодні в зарубіжних країнах використовуються такі форми голосування, як заочне голосування, електронне голосування, голосування за дорученням, голосування поштою, голосування за місцем перебування виборця,

голосування в мобільному виборчому пункті та ін. Переваги та недоліки кожної з них, а також необхідність дотримання карантинних обмежень сприяють нерівномірному їх застосуванню, що потребує більш докладного аналізу.

Зазвичай, стадія голосування асоціюється із особистим голосуванням за місцем виборчої адреси, що є найрозповсюдженішою та найпростішою для реалізації формою голосування. Для застосування цієї форми утворюються пункти (виборчі дільниці), де відбувається голосування, з дотриманням територіальної організації виборів. Організатори виборчого процесу здійснюють утворення пунктів для голосування з дотриманням принципів територіальної організації виборчого процесу. Це класичний підхід до проведення голосування [24, с. 115].

Суть цієї форми голосування полягає в тому, що виборець з'являється до виборчої дільниці з відповідними документами, що підтверджують його особу, отримують виборчий бюлетень, заповнюють його у спеціальному приміщенні (традиційний та найбільш поширений спосіб голосування) з метою дотримання принципу таємного голосування та опускають у скриньку. Потім голоси підраховують члени виборчої комісії.

Ця форма голосування може використовувати й інший спосіб голосування — за допомогою виборчих машин — пристроїв, що реєструють та підраховують голоси виборців. Дослідники виділяють декілька технологій, наприклад, Vote-recording Technologies передбачає поміщення заповнених бюлетенів до пристрою, який реєструє волевиявлення громадян і автоматично здійснює підрахунок голосів; технологія Optical Scan (Marksense) передбачає зчитування інформації оптичними засобами виборчої машини та інші [24, с. 113].

Попри своє поширення класичний варіант особистого голосування за місцем виборчої адреси має суттєвий недолік — це зниження кількості виборців. Тому у різних країнах для залучення більшої кількості електорату застосовують інші форми голосування. А всесвітня пандемія, попри намагання держав забезпечити безпеку здоров'я виборців, ще більше актуалізувала питання широкого запровадження альтернативних форм голосування, передусім, заочного, на виборах різних видів та рівнів.

Передусім необхідно зазначити, що заочне голосування неодноразово ставало предметом дискусій. Ключовим моментом обговорень було те, що на використання такої форми голосування може справлятися адміністративний вплив. Дослідники Неглер і Лайл вважали, що ефект будь-якої виборчої реформи залежить від того, наскільки ці зміни

зменшують матеріальні, часові та інші витрати на голосування для людей. Заочне голосування, на думку вчених, істотно впливає на явку виборців [23, с. 463]. Сучасна практика використання заочного голосування також є суперечливою та демонструє як переваги, так і недоліки.

Загалом, під проведенням виборів заочним способом розуміють організацію голосування виключно через дистанційне волевиявлення (передусім, поштою, Інтернетом тощо). При цьому вчені розрізняють заочне голосування у так званому індивідуальному та загальному планах [24, с. 118]. В індивідуальному плані заочне голосування означає, що виборцю потрібно пройти спеціальну процедуру для того, щоб голосувати за межами виборчої дільниці.

Наприклад, у Польщі до 2020 року для того, щоб проголосувати поштою, треба було подавати спеціальну заяву. Проте у зв'язку з пандемією коронавірусу Сейм Польщі 6 квітня 2020 року ухвалив Закон про особливі правила проведення загальних виборів Президента Польщі [14], головними новелами якого стали: запровадження на президентських виборах 2020 року виключно голосування поштою (ст. 1), відмова від застосування ст. 53 Виборчого кодексу, що забороняє голосування поштою в окремих випадках (наприклад, у медичних закладах чи тюрмах) та можливість надсилання всім виборцям пакету для голосування надсилали поштою без подання заяви, що можна вважати заочним голосуванням в загальному плані. Принагідно зауважимо, що аналогічні критерії в літературі використовують для класифікації голосування поштою на дозвільне (надається індивідуально виборцю) та повідомне голосування [18, с. 100]. Незважаючи на накладення на закон вето Сенатом та супротив польської опозиції, Сейм зміг подолати опір верхньої палати парламенту та закон набув дії. Основним аргументом на користь запровадження виняткового для країни способу голосування стала необхідність запобігти ризикам масового розповсюдження хвороби в умовах пандемії.

Універсальний характер голосування поштою зумовив його значне поширення в зарубіжних країнах та появу критеріїв для його класифікації. Так, в залежності від категорій виборців, які мають можливість брати участь у голосуванні поштою, останнє класифікують на внутрішнє та зовнішнє. Внутрішнє голосування поштою здійснюється виборцями, які перебувають на території країни свого громадянства, і передбачає пересилання поштових відправлень в межах території даної держави. А зовнішнє голосування поштою передбачає надходження виборної кореспонденції з інших країн та реалізується громадянами, які знаходяться за межами власної

держави та мають активне виборче право [18, с. 100]. В одних країнах (Франції, Італії, Бельгії) застосовується лише зовнішнє голосування поштою, в інших (Німеччина, Австрія, Великобританія, Канада, Швейцарія, Швеція тощо) — обидва види.

З прийняттям нового Закону про вибори у 2007 році в Австрії почали використовувати як зовнішнє, так і внутрішнє поштове голосування. Проте до цього Конституційний суд Австрії визнав цю форму голосування неконституційною, мотивуючи це тим, що вона порушує принципи таємного та особистого голосування, тому для запровадження голосування поштою були внесені зміни до статті 26 Конституції Австрії, що обумовило дискусійність реформи. Головною метою запровадження голосування поштою було спрощення процедури голосування для громадян Австрії, які проживають за кордоном, а також досягнення більшої політичної активності виборців в межах держави.

Громадянин Австрії може використати голосування поштою в разі неможливості особистого прибуття на виборчу дільницю, де він внесений до списку виборців, через поважні причини (відсутність виборця в день виборів на території виборчого округу через службове відрядження, відпустку або навчання в іншому місті, похилий вік, хворобу тощо). Також голосувати за допомогою пошти можуть громадяни, які незадовго до виборів змінили місце проживання та ще не внесені до списку виборців за новою адресою [16, с. 23].

В США голосування поштою є однією з альтернативних форм голосування. Так, передбачена можливість поштового голосування для виборців, які в день голосування перебувають за межами свого виборчого округу та не мають можливості прийти на виборчу дільницю особисто. Процедура полягає в тому, що бюлетень надсилається в місце проживання зареєстрованого виборця, який заповнює його і надсилає поштою в центр для голосування.

Варто зауважити, що в американській доктрині та конституційній практиці голосування поштою та заочне голосування зазвичай розглядаються як синоніми, оскільки історично бюлетень для заочного голосування (англ. absentee ballot) надсилався виборцям, що тимчасово знаходились не вдома, використання іншими виборцями такого способу голосування не дозволялось [14]. Водночас поступово призначення такого голосування змінилось — у 1980-х роках Каліфорнія, а до 2020 року 29 штатів схвалили закони про можливість голосування по пошті за відсутності поважних причин (англ. no-excuse absentee laws). А під час виборів у 2020 році багато штатів ввели додаткові дозволи на голосування

поштою через ризик розповсюдження COVID-19 [2]. Як наслідок, на виборах в США рекордна кількість американських виборців проголосувала поштою [12]. На сьогодні питання доцільності поштового голосування є дискусійним, оскільки, по-перше, стрімке зростання активності виборців та зменшення рівня абсентеїзму можна спостерігати не в усіх штатах, а по-друге, після президентських виборів 2020 року загострились дискусії щодо можливих порушень принципів виборчого права під час застосування голосування поштою.

У Швейцарії на законодавчому рівні, зокрема в статті 8 Федерального закону про політичні права, також закріплена можливість голосування поштою. Встановлено, що кантони повинні забезпечувати процедуру голосування поштою шляхом введення положень, які забезпечують контроль за виборчим правом, таємницю голосування та запобігають зловживанню. До того ж голосування поштою дозволяється після отримання документів, необхідних відповідно до закону кантону [4]. Поштове голосування в цій країні також сприяло забезпеченню явки виборців, проте, під час не виборів, а референдуму у вересні 2020 року. Згідно з аналітичними даними, проголосували поштою більше 90%, а в деяких кантонах більше 95% виборців [8].

Появу можливості голосування поштою у Великобританії дослідники датують ще початком XX ст., коли був прийнятий Акт про народне представництво 1918 року (англ. the Representation of People Act of 1918), що запровадив можливість голосування поштою для військовослужбовців, що перебували за кордоном [18, с. 101]. З того часу британське виборче законодавство неодноразово змінювалось, створюючи передумови для більш широкого використання цієї форми голосування, зокрема, для формування наднаціональних органів та для місцевих виборів. Зокрема, у 2004 році були розширені можливості застосування голосування поштою, коли був ухвалений Акт про експеримент з проведення заочних виборів до Європейського парламенту та місцевих органів влади (European Parliamentary and local Elections (Pilots) Act 2004). У східних і північно-східних графствах, які були експериментальною територією, усі виборці голосували тільки поштою [7].

Також поширенню використання голосування поштою сприяли інші реформи британського виборчого законодавства, наприклад, зниження ризику фальсифікації виборів із встановленням з 2007 року обов'язку надання персональних даних для голосування поштою та запровадженням удосконаленої системи реєстрації виборців у 2015 році; збільшення строку виборчого процесу задля врахування строку

доставки бюлетенів поштою закордонним виборцям у 2013 році та ін. [11]. Ці реформи на практиці показали непоганий результат — значне зростання явки на виборах із розширенням можливостей для голосування поштою.

Заочне голосування існує і в інших країнах. Наприклад, в Австралії виборець може проголосувати заочно, якщо він перебуває за межами свого виборчого округу. У цьому разі можна віддати голос на виборчій дільниці іншого виборчого округу, але в межах одного штату. Для цього людині потрібно подати спеціальну заяву до уповноваженої особи округу за місцем виборчої адреси [22, с. 60]. Варто зауважити, що голосування поштою має інші підстави застосування — коли виборець перебуває не тільки за межами свого виборчого округу, але й за межами штату, в якому зареєстрований як виборець [22, с. 60], а тому деякими дослідниками визнається окремим альтернативним способом голосування.

Обмеження або повне припинення сполучення між країнами в умовах пандемії актуалізують також розгляд питання голосування за кордоном. Воно полягає в тому, що громадяни, які проживають за межами своєї держави, можуть брати участь в її політичному житті. Запровадження умов для голосування громадян за кордоном також зумовлене зростанням численності міжнародних мігрантів, а також гарантуванням поваги до прав людини, громадянина та рівності в політичних правах.

Так, в пункті 7 Резолюції 1459 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про усунення обмежень на право голосу» закріплено, що держави-члени Ради Європи повинні забезпечувати своїм громадянам, які проживають за кордоном, можливість голосувати на національних виборах. Для цього вони повинні вжити певні заходи для максимального полегшення здійснення такого права, зокрема, шляхом організації заочного голосування, голосування в консульських установах або з використанням електронних засобів [21].

Голосування за кордоном є доволі поширеним серед країн Американського континенту. Зокрема, в Бразилії в статті 225 та 226 Виборчого кодексу (Código Eleitoral — Lei nº 4.737, de 15 de julho de 1965) закріплено, що на виборах президента та віце-президента республіки може голосувати виборець, який перебуває за межами держави. Дана форма голосування проводиться в приміщеннях дипломатичних представництв і консульських установ. До того ж для відкриття виборчої дільниці повинно бути щонайменше 30 зареєстрованих виборців [6].

У 1997 році в Португалії внаслідок змін до Конституції громадянам, які проживають за кордоном,

була надана можливість брати участь в усіх загальнонаціональних виборах. Проте виборцям необхідно довести, що вони зберігають тісні зв'язки з Португалією. Так, до учасників голосування висувається ряд критеріїв, серед яких: проживання в країні Європейського Союзу чи португаломовній країні не більше 15 років, проживання в іншій країні не більше 10 років, відвідування Португалії впродовж 5 років до виборів і перебування на її території не менше 30 днів, володіння португальською мовою [19, с. 22]. Голосування відбувається в спеціально створених за кордоном пунктах.

В Румунії в 1992 році виборчим законодавством було запроваджено голосування за кордоном та створено виборчі дільниці при дипломатичних представництвах країни. Відповідно до змін до порядку голосування за кордоном, які відбулися у 2008 році, виборцям надана можливість брати участь у президентських, парламентських виборах, референдумах та виборах європейського парламенту. Ця форма голосування відбувається особисто та для доступу до здійснення волевиявлення необхідна ідентифікаційна картка або паспорт [19, с. 23–24].

У США у разі перебування виборців за кордоном на федеральних виборах також передбачене заочне голосування. Електронні бюлетені громадяни можуть отримати по електронній пошті, факсом, а також можуть скачати форму в Інтернеті [3]. Для зручності виборців також передбачено декілька варіантів повернення бюлетенів після здійснення волевиявлення: міжнародна пошта, дипломатична пошта посольства США, факс, електронна пошта та Інтернет (проте, в деяких штатах діють обмеження на застосування цього способу), кур'єрська служба [3].

Ще одна форма голосування також не втрачає актуальності як в зв'язку із міграційними процесами в світі, так і в зв'язку з об'єктивним бажанням виборців уникнути скупчення людей в день голосування на дільниці для голосування. Тому в деяких зарубіжних країнах виборцям надана можливість дострокового голосування, яка передбачає спроможність виборця проголосувати завчасно до виборів у встановленій законодавством формі. За загальним правилом дострокове голосування передбачено для тих виборців, які з певних поважних причин не можуть з'явитися на виборчій дільниці в день голосування.

Так, законодавство Фінляндії передбачає, що будь-який виборець має право проголосувати достроково в місцях для дострокового голосування в межах країни і за кордоном в дипломатичних або консульських представництвах Фінляндії. Правом дострокового голосування наділяються виборці, які: знаходяться в стаціонарі в лікарні або іншому

закладі соціального захисту населення (голосують у відповідному закладі), знаходяться в місцях позбавлення волі (голосують у межах пенітенціарного закладу), є членами екіпажів фінляндських суден, що перебувають за кордоном (голосують на борту судна), а також виборці, чий фізичний стан не дозволяє пересуватися, внаслідок чого вони не в змозі з'явитися на виборчу дільницю (голосують на дому в тій комуні, в виборчі списки якої вони включені). Відповідно до § 47 Закону про вибори дострокове голосування починається за 11 днів до дня голосування і завершується за кордоном за 8 днів до дня голосування, а в межах країни — за 5 днів [20, с. 119].

Закон про вибори в Японії також передбачає дострокове голосування в особливих випадках. Так, якщо виборець за станом здоров'я, через роботу або з іншої поважної причини не може голосувати в установленому законодавством порядку, то в період між днем, наступним за днем оголошення виборів, і вдень напередодні голосування такий виборець може достроково проголосувати. До того ж дострокове голосування можливо для тих виборців, які в день голосування перебуватимуть за кордоном [17]. А на Багамських Островах згідно Актом про парламентські вибори 1992 року (ст. 54) з правом достроково голосувати володіють окремі категорії осіб — військовослужбовці та поліцейські, які в день виборів перебуватимуть при виконанні своїх службових обов'язків на території іншої виборчої дільниці [17].

На відміну від попередніх країн, в Канаді відповідно до ст. 127 Canada Elections Act 2000 передбачена можливість будь-якого виборця здійснити своє волевиявлення достроково. Ця форма голосування може здійснюватися тільки в період з 12:00 до 20:00 в п'ятницю, суботу та понеділок перед днем виборів, тобто в 10-й, 9-й та 7-й дні перед виборами [5].

Не досить поширеною формою голосування на виборах в зарубіжних країнах є голосування за дорученням, яке полягає в тому, що виборець, призначаючи довірену особу, дозволяє їй проголосувати від власного імені. Так, в Монако на законодавчому рівні виборцям дозволено голосувати за дорученням у випадку перебування в лікарні, оскільки переносні виборчі скриньки не передбачені. В Індії у 2003 році були внесені поправки до Закону про народних представників Індії, які, зокрема, дозволили особовому складу збройних сил призначати довірених осіб для голосування від їх імені. В 2004 році в Республіці Науру було запроваджено інститут голосування за дорученням закордонного виборця. В Вануату законодавством передбачена можливість голосування за дорученням для зарубіжних виборців — громадян Вануату, які перебувають за межами

території держави, співробітників дипломатичних представництв або консульських установ Вануату, а також студентів [17].

Положення про голосування за дорученням закріплені й в законодавстві інших країн. Відмінною рисою цієї форми голосування порівняно із голосуванням поштою є можливість її використання обмеженому колу осіб, що з одного боку сприяє дотриманню принципу особистого голосування, а з іншого — створює можливості для здійснення волевиявлення тими, хто з об'єктивних причин не може взяти участь у голосуванні особисто.

В рамках цього дослідження необхідним в сучасних умовах є дослідження ще однієї форми голосування — електронного. Причиною появи цієї форми голосування, як і ряду інших, стало зниження політичної активності виборців, що на початку ХХІ ст. набуло серйозної загрози легітимності органів публічної влади. Наприклад, відповідно до статистичних даних, на позачергових виборах до міської думи Риги 2020 року явка виборців склала 40,6% виборців, що стало найнижчою явкою виборців на муніципальних виборах в Ризі з 1997 року та обумовило активні дискусії щодо необхідності впровадження електронного голосування. Сьогодні на сайті Сейму зареєстрована електронна петиція щодо підтримки ініціативи змінити виборче законодавство та запровадити електронне голосування [15]. Попри існування противників запровадження електронного голосування, які наголошують на ризиках втрати даних, тиску на виборців, які голосують в непридатних умовах (наприклад, можливим є тиск з боку роботодавців на працівників, що вирішили здійснити волевиявлення протягом робочого дня) та інших [1], органи влади здійснюють певні поступки в напрямку запровадження заочного голосування. Зокрема, у грудні 2020 року була законодавчо закріплена можливість голосувати на муніципальних виборах поштою, якщо виборець перебуває за кордоном. Попри можливість отримання необхідних для голосування документів через портал державних послуг в електронному вигляді, виборці повинні будуть роздрукувати бюлетень та надіслати його поштою, тобто можливість зробити волевиявлення виключно в електронному вигляді поки не надається.

Поряд з цим в Естонії Інтернет-голосування було запроваджене в 2005 році, поряд із традиційними формами голосування, а вже в 2011 році майже 24 відсотки голосів були віддані онлайн. Попри те, що Університет Мічигану в своєму висновку порадив Естонії відмовитись від електронного голосування через ризик безпеки [1], ця форма голосування користується високим рівнем довіри виборців, причиною

чому вважається високий рівень довіри до державних інституцій. Електронне голосування в Естонії супроводжувало ширшу програму оцифровування установ країни. Навіть масові хакерські атаки на інфраструктуру електронного врядування Естонії перед виборами 2007 року не підірвали цю довіру [9, с. 18]

В межах цього дослідження варто також відзначити досвід країн, які запроваджували технології електронного голосування, проте, відмовились від нього. У 2005 році у Великобританії було зроблено висновок, що системи е-голосування не сприяли активізації виборців, є дорогими в експлуатації, а рівень довіри до голосування на папері був вищим [9, с. 27]. У 2008 році до паперового голосування повернулись і в Нідерландах після 20-річного досвіду впровадження голосування електронного, передусім, через загрозу таємниці голосування [9, с. 21].

Отже, головними недоліками електронного голосування можна вважати: недовіру виборців, високі ризики втручання в роботу системи (комп'ютерні віруси, хакерські атаки та ін.), відсутність можливості отримати докази в разі скоєння правопорушення, значну вартість технологій та ряд інших [10, с. 239]. Тому сьогодні електронне голосування ще не має можливості стати ефективною альтернативою іншим формам голосування, навіть попри його зручність та потенційну ефективність в умовах всесвітньої пандемії.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Вибори є одним із найважливіших інститутів демократичної та правової держави. Постійна увага законодавця до удосконалення виборчого законодавства свідчить про розвиток та трансформацію цього інституту. Зокрема, особлива увага приділяється стадії голосування, як ключової для виборчого процесу, особливо в аспекті пошуку нових та удосконалення традиційних форм голосування.

Дослідження дає можливість зробити висновок про значну варіативність форм голосування в зарубіжних країнах з огляду на потреби того чи іншого суспільства. Сьогодні, в умовах світової пандемії, особлива увага зосереджена на можливості та доцільності використання заочного голосування, передусім голосування поштою. Хоча дана форма голосування доволі розповсюджена в зарубіжних країнах, проте існує ряд недоліків, серед яких можна виокремити ризик затримки або втрати листів, загрозу порушення принципів таємного та особистого голосування тощо.

Електронне голосування є об'єктом ще більшої уваги як експертного середовища, так і законодавців різних країн. Незважаючи на приклади успішного досвіду його використання, на сьогодні воно характеризується значними недоліками, тому запровадження зарубіжного досвіду в цій сфері в Україні не видається можливим.

Література

1. «Чтобы Латвия не вошла в Псковскую губернию»: эксперты против интернетвыборов. URL: <https://lv.sputniknews.ru/politics/20201013/14501773/Chtoby-Latviya-ne-voshla-v-Pskovskuyu-guberniyu-eksperty-protiv-internet-golosovaniya.html>
2. Absentee and Mail Voting Policies in Effect for the 2020 Election. URL: <https://www.ncsl.org/research/elections-and-campaigns/absentee-and-mail-voting-policies-in-effect-for-the-2020-election.aspx>
3. Absentee Voting Information for U.S. Citizens Abroad. URL: <https://travel.state.gov/content/travel/en/international-travel/while-abroad/voting.html>
4. Bundesgesetz über die politischen Rechte (BPR) vom 17. Dezember 197: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1978/688_688_688/de#fn-d193786e325
5. Canada Elections Act 2000. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/E-2.01/page-16.html#docCont>
6. Código Eleitoral — Lei nº 4.737, de 15 de julho de 1965. URL: <https://www.tse.jus.br/legislacao/codigo-eleitoral/codigo-eleitoral-1/codigo-eleitoral-lei-nb0-4.737-de-15-de-julho-de-1965>
7. European Parliamentary and Local Elections (Pilots) Act 2004. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/2/contents>
8. How the pandemic has expanded the role of postal voting worldwide? URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/how-the-pandemic-has-expanded-the-role-of-postal-voting-worldwide/46138012>
9. Introducing Electronic Voting: Essential Considerations. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2011. 36 p.
10. Perezhniak, B., Karmazina, C., Dudnyk, R., Solyannik, K., & Severinova, O. Electronic technologies during local elections: new challenges. Cuestiones Políticas, 2020. 38 (67). P. 287–301.

11. Postal voting. Research Briefing, published Friday, 04 December, 2015. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7419/>
12. US election 2020: Do postal ballots lead to voting fraud? URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-53353404>
13. Ustawa o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. URL: [http://orka.sejm.gov.pl/opinie9.nsf/nazwa/328_u/\\$file/328_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie9.nsf/nazwa/328_u/$file/328_u.pdf)
14. Voting by mail and absentee voting. URL: <https://electionlab.mit.edu/research/voting-mail-and-absentee-voting>
15. Внедрение электронного голосования. URL: <https://manabalss.lv/elektroniskas-balsosanas-ieviesana/show?locale=ru>
16. Водяницкая Е. А. Новые формы голосования. Право и управление. XXI век. 2013. № 1 (26). С. 22–27.
17. К вопросу о досрочном голосовании избирателей, голосовании по почте, голосовании с использованием иных дистанционных форм голосования: зарубежный опыт. URL: <http://www.cikrf.ru/news/relevant/2014/05/20/zarub1.doc>
18. Красинский В. В. О проблемах почтового голосования на выборах в зарубежных странах. Журнал российского права. 2008. № 12. С. 100–107.
19. Малиновська О. А. Реалізація виборчого права трудових мігрантів за кордоном: зарубіжний досвід та можливості його використання в Україні. Серія «Соціальна політика». 2016. № 25. С. 2–25.
20. Орлова А. Г., Кремьянской Е. А. Современное зарубежное избирательное право: монография. Москва: МГИМО-Университет. 2013. С. 336.
21. Резолюція 1459 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про усунення обмежень на право голосу». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_715#Text.
22. Современные избирательные системы. Вып. 4: Австралия, Венесуэла, Дания, Сербия / Т. И. Чурсина, А. Г. Орлов, И. А. Ракитская, К. А. Половченко. М.: РЦОИТ: Иноктано, 2009. С. 480.
23. Фоміна С. В. Досвід конституційно-правового регулювання стадії голосування у країнах Північної та Південної Америки. Форум права. 2014. № 2. С. 458–466.
24. Фоміна С. В. Способи та форми голосування на виборах у зарубіжних країнах. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право». 2014. № 21. С. 112–120.

References

1. «Chtoby Latviya ne voshla v Pskovskuyu guberniyu»: eksperty protiv internetvyborov. URL: <https://lv.sputniknews.ru/politics/20201013/14501773/Chtoby-Latviya-ne-voshla-v-Pskovskuyu-guberniyu-eksperty-protiv-internet-golosovaniya.html>
2. Absentee and Mail Voting Policies in Effect for the 2020 Election. URL: <https://www.ncsl.org/research/elections-and-campaigns/absentee-and-mail-voting-policies-in-effect-for-the-2020-election.aspx>
3. Absentee Voting Information for U.S. Citizens Abroad. URL: <https://travel.state.gov/content/travel/en/international-travel/while-abroad/voting.html>
4. Bundesgesetz über die politischen Rechte (BPR) vom 17. Dezember 1976: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1978/688_688_688/de#fn-d193786e325
5. Canada Elections Act 2000. URL: <https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/E-2.01/page-16.html#docCont>
6. Código Eleitoral — Lei nº 4.737, de 15 de julho de 1965. URL: <https://www.tse.jus.br/legislacao/codigo-eleitoral/codigo-eleitoral-1/codigo-eleitoral-lei-nb0-4.737-de-15-de-julho-de-1965>
7. European Parliamentary and Local Elections (Pilots) Act 2004. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/2/contents>
8. How the pandemic has expanded the role of postal voting worldwide. URL: <https://www.swissinfo.ch/eng/how-the-pandemic-has-expanded-the-role-of-postal-voting-worldwide/46138012>
9. Introducing Electronic Voting: Essential Considerations. Stockholm: International Institute for Democracy and Electoral Assistance, 2011. 36 p.
10. Perezhniak, B., Karmazina, C., Dudnyk, R., Solyannik, K., & Severinova, O. (2020). Electronic technologies during local elections: new challenges. Cuestiones Políticas, 38(67). P. 287–301.
11. Postal voting. Research Briefing, published Friday, 04 December, 2015. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7419/>
12. US election 2020: Do postal ballots lead to voting fraud? URL: <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-53353404>

13. Ustawa o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. URL: [http://orka.sejm.gov.pl/opinie9.nsf/nazwa/328_u/\\$file/328_u.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/opinie9.nsf/nazwa/328_u/$file/328_u.pdf)
14. Voting by mail and absentee voting. URL: <https://electionlab.mit.edu/research/voting-mail-and-absentee-voting>
15. Vnedrenie elektronogo golosovaniya. URL: <https://manabalss.lv/elektroniskas-balsosanas-ieviesana/show?locale=ru>
16. Vodyanitskaya Ye. A. Novye formy golosovaniya. Pravo i upravlenie. XXI vek. 2013. № 1 (26). S. 22–27.
17. K voprosu o dosrochnom golosovanii izbirateley, golosovanii po pochte, golosovanii s ispolzovaniem inyykh distantsionnykh form golosovaniya: zarubezhnyy opyt. URL: <http://www.cikrf.ru/news/relevant/2014/05/20/zarub1.doc>
18. Krasinskiy V. V. O problemakh pochtovogo golosovaniya na vyborakh v zarubezhnykh stranakh. Zhurnal rossiyskogo prava. 2008. № 12. S. 100–107.
19. Malynovskaja O. A. Realizacija vyborchogho prava trudovykh mighrantiv za kordonom: zarubizhnyj dosvid ta mozhlyvosti jogho vykorystannja v Ukrajinі. Serija «Socialjna polityka». 2016. # 25. S. 2–25.
20. Orlova A. G., Kremjanskoy Ye. A. Sovremennoe zarubezhnoe izbiratelnoe pravo: monografiya. Moskva: MGIMO-Universitet. 2013. S. 336.
21. Rezoljucija 1459 (2005) Parlamentsjkoji Asambleji Rady Jevropy «Pro usunenja obmezhenj na pravo gholosu». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_715#Text
22. Sovremennye izbiratelnye sistemy. Vyp. 4: Avstraliya, Venesuela, Daniya, Serbiya / T. I. Chursina, A. G. Orlov, I. A. Rakitskaya, K. A. Polovchenko; nauch. red. A. V. Ivanchenko, V. I. Lafitskiy. M.: RTsOIT: Inoktavo, 2009. S. 480.
23. Fomina S. V. Dosvid konstytucijno-pravovogho rehuljuvannja stadiji gholosuvannja u krajinakh Pivnichnoji ta Pivdennoji Ameryky. Forum prava. 2014. # 2. S. 458–466.
24. Fomina S. V. Sposoby ta formy gholosuvannja na vyborakh u zarubizhnykh krajinakh. Zbirnyk naukovykh pracj Kharkivskogho nacionaljnogho pedagoghichnogho universytetu imeni Gh. S. Skovorody «Pravo». 2014. # 21. S. 112–120.

УДК 343.1

Воробей Андрій Олегович

заступник начальника сектору дізнання

Мариупольське районне управління поліції ГУНП в Донецькій області

Vorobey Andrii

заместитель начальника сектора дознания

Мариупольское районное управление полиции ГУНП в Донецкой области

Vorobey Andrii

Deputy Head of Division of Inquest

Mariupol District Police Department of Main Department of the

National Police in Donetsk Region

ORCID: 0000-0001-6629-9699

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7077

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА
ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ СУБ'ЄКТІВ, НА ЯКИХ ПОКЛАДАЄТЬСЯ ОБОВ'ЯЗОК ДОКАЗУВАННЯ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

ОСОБЕННОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СТАТУСА СУБЪЕКТОВ, НА КОТОРЫХ ВОЗГЛАШАЕТСЯ ОБЯЗАННОСТЬ ДОКАЗЫВАНИЯ В ХОДЕ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ПРОСТУПКОВ

PECULIARITIES OF THE PROCEDURAL STATUS OF SUBJECTS WHICH HAVE THE OBLIGATION OF PROOF DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES

Анотація. У статті розглянуті особливості процесуального статусу суб'єктів, на яких покладено обов'язок доказування під час досудового розслідування кримінальних проступків, з урахуванням останніх змін до чинного кримінального процесуального законодавства, внесених у зв'язку з прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень». Автором зазначено, що вказане питання є малодослідженим у науковій літературі та актуальним з практичної точки зору. Розглянуто особливості процесуального статусу начальника органу дізнання, звернено увагу на ряд проблемних питань правової регламентації повноважень вказаного суб'єкту доказування та запропоновано внести зміни до діючої редакції ст. 391 Кримінального процесуального кодексу України з метою усунення протиріч. Проаналізовано процесуальний статус гізнавача та особи, яка уповноважена на здійснення досудового розслідування кримінальних проступків, надано пропозиції щодо внесення змін до ст. 401 Кримінального процесуального кодексу України. Крім того, запропоновано у підзаконних нормативно-правових актах відповідних правоохоронних органів передбачити кваліфікаційні вимоги до осіб, які будуть уповноважені на розслідування кримінальних проступків у виді наявності вищою юридичної освіти за спеціальністю «Право», оскільки відсутність таких кваліфікаційних вимог може негативно позначитися на якості досудового розслідування кримінальних проступків. Проаналізовано зміст ст.ст.84, 92, 94 Кримінального процесуального кодексу України, автором статті надано пропозиції щодо доповнення вказаних правових норм після слова «слідчий» словом «гізнавач». Визначено специфічне коло суб'єктів на яких покладається обов'язок доказування під час досудового розслідування у формі гізнання. На думку автора статті, подальшими напрямками дослідження окреслених проблемних питань є комплексне доктринальне вивчення правового статусу таких суб'єктів доказування як гізнавач та керівник органу дізнання, визначення правових гарантій їх діяльності та процесуальної самостійності, визначення функцій та завдань які покладаються на вказаних суб'єктів.

Ключові слова: суб'єкти доказування, керівник органу дізнання, гізнавач, досудове розслідування, кримінальні проступки.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности процессуального статуса субъектов, на которых возложена обязанность доказывания, в ходе досудебного расследования уголовных проступков, с учетом последних изменений в действующее уголовное процессуальное законодательство внесенных в связи с принятия Закона Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно упрощение досудебного расследования отдельных категорий уголовных правонарушений». Автором отмечено, что указанный вопрос является малоисследованным в научной литературе и актуальным с практической точки зрения. Исследованы особенности процессуального статуса начальника органа дознания, указано на ряд проблемных вопросов, правового регулирования полномочий указанного субъекта доказывания и предложено внести изменения в действующую редакцию ст. 391 Уголовного процессуального кодекса Украины с целью устранения противоречий. Проанализированы процессуальный статус дознавателя и лица, уполномоченного на осуществление досудебного расследования уголовных проступков, высказаны предложения о внесении изменений в ст. 401 Уголовного процессуального кодекса Украины. Также предложено в подзаконных нормативно-правовых актах соответствующих правоохранительных органов предусмотреть квалификационные требования к лицам, которые уполномочены на расследование уголовных проступков в виде наличия высшего юридического образования по специальности «Право», поскольку отсутствие таких квалификационных требований может негативно сказаться на качестве досудебного расследования уголовных проступков. Проанализировано содержание ст.ст.84, 92, 94 Уголовного процессуального кодекса Украины, предложено дополнить указанные правовые нормы после слова «следователь» словом «дознаватель». Определен специфический круг субъектов, на которых возлагается обязанность доказывания в ходе досудебного расследования в форме дознания. По мнению автора статьи, дальнейшими направлениями исследования очерченных проблемных вопросов является комплексное доктринальное изучение правового статуса таких субъектов доказывания как дознаватель и руководитель органа дознания, определение правовых гарантий их деятельности и процессуальной самостоятельности, определение функций и задач возлагаемых на указанных субъектов.

Ключевые слова: субъекты доказывания, руководитель органа дознания, дознаватель, досудебное расследование, уголовные проступки.

Summary. The article considers the peculiarities of the procedural status of the subjects who are obliged to prove criminal offenses during the pre-trial investigation, taking into account the latest changes in the current criminal procedure legislation made in connection with the adoption of the Law of Ukraine n Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses». The author notes that this issue is little studied in the scientific literature and relevant from a practical point of view. The peculiarities of the procedural status of the head of the inquiry body are studied, a number of problematic issues of legal regulation of the powers of the specified subject of evidence are indicated and it is proposed to amend the current version of Article 391 of the Criminal Procedure Code of Ukraine to eliminate contradictions. The procedural status of the interrogator and the person authorized to carry out pre-trial investigation of criminal offenses is analyzed, offers on modification of item 401 of the Criminal procedure code of Ukraine are presented. It is also proposed that the bylaws of the relevant law enforcement agencies provide for qualification requirements for persons authorized to investigate criminal offenses in the form of higher legal education in the specialty «Law», as the lack of qualification requirements may adversely affect the quality of pre-trial investigation of criminal offenses. The content of Articles 84, 92 and 94 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine is analyzed, proposals are made to supplement these legal norms after the word «investigator» with the word «interrogator». The specific circle of subjects on which the duty of proof during the pre-judicial investigation in the form of inquiry is assigned is defined. According to the author of the article, further areas of research of certain problematic issues are a comprehensive doctrinal study of the legal status of such subjects of evidence as the interrogator and head of the inquiry body, determination of legal guarantees of their activities and procedural independence, definition of functions and tasks assigned to these subjects.

Key words: subjects of proof, head of the inquiry body, interrogator, pre-trial investigation, criminal offenses.

Постановка проблеми. 01.07.2020 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», яким запроваджено інститут досудового розслідування кримінальних проступків. Вказаним законом внесено ряд змін до діючого кримінального процесуального законодавства,

зокрема передбачено нових суб'єктів кримінального процесуального доказування — дізнавача та керівника органу дізнання, визначено повноваження вказаних суб'єктів. Практика застосування кримінального процесуального законодавства в частині досудового розслідування кримінальних проступків виявила ряд проблемних питань правового статусу нових суб'єктів кримінального провадження,

у зв'язку з чим виникла необхідність їх ґрунтовного дослідження та надання пропозицій щодо їх належного правового врегулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанню суб'єктів доказування присвячені роботи таких вчених як, Ю. П. Аленіна, В. В. Вапнярчука, І. В. Гловлюк, Ю. М. Грошевого, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, С. М. Стахівського, М. С. Строговича, В. М. Тертишника, Л. Д. Удалової, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та інших. Проте питання процесуального статусу суб'єктів, на яких покладається обов'язок доказування під час досудового розслідування у формі дізнання з урахуванням останніх законодавчих змін не досліджувалося у науковій літературі та є вкрай актуальними, оскільки органи дізнання функціонують в Україні вже досить тривалий проміжок часу.

Формулювання цілей статті. Метою цієї статті є встановлення специфічного кола суб'єктів кримінального процесу на яких покладається обов'язок доказування під час досудового розслідування кримінальних проступків, аналіз їх процесуальних повноважень, виділення проблемних питань в цій частині, надання пропозицій щодо усунення протиріч та прогалин у кримінальному процесуальному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» до кримінального процесуального законодавства введено два нових учасники доказування зі сторони обвинувачення — дізнавача та начальника органу дізнання [1]. Поняття суб'єктів доказування не визначено у чинному законодавстві, проте таке поняття розроблене наукою кримінального процесу. На думку Т. В. Нора суб'єкти доказування — це органи та особи, які або зобов'язані здійснювати доказування (збирають, перевіряють, оцінюють докази) і є відповідальними за нього, або мають право на активну участь в процесі доказування, маючи при цьому свої охоронювані законом інтереси [2, с. 86]. В. М. Тертишник під суб'єктами доказування розуміє виключно тих учасників кримінального процесу, на яких покладається обов'язок встановлення об'єктивної істини [3, с. 123]. Найбільш переконливою на нашу думку є позиція В. В. Вапнярчука, який вважає суб'єктами кримінального процесуального доказування учасників кримінального провадження, які, обстоюючи публічний або приватний (свій чи представлений) процесуальний інтерес, здійснюють пізнавальну й проектно-реалізаційну доказову діяльність. До них належить: суд, слід-

чий суддя, сторони кримінального провадження, потерпілий, цивільний позивач (їх представники, законні представники), цивільний відповідач (його представник), представник юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження [4, с. 360]. Питання класифікації суб'єктів доказування у кримінальному процесі досить широко досліджувалося вченими, проте єдиної думки з цього питання у науковій літературі також не існує. Не вдаючись до аналізу наукових позицій з цього питання зауважимо, що ми підтримуємо класифікацію суб'єктів доказування наведену Ю. М. Грошевим, який вважає, що суб'єктів доказування можна поділити на дві категорії: 1) державні органи та посадові особи, на яких покладено обов'язок здійснювати доказування; 2) особи, які мають право брати участь у процесі доказування [5, с. 46]. Виходячи зі змісту ч. 1 ст. 92 КПК України обов'язок доказування у кримінальному провадженні покладається на слідчого, прокурора, а у випадках передбачених КПК України на потерпілого [6]. Аналіз чинного кримінального процесуального законодавства дає можливість звернути увагу на особливий склад суб'єктів, на яких покладається обов'язок доказування під час досудового розслідування кримінальних проступків.

Відповідно до п. 7¹ ч. 1 ст. 3 КПК України керівником органу дізнання є начальник підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, а в разі відсутності підрозділу дізнання — керівник органу досудового розслідування. Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 39¹ КПК України, керівник органу дізнання на відміну від керівника органу досудового розслідування не має повноважень здійснювати досудове розслідування, користуючись повноваженнями дізнавача. Вказана позиція законодавця на наш погляд є необґрунтованою, оскільки по-перше: сам же законодавець відносить керівника органу дізнання до сторони обвинувачення, не наділяючи при цьому правом проводити слідчі дії, по-друге: на посаду керівників дізнання, як правило, призначаються найбільш досвідчені працівники, які мають досвід слідчої роботи, а тому останні мають право та повинні здійснювати розслідування або керувати групою дізнавачів під час розслідування найбільш суспільно резонансних або складних кримінальних проваджень навіть у формі дізнання. Відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади,

органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України. Законодавець відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України відносить керівника органу дізнання до сторони обвинувачення, а значить і до суб'єктів доказування у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, проте не надає повноважень щодо збирання доказів шляхом проведення слідчих або негласних слідчих (розшукових) дій, про що можна зробити висновок аналізуючи ч. 2 ст. 39¹ КПК України, у якій закріплені організаційні та контрольно-наглядові повноваження вказаного суб'єкта кримінального процесу. Виходячи з того, що у разі відсутності підрозділу дізнання, керівником органу дізнання виступає керівник органу досудового розслідування, останній має ширші повноваження, оскільки відповідно до положень ст. 39 КПК України керівник органу досудового розслідування наділений правом здійснювати досудове розслідування користуючись повноваженнями слідчого. Вважаємо логічним було би у ст. 39¹ КПК України, яка закріплює повноваження керівника органу дізнання, не дублювати повноваження керівника органу досудового розслідування передбачені ст. 39 КПК України, а передбачити правову норму, відповідно до якої керівник органу дізнання під час досудового розслідування у формі дізнання наділяється повноваженнями керівника органу досудового розслідування. Порівнюючи зміст визначення «керівник органу досудового розслідування», яке передбачене п. 8 ч. 1 ст. 3 КПК України з визначенням «керівник органу дізнання», можна дійти висновку, що законодавець не відносить осіб, які займають посади заступників керівників органів дізнання до керівників в розумінні п. 7¹ ч. 1 ст. 3 КПК України, що є на наш думку досить нелогічним, оскільки у переважній більшості підрозділів дізнання у штаті передбачено посади заступників. У зв'язку з тим, що законодавець не відносить вказаних посадових осіб до керівників органу дізнання, виникає логічне питання, чи є особи, які займають посади заступників начальників підрозділів дізнання суб'єктами кримінального процесу? У правозастовчій діяльності, посадові особи, які займають посади заступників начальників підрозділів дізнання користуються повноваженнями передбаченими ст. 39¹ КПК України, однак очевидно, що суди при розгляді кримінальних проваджень, які розслідували дізнавачі на підставі доручень заступників начальника підрозділу дізнання, мають законні

підстави визнати докази отримані на підставі такого доручення недопустимими, оскільки законодавцем взагалі не визначені повноваження вказаного суб'єкту кримінального процесу.

Згідно з п. 4¹ ч. 1 ст. 3 КПК України дізнавачем є службова особа підрозділу дізнання органу Національної поліції, органу безпеки, органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства, органу Державного бюро розслідувань, у випадках, установлених КПК України, уповноважена особа іншого підрозділу зазначених органів, які уповноважені в межах компетенції, здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків. Таким чином, законодавець до суб'єктів, які зобов'язані здійснювати доказування під досудового розслідування кримінальних проступків по-перше відносить штатних дізнавачів відповідних підрозділів, по-друге — уповноважених осіб вказаних підрозділів. Зазначимо, що а ні КПК України, а ні підзаконними нормативно-правовими актами не визначено будь-яких кваліфікаційних вимог до уповноважених осіб таких підрозділів, які мають право здійснювати дізнання, а отже на яких покладено обов'язок доказування під час досудового розслідування кримінальних проступків, а визначено тільки загальний порядок призначення таких осіб, шляхом видання наказу керівником відповідного органу [7]. Як доречно зазначають А. Ф. Волобуєв та Т. А. Орлова для забезпечення якісного розслідування кримінальних проступків необхідно не тільки прирівняти дізнавача до слідчого за грошовим забезпеченням та спеціальним званням, але й за рівнем юридичної підготовки, що можливо зробити лише за спеціальністю «Право» [8]. Підтримуючи таку думку вважаємо, що правильним було би у підзаконних нормативно-правових актах правоохоронних органів, уповноважені особи яких будуть здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків, закріпити кваліфікаційні вимоги до спеціально уповноважених осіб яким надано право здійснювати дізнання, а саме наявність вищою юридичної освіти за спеціальністю «Право». Доцільним є введення до навчального курсу за спеціальністю «Право» окремої навчальної дисципліни «Досудове розслідування кримінальних проступків». На даний час, у підрозділах Національної поліції України уповноваженими особами, які мають право здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків призначаються, як правило, оперуповноважені або дільничні офіцери поліції відповідних підрозділів. Очевидно, що законодавець передбачаючи можливість здійснення досудового розслідування кримінальних проступків хотів залучити

до їх розслідування не тільки штатних дізнавачів, а також посадових осіб, які такі кримінальні правопорушення безпосередньо виявляють, що повинно було би скоротити строки з моменту виявлення правопорушення до моменту спрямування його до суду, а також показати населенню ефективність такого нововведення шляхом оперативного реагування на вчинені кримінальні проступки. На думку О. В. Сачко новоствореним самостійним підрозділам дізнання важко буде налагоджувати взаємодію з іншими службами для забезпечення ефективної своєї діяльності. Оптимальним варіантом вирішення проблеми буде закріплення повноважень щодо провадження дізнання за підрозділами кримінальної поліції. Кожен офіцер такого підрозділу уже задіяний в діяльності щодо протидії злочинності і має певну компетенцію та професійну підготовку. Діючи в рамках своїх повноважень, він може виявляти, окрім тяжких, особливо тяжких злочинів чи злочинів середньої тяжкості, і незначні кримінально-карні діяння, запропоновані до концепту кримінальних проступків. Відтак, обов'язок провадження дізнання за такими малозначними кримінально-карними діяннями варто покладати на того, хто його виявив, чи того, хто отримав щодо таких діянь офіційне повідомлення [9, с. 173]. Потрібно зауважити, як вже показала практика, покладення на працівників інших підрозділів Національної поліції України повноважень щодо розслідування кримінальних проступків може негативно вплинути на якість їх розслідування, що пояснюється досить значним навантаженням на таких працівників з виявлення кримінальних правопорушень або їх запобігання, поєднання в роботі одночасно двох функцій є досить проблемним питанням виходячи зі специфіки слідчої роботи. Проте у невеликих підрозділах, з незначним навантаженням на оперуповноважених або дільничних офіцерів поліції, до території обслуговування яких відносяться здебільшого сільська місцевість, на нашу думку, цілком логічним є надання повноважень таким службовим особам здійснювати дізнання, оскільки така робота не буде віднімати багато часу у таких працівників від їх основної діяльності та буде сприяти швидкому та найбільш ефективному розслідуванню кримінальних проступків, такий підхід зекономить людські, матеріальні та часові ресурси, що цілком буде відповідати принципу процесуальної економії.

Зазначимо, що ні ст. 84 КПК України, яка встановлює поняття доказів, ні ст. 92 КПК України яка передбачає суб'єктів на яких покладено обов'язок здійснювати доказування, а ні ст. 94 КПК України, яка регулює питання оцінки доказів, не перед-

бачають такого суб'єкта доказування як дізнавач. На нашу думку, що це є недоліком кримінального процесуального законодавства, оскільки хоча ст. 40¹ КПК України і передбачено положення відповідно до якого дізнавач при здійсненні дізнання наділяється повноваженнями слідчого, проте порівняння повноважень слідчого і дізнавача дає можливість вказати на те, що повноваження вказаних суб'єктів не є однаковими. Пропонуємо у ст.ст. 84, 92, 94 КПК України доповнити після слова «слідчий», словом «дізнавач», що виключить неоднозначне тлумачення законодавчих положень в частині переліку суб'єктів, на яких покладається обов'язок доказування. Крім того, доцільним на нашу думку, було би виключити ч. 2 ст. 40¹ КПК України, а саме нелогічне дублювання повноважень дізнавача по відношенню до повноважень слідчого передбачених ст. 40 КПК України.

Звернемо увагу на те, що правом доказування у кримінальному провадженні щодо кримінальних проступків може зрештою бути наділений і слідчий. Зокрема, слідчий може виступати і уповноваженою особою на здійснення дізнання та таким чином користуючись повноваженнями дізнавача. Наприклад у підрозділах податкової міліції органів ДФС, осіб, уповноважених здійснювати досудове розслідування кримінальних проступків у формі дізнання, як в центральному апараті такі і територіальних органах, визначено з числа існуючих працівників слідчих підрозділів [10].

До інших суб'єктів, на яких покладається обов'язок доказування у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки слід відносити прокурора, працівників оперативних підрозділів, які здійснюють збирання доказів на підставі доручення дізнавача або прокурора, потерпілого, його представника та законного представника у випадках передбачених законом. Таким чином до учасників кримінального процесу, на яких покладено або може бути покладено обов'язок здійснювати доказування під час дізнання слід відносити: керівника органу дізнання та його заступників; керівника органу досудового розслідування та його заступників (у разі відсутності підрозділу дізнання); дізнавача та осіб, які уповноважені на здійснення досудового розслідування у формі дізнання; прокурора; працівників оперативних підрозділів, які діють на підставі доручення дізнавача або прокурора; потерпілого, його представника та законного представника у випадках передбачених законом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведеним дослідженням було з'ясовано коло суб'єктів на яких покладено або може бути

покладено обов'язок здійснювати досудове розслідування у формі дізнання. Вказано на недоліки правової регламентації процесуальних повноважень таких суб'єктів кримінального процесуального доказування як дізнавач та керівник органу дізнання. З метою усунення неузгодженостей законодавства запропоновано виключити зайве дублювання повноважень керівника органу дізнання в ч. 2 ст. 39¹ КПК України та передбачити положення, відповідно до якого керівник органу дізнання наділяється повноваженнями керівника органу досудового розслідування. Запропоновано також виключити ч. 2 ст. 40¹ КПК України, в якій встановлені повноваження дізнавача та доповнити ст.ст.84, 92, 94

КПК України після слова «слідчий», словом «дізнавач». Вказано на необхідність встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які уповноважені на здійснення досудового розслідування кримінальних проступків та закріплення таких кваліфікаційних вимог у підзаконних нормативно-правових актах відповідних підрозділів. Подальшими напрямками дослідження окреслених проблемних питань є комплексне доктринальне вивчення правового статусу таких суб'єктів доказування як дізнавач та керівник органу дізнання, визначення правових гарантій їх діяльності та процесуальної самостійності, визначення функцій та завдань які покладаються на вказаних суб'єктів.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22 листопада 2018 р. № 2617-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (дата звернення 04.04.2021).
2. Нор В. Т. Проблеми теорії і практики судових доказів. Львів: Видавництво при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1978. 112 с.
3. Тертышник В. М. Уголовный процесс: учебное издание. Харьков: Арсин, 1997. 528 с.
4. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.
5. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі: науково-практичний посібник. Київ: КНТ, 2006. 272 с.
6. Кримінальний процесуальний кодекс України станом на 13 березня 2020 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 04.04.2021).
7. Про затвердження Положення про організацію діяльності підрозділів дізнання органів Національної поліції України: Наказ МВС України від 20 травня 2020 р. № 405 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (дата звернення: 04.04.2021)
8. Волобуєв А. Ф., Орлова Т. А. Кримінальні проступки: забезпечення якісного розслідування // Правовий часопис Донбасу. 2020. № 3 С. 183–187.
9. Сачко О. В. Забезпечення верховенства права при застосування особливих форм, порядків та режимів кримінального провадження: дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2019.
10. В ДФС запроваджено інститут кримінальних проступків та здійснення їх розслідування у формі дізнання: веб-сайт. URL: <http://km.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/393625.html> (дата звернення 04.04.2021)

References

1. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen: Zakon Ukrainy vid 22 lystopada 2018 r. № 2617-VIII / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#Text> (data zvernennia 04.04.2021).
2. Nor V. T. Problemy teorii i praktyky sudovykh dokaziv. Lviv: Vydavnytstvo pry Lvivskomu derzhavnomu universyteti vydavnychoho ob'iednannia «Vyshcha shkola», 1978. 112 s.
3. Tertyishnik V. M. Ugolovnyi protsess: uchebnoe izdanie. Harkov: Arsin, 1997. 528 s.
4. Vapniarchuk V. V. Teoriia i praktyka kryminalnoho protsesualnoho dokazuvannia: monohrafiia. Kharkiv: Yurait, 2017. 408 s.
5. Hroshevyi Yu. M. Dokazy i dokazuvannia u kryminalnomu protsesi: naukovopraktychnyi posibnyk. Kyiv: KNT, 2006. 272 s.
6. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy stanom na 13 bereznia 2020 roku № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (data zvernennia: 04.04.2021).

7. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu diialnosti pidrozdiliv diznannia orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy: Nakaz MVS Ukrainy vid 20 travnia 2020 r. № 405 / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0491-20#Text> (data zvernennia: 04.04.2021).

8. Volobuiev A. F., Orlova T. A. Kryminalni prostupky: zabezpechennia yakisnoho rozsliduvannia // Pravovyi chasopys Donbasu. 2020. № 3 S. 183–187.

9. Sachko O. V. Zabezpechennia verkhovenstva prava pry zastosuvannia osoblyvykh form, poriadkiv ta rezhymiv kryminalnoho provadzhennia: dys. ...dokt. yuryd. nauk: 12.00.09. Dnipro, 2019.

10. V DFS zaprovadzheno instytut kryminalnykh prostupkiv ta zdiisnennia yikh rozsliduvannia u formi diznannia: veb-sait. URL: <http://km.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/393625.html> (data zvernennia 04.04.2021).

Асірян Сюзанна Рафіківна

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Асирян Сюзанна Рафиковна

кандидат юридических наук,

ассистент кафедры права Европейского Союза

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Asiryayn Syuzanna

Candidate of Legal Sciences,

Assistant at the Department of Law of the European Union

Yaroslav Mudryi National Law University

Заїка Анастасія Валентинівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Заика Анастасия Валентиновна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Zaika Anastasiia

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Ковпик Ольга Сергіївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ковпык Ольга Сергеевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Kovpyk Olha

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7158

**АБОРТ: ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 2 ЄКПЛ ЧИ РЕАЛІЗАЦІЯ
ЖІНКОЮ ПРАВА ВИБОРУ В КОНТЕКСТІ СТАТТІ 8 ЄКПЛ**

**АБОРТ: НАРУШЕНИЕ СТАТЬИ 2 ЕКПЧ ИЛИ РЕАЛИЗАЦИЯ
ЖЕНЩИНОЙ ПРАВА ВЫБОРА В КОНТЕКСТЕ СТАТЬИ 8 ЕКПЧ**

**ABORTION: VIOLATION OF ARTICLE 2 OF THE ECHR
OR WOMEN'S EXERCISE OF THE RIGHT TO CHOOSE
IN THE CONTEXT OF ARTICLE 8 OF THE ECHR**

Анотація. У статті проаналізовано концепцію репродуктивних прав, їх історію виникнення та закріплення. Визначено орієнтований перелік прав, які наповнюють зазначену концепцію. Особливу увагу приділено праву на штучне переривання вагітності. Наголошено на відсутності єдиного підходу до вирішення питання легалізації абортів, у зв'язку з чим вигілено перелік країн у яких таку процедуру повністю заборонено та ті, у яких вона допускається, але з певними обмеженнями. Досліджено негативні наслідки, які виникають через законодавчі заборони штучного переривання вагітності: абортний туризм, нелегальні аборти. Проаналізовано позиції ЄСПЛ та його рекомендації країнам в яких заборонено аборт щодо здійснення законодавчих змін з метою попередження порушень ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та виконання своїх позитивних зобов'язань, що стосується аспекту права на повагу до приватного життя, з огляду на те, що штучне переривання вагітності не може розглядатися як порушення права на життя новонародженої дитини.

Окремо досліджено проблему законодавчої заборони проведення абортів у Польщі. Наведено ряд справ ЄСПЛ проти Польщі у яких було встановлено порушення права на повагу до приватного життя, зокрема у зв'язку із заборонаю проведення штучного переривання вагітності у випадку неправильного розвитку плоду. Проаналізовано підстави легального аборту відповідно до діючого законодавства. Зазначено коментарі публічних діячів та реакція суспільства щодо оцінки заборони абортів в Польщі. Акцентовано увагу на неврахуванні Польщею рекомендацій ЄСПЛ щодо необхідності пом'якшення обмежень у аспекті проведення штучного переривання вагітності, які регламентуються їх національним законодавством, що перешкоджає забезпеченню гарантій дотримання прав людини, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Ключові слова: репродуктивні права, штучне переривання вагітності, приватне життя, абортний туризм.

Аннотация. В статье проанализировано концепцию репродуктивных прав, историю их возникновения и закрепления. Определено ориентировочный перечень прав, которые наполняют указанную концепцию. Особое внимание уделено праву на искусственное прерывание беременности. Отмечено отсутствие единого подхода к решению вопроса легализации аборт, в связи с чем выделено перечень стран в которых такая процедура полностью запрещена и те, в которых она допускается, но с определенными ограничениями. Исследовано негативные последствия, которые возникают из законодательных запретов искусственного прерывания беременности: абортный туризм, нелегальные аборт. Проанализированы позиции ЕСПЧ и его рекомендации странам в которых запрещено аборт по осуществлению законодательных изменений с целью предупреждения нарушений ст. 8 Конвенции о защите прав человека и основных свобод и выполнения своих положительных обязательств, что касается аспекта права на уважение частной жизни, учитывая то, что искусственное прерывание беременности не может рассматриваться как нарушение права на жизнь новорожденного ребенка.

Отдельно исследована проблема законодательного запрета проведения аборт в Польше. Приведен ряд дел ЕСПЧ против Польши в которых было установлено нарушение права на уважение частной жизни, в том числе в связи с запретом проведения искусственного прерывания беременности в случае неправильного развития плода. Проанализированы основания легального аборт в соответствии с действующим законодательством. Указано комментарии публичных деятелей и реакция общества в оценке запрета аборт в Польше. Акцентируется внимание на неучете Польшей рекомендаций ЕСПЧ о необходимости смягчения ограничений в аспекте проведения искусственного прерывания беременности, которые регламентируются их национальным законодательством, что препятствует обеспечению гарантий соблюдения прав человека, закрепленных в Конвенции о защите прав человека и основных свобод.

Ключевые слова: репродуктивные права, искусственное прерывание беременности, частная жизнь, абортный туризм.

Summary. The article analyzes the concept of reproductive rights, their history of origin and consolidation. The oriented list of the rights which fill the specified concept is defined. Particular attention is paid to the right to abortion. It is emphasized that there is no single approach to legalizing abortion, which lists the countries in which such a procedure is completely prohibited and those in which it is allowed, but with certain restrictions. The negative consequences that arise due to legislative prohibitions of abortion: abortion tourism, illegal abortions have been studied. The position of the ECtHR and its recommendations to countries where abortion is prohibited to implement legislative changes in order to prevent violations of Art. 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the fulfillment of its positive obligations regarding the aspect of the right to respect for private life, given that abortion cannot be considered a violation of the right to life of a newborn child.

The problem of the legislative ban on abortion in Poland has been studied separately. There are a number of ECtHR cases against Poland in which violations of the right to respect for private life have been established, in particular in connection with the ban on abortion in case of fetal malformation. The grounds for legal abortion in accordance with current legislation are analyzed. Comments from public figures and public reaction to the assessment of the abortion ban in Poland are noted. Emphasis is placed on Poland's disregard for the ECtHR's recommendations on the need to relax restrictions on abortion, which are regulated by their national legislation, which hinders the provision of guarantees of human rights enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Key words: reproductive rights, abortion, privacy, abortion tourism.

Постановка проблеми. У зв'язку із невпинним розвитком технологій і їх впровадженням у різні сфери життя, у тому числі й медичну, виникає питання щодо статусу та гарантованості репродуктивних прав людини. Їх правове закріплення є неоднозначним і залишається на розсуд держави. Такий підхід викликаний релігійними, культурними, історичними особливостями окремих держав, але на практиці призводить до певних прогалин, саме ЄСПЛ взяв на себе важливу функцію вироблення основних стандартів у сфері правового регулювання репродуктивних прав, яким мають відповідати положення національного законодавства. Але ряд країн відверто не реагують на позиції ЄСПЛ та не змінюють правових основ регулювання, саме це визначає актуальність обраної теми та необхідність її дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. До проблеми реалізації репродуктивних прав у аспекті права на повагу до приватного життя у тій чи іншій мірі зверталися П. Рабінович [1], Л. Красицька [2], Я. Шевченко [3], В. Гопанчук [4], І. Венедиктова [5], Ф. Дахно, А. Куценко [6], М. Дякович [7].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою цієї статті є здійснення критичного аналізу рішень ЄСПЛ за вказаною тематикою, визначення основних стандартів щодо реалізації репродуктивних прав та дослідження їх правової регламентації в країнах Європи.

Виклад основного матеріалу. Сфера реалізації репродуктивних прав особи є складовою приватного життя, яке охороняється нормами міжнародно-правових актів, національними законодавством кожної держави та практикою Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ).

Основи концепції репродуктивних прав було закладено в 1968 р. на Тегеранській міжнародній конференції з прав людини, коли визнали право вільно, з почуттям відповідальності визначати кількість дітей та час їх народження [8].

У п. 7.2 Платформи дій Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку, яка відбулась у Каїрі 1994 р., було зазначено, що репродуктивне здоров'я є не просто свідченням відсутності хвороб репродуктивної системи або порушень її функції, а є станом повного фізичного, розумового і соціального благополуччя, що передбачає можливість задовільного та безпечного інтимного життя, здатність до відтворення, право чоловіків і жінок на інформацію та доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї та інших обраних ними методів регулювання народжуваності, котрі не суперечать закону, а також право на доступ до відповідних послуг з охорони здоров'я, що дають змогу жінці безпечно перенести

вагітність та пологи, а батькам — створити найкращі умови для народження дитини [9, с. 39].

Питання репродуктивних прав набуло подальшого розвитку у п. 95 Платформи дій, котра була затверджена за результатами Четвертої Всесвітньої конференції щодо становища жінок у Пекіні 1995 р. В цьому акті зафіксовано, що репродуктивні права ґрунтуються на комплексі основоположних прав: усіх подружніх пар та окремих осіб вільно приймати відповідальне рішення щодо кількості дітей, інтервалів між їх народженням, часом їх народження та володіти необхідною для цього інформацією і засобами; на досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я, включаючи право приймати рішення з питань, що стосуються репродуктивної поведінки в умовах відсутності дискримінації, примушування та насилля; отримувати інформацію та доступ до безпечних, ефективних методів планування сім'ї і до відповідних послуг у сфері охорони здоров'я [10].

Репродуктивні права включають в себе право на штучне запліднення, на сурогатне материнство та законний аборт та інші.

Варто зазначити, що на сьогодні у світі немає єдиного підходу щодо правомірності штучного переривання вагітності. Легальність цієї медичної процедури, підстави та умови її проведення належать до компетенції кожної окремої держави. Тим більше у світі триває «полеміка щодо абортів» (англ. *«Abortion debate»*) — дискусія щодо морального, релігійного та правового статусу переривання вагітності. В ній виокремлюють дві основні групи: «за вибір» (за право жінок обирати, народжувати дитину чи ні) та «за життя» (за право плода на життя з моменту зачаття). Кожна група прагне впливати на громадську думку та законодавців, щоб домогтися правової підтримки своєї позиції.

Хоч і в країнах Європи найбільш ліберальне законодавство, яке регулює питання абортів, але при цьому більшість жінок відчувають як обмеження, так і взагалі порушення реалізації права на законний аборт, тобто іншими словами право вибори жінки є обмеженим (Алжир, Аргентина, Болівія, Бразилія, Ліхтенштейн), а в деяких країнах — забороненим (Єгипті, Індонезії, Іраку, Лівії, Філіппінах) [11].

Процедура абортів є проблемною із огляду на застосування статті 2 (право на життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — ЄКПЛ), адже порядок визначення початку життя є неоднозначним. Так, у справі «Во проти Франції» розглядалося питання права на життя ненародженої дитини. У цій справі Суд зазначив: «Ураховуючи,

що досліджені конвенційними інститутами закони про аборти різних країн не визнають ненароджену дитину «особою», яка прямо підпадає під захист статті 2 Конвенції, Суд дійшов висновку, що якщо у ненародженого є право на життя, це право явно обмежене інтересами його матері». Суд наголошує на тому, що право на життя плоду, яке розглядається в контексті статті 2, перетинається з правом на приватність, гарантованим статтею 8 ЄКПЛ [12].

Повна заборона на законодавчому рівні абортів має ряд негативних наслідків. По-перше, це сприяє збільшенню кількості «нелегальних абортів», які будуть проводитися в неналежних, антисанітарних умовах, що може спричинити розвиток захворювань у жінки різного ступеню складності. По-друге, заборона абортів слугує активізації явища — «абортного туризму», тобто його проведення в іншій країні, де переривання вагітності легалізоване. Підтвердженням цього є те, що в Україні «абортний туризм» є досить поширеним явищем. Зокрема, великий потік по даному напрямку спостерігається за маршрутом «Польща-Львів», що спричинено заборонаю абортів на законодавчому рівні у Польщі. За неофіційною статистикою польки роблять 14–15 тис. абортів на рік тільки у Львові. Статистика абортів польських жінок у Західній Україні не є відома. Для лікарів це додатковий заробіток, але вони, звичайно, неохоче говорять про це, бо часто підвищують ціни відчайдушним полькам [13].

У зв'язку з цим можна сказати, що якщо для жінки вагітність небажана чи існують причини матеріального, соціального чи будь-якого іншого характеру, то вона завжди буде шукати вихід, щоб позбутися вагітності, вдаючись при цьому до будь-яких дій і ризикуючи, перш за все, своїм здоров'ям і навіть життям.

З наведеної вище інформації стає зрозумілим, що ситуація з абортами в Польщі є доволі складною. Зокрема, ЄСПЛ неодноразово констатував порушення в Польщі права доступу дівчат та жінок до легального переривання вагітності. Зокрема, Справа «Тисяч проти Польщі» (2007) стосувалася жінки, яка хворіла важкою формою міопії. Під час третьої вагітності лікарі попередили її, що стан може погіршитися, якщо вона виносить дитину до кінця терміну. Але, коли заявниця звернулась у відділення гінекології та акушерства публічної лікарні у Варшаві з метою припинення вагітності, медичні працівники відмовили їй від терапевтичного абортів, вказавши, що немає медичних підстав для його проведення. Після пологів зір пані Тисяч значно погіршився, внаслідок крововиливу у сітківку ока, що зробило її людиною з обмеженими можливостями [14].

Справа «Р.Р. проти Польщі» (2011) стосувалася жінки, якій медичний персонал перешкоджав

у наданні послуг з внутрішньоутробного генетичного тестування, що призвело до неможливості вчасно провести процедуру абортів, внаслідок чого в заявниці народилась донька з синдромом Тернера [15]. У зазначеному рішенні Суд визнав порушення статті 8 ЄКПЛ (право на повагу до приватного та сімейного життя). Мотивуючи своє тим, що «приватне життя» — це широке поняття, яке включає у себе «inter alia» право на особисту автономію і особистий розвиток. Поняття особистої автономії є важливим принципом, який лежить в основі його гарантій. Суд вирішив, що поняття приватного життя застосовується щодо рішень як мати, так і не мати дитину, а також чи ставати батьками. Також суд встановив, що польське законодавство не містить жодних ефективних механізмів, які дали б можливість заявниці скористатися доступними засобами діагностики, та на основі результатів прийняти обдумане рішення стосовно абортів. Якби польське національне законодавство дозволило здійснення абортів у випадку неправильного розвитку плоду, то повинна була б існувати належна та правова процесуальна схема, яка б гарантувала, що вагітній жінці буде надана відповідна, вичерпна та надійна інформація про здоров'я плоду.

Зазначена практика ЄСПЛ стверджує про те, що право жінки на розпорядження своїм тілом у Польщі є значно обмеженим і процедура абортів допустима лише у визначених випадках. При цьому польське законодавство за деякий проміжок часу не зазнало лібералізації із досліджуваного питання. Навпаки, у жовтні 2020 року по всій території Польщі відбулися масові протести, поштоухом для яких стало рішення Конституційного суду Польщі про заборону проводити абортів у випадках невиліковної хвороби плода. Як зазначає уповноважена мера міста Вроцлава Ольга Хребор: «78% польських жінок і чоловіків вважають, що у випадку найважчих вроджених вад розвитку, що полягають у відсутності внутрішніх органів, хребта чи мозку, коли дитина не має шансів на життя або приречена лише на біль, жінок не слід примушувати народжувати [16, с. 7].

До цього рішення польське законодавство вважалось одним із найсуворіших у Європі. У законі «Про планування сім'ї, захисту людського плоду й умов можливого переривання вагітності» 1993 року передбачені лише три умови легальності абортів:

- якщо вагітність виникла в результаті кримінальних дій (зґвалтування);
- якщо вагітність загрожує життю або здоров'ю матері;
- якщо медичний огляд покаже наявність важкого й незворотного дефекту або невиліковної хвороби плода, яка загрожує його життю.

Остання умова була визнана неконституційною, що спричинило обурення жінок Польщі.

В опублікованій у 1949 році праці, присвяченій проблемам жіночих прав та гендерної нерівності «Друга стаття», авторка, філософиня та феміністка Сімона де Бовуар розглядає питання абортів як фундаментальне право жінки: «...Законодавство вперто представляє його (аборт) як злочин: воно спричиняє, аби ця делікатна операція проводилася підпільно. Навпаки, саме у відсутності легалізації абортів є великий ризик. Недостатня компетентність жінок, що незаконно роблять аборти, та умови, у яких проводиться операція, — це все породжує масу нещасних випадків, іноді зі смертельним фіналом» [16, с. 8]. Згадане твердження є актуальним і в наш час, адже рішення Конституційного суду певною мірою повернуло вибір жінки стосовно переривання чи завершення вагітності до певної диктатури.

«Рішення Конституційного суду означає підпільні аборти та аборти за кордоном для тих, хто може це собі дозволити, і ще більше випробування для всіх інших», — сказала комісар Ради Європи з прав людини Дуня Міятович. «Вкидання теми абортів і рішення псевдосуду у цій справі просто в розпал бурхливої епідемії — це більше, ніж просто цинізм. Це політичне лиходійство», — написав екс-президент Європейської ради і колишній прем'єр-міністр Польщі Дональд Туск [17].

Тобто помітно, що досліджуване рішення викликало бурхливо реакцію не лише польських жінок, а і всього європейського співтовариства, адже у більшості випадків дане рішення загрожує життю жінки (як фізичному, так і психічному), порушує її право вибору, розпоряджатися своїм тілом та правом

на планування сім'ї, що охоплюється приватністю приватного життя і є порушенням статті 8 ЄКПЛ.

Тому встановлення повної заборони державою на проведення штучного переривання вагітності порушує право на повагу до приватного та сімейного життя, гарантованого ст. 8 ЄКПЛ. У зв'язку із цим є необхідність у внесенні змін до національного законодавства таких країн, дивлячись на обов'язковість рішень ЄСПЛ та необхідності забезпечення реалізації та гарантованості репродуктивних прав людини.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, право жінки на штучне переривання вагітності є складовою частиною права на повагу до приватного життя, що гарантується ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. На підставі аналізу рішень ЄСПЛ, можна сказати, що позиція суду зводиться до того, що у ненародженого є право на життя однак це право явно обмежене інтересами його матері, тобто аборт у загальному розумінні не розглядається як порушення права на життя і рішення про його застосування чи не застосування повинна приймати сама жінка, адже це питання входить виключно до сфери її приватного життя і втручання в нього не може бути виправданим законодавчою заборонаю.

Крім того, відсутність легалізації абортів не вирішує питання за своєю суттю, а лише призводить до негативних факторів: нелегальне переривання вагітності, «абортний туризм».

Тому, для виключення порушень прав людини є необхідність внесення змін до законодавства тих країн, де штучне переривання вагітності заборонене або застосовується з певними обмеженнями. При чому ключову роль у цьому аспекті мають відіграти рішення ЄСПЛ, які стосуються питання репродуктивних прав.

Література

1. Рабінович М. П. Права людини і громадянина. Київ: Атіка, 2004. 464 с. (дата звернення: 12.04.2021).
2. Красицька Л. В. Визначення походження дитини при застосуванні форм репродуктивної медицини за законодавством України. Підприємництво, господарство і право, 2004. С. 31–33. (дата звернення: 12.04.2021).
3. Шевченко Я. М. Цивільне право України: навчальний підручник. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с. (дата звернення: 12.04.2021).
4. Гопанчук В. С. Законодавство України про шлюб та Сім'ю. Київ: Наукова думка, 1998. 213 с. (дата звернення: 12.04.2021).
5. Венедіктова І. Реалізація і захист інтересів осіб у репродуктивних правовідносинах. Юридична Україна. 2012. № 11. С. 46–50. (дата звернення: 12.04.2021).
6. Дахно Ф., Куценко А. Вспомогательные репродуктивные технологии и проблемы постмортальной (посмертной) репродукции. Женский доктор. 2009. № 2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (дата звернення: 12.04.2021).
7. Дякович М. М. Сімейне право України: навчальний посібник. Київ: Правова єдність, 2012. 551 с. (дата звернення: 12.04.2021).
8. Доклад Международной конференции по народонаселению и развитию (Каир, 5–13 сентября 1994 года). Нью-Йорк, 1995 г. 189 с. (Издание Организации Объединенных Наций). URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf (дата звернення: 12.04.2021).

9. Четвертая Всемирная конференция по положению женщин (Пекин, 4–15 сентября 1995 г.). URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf> (дата звернення: 12.04.2021).
10. Вбивство чи можливість вибору: як міжнародне право регулює питання абортів від 17.11.2020 р. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/17/7116617/> (дата звернення: 12.04.2021).
11. Справа Заклик Тегеранської конференції ООН від 13 травня 1968 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_900#Text (дата звернення: 12.04.2021).
12. Во проти Франції (заява № 53924/00): Європейський Суд з прав людини, від 08.07.2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887> (дата звернення: 12.04.2021).
13. Лукьянчук Е. Пациенты без границ. Аптека. 2011. № 818 (7). URL: <http://www.apтека> (дата звернення: 12.04.2021).
14. Справа Тисяч проти Польщі (заява № 27617/04): Європейський Суд з прав людини, від 20.03.2007 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-1952452-2061288> (дата звернення: 12.04.2021).
15. Справа Р.Р. проти Польщі (заява № 27617/04): Європейський Суд з прав людини, від 26.05.2011 р. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104911> (дата звернення: 12.04.2021).
16. Кузьменко Оксана Варто знати — Польща. Наш Вибір. 2020. (№ 5). С. 20. URL: https://naszwybir.pl/wp-content/uploads/2020/11/nv_82_web.pdf (дата звернення: 12.04.2021).
17. «Пекло для жінок»: що означає рішення щодо заборони абортів у Польщі. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaborona-abortiv-u-polshchi/30915283.html> (дата звернення: 12.04.2021).

References

1. Rabinovych M. P. Prava ljudyny i ghromadjany. Kyjiv: Atika, 2004. 464 s. (data zvernennja: 12.04.2021).
2. Krasycjka L. V. Vyznachennja pokhodzhennja dytyny pry zastosuvanni form reproduktyvnoji medycyny za zakonodavstvom Ukrainy. Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo, 2004. S. 31–33. (data zvernennja: 12.04.2021).
3. Shevchenko Ja. M. Cyviljne pravo Ukrainy: navchalnyj pidruchnyk. Kyjiv: Vydavnychyj Dim «In Jure», 2003. 520 s. (data zvernennja: 12.04.2021).
4. Ghopanchuk V. S. Zakonodavstvo Ukrainy pro shljub ta Sim'ju. Kyjiv: Naukova dumka, 1998. 213 s. (data zvernennja: 12.04.2021).
5. Venediktova I. Realizacija i zakhyst interesiv osib u reproduktyvnykh pravovidnosynakh. Jurydychna Ukraina. 2012. # 11. S. 46–50. (data zvernennja: 12.04.2021).
6. Dakhno F., Kutsenko A. Vspomogatelnye reproduktyvnye tekhnologii i problemy postmortalnoy (posmertnoy) reproduktsii. Zhenskiy doktor. 2009. № 2. URL: <http://z-l.com.ua/ru/article/281> (data zvernennja: 12.04.2021).
7. Doklad Mezhdunarodnoy konferentsii po narodonaseleniyu i razvitiyu (Kair, 5–13 sentyabrya 1994 goda). Nyu-York, 1995 g. 189 s. (Izdanie Organizatsii Obedinennykh Natsiy). URL: https://www.unfpa.org/sites/default/files/event-pdf/icpd_rus.pdf (data zvernennja: 12.04.2021).
8. Djakovych M. M. Simejne pravo Ukrainy: navchalnyj posibnyk. Kyjiv: Pravova jednistj, 2012. 551 s. (data zvernennja: 12.04.2021).
9. Chetvertaya Vsemirnaya konferentsiya po polozheniyu zhenshchin (Pekin, 4–15 sentyabrya 1995 g.). URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf> (data zvernennja: 12.04.2021).
10. Vbyvstvo chy mozhlyvistj vyboru: jak mizhnarodne pravo reghuljuje pytannja abortiv vid 17.11.2020 r. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/articles/2020/11/17/7116617/> (data zvernennja: 12.04.2021).
11. Sprava Zaklyk Tegheranskoji konferenciji OON vid 13 travnja 1968 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_900#Text (data zvernennja: 12.04.2021).
12. Vo proty Franciji (zajava # 53924/00): Jevropejsky Sud z prav ljudyny, vid 08.07.2004. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61887> (data zvernennja: 12.04.2021).
13. Lukyanchuk Ye. Patsienty bez granits. Apteka. 2011. № 818 (7). URL: <http://www.apтека> (data zvernennja: 12.04.2021).
14. Sprava Tysjach proty Poljskhi (zajava # 27617/04): Jevropejsky Sud z prav ljudyny, vid 20.03.2007 r. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng-press?i=003-1952452-2061288> (data zvernennja: 12.04.2021).
15. Sprava R. R. proty Poljskhi (zajava # 27617/04): Jevropejsky Sud z prav ljudyny, vid 26.05.2011 r. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104911> (data zvernennja: 12.04.2021).
16. Kuzjmenko Oksana Varto znaty — Poljskha. Nash Vybir. 2020. (#5). S. 20. URL: https://naszwybir.pl/wp-content/uploads/2020/11/nv_82_web.pdf (data zvernennja: 12.04.2021).
17. «Peklo dlja zhink»: shho oznachaje rishennja shhodo zaborony abortiv u Poljskhi. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zaborona-abortiv-u-polshchi/30915283.html> (data zvernennja: 12.04.2021).

Білоусов Євген Миколайович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Белоусов Евгений Николаевич

*доктор юридический наук, доцент,
профессор кафедры права Европейского Союза
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Bilousov Yevhen

*Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Law of the European Union
Yaroslav Mudryi National Law University*

Кордій Наталія Геннадіївна

*студентка Міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Кордий Наталия Геннадьевна

*студентка Международно-правового факультета
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Kordii Nataliia

*Student of the International Law Faculty of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7155

**ПРАВО НА ПОВАГУ ДО КОРЕСПОНДЕНЦІЇ
У РОЗУМІННІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ
З ПРАВ ЛЮДИНИ**

**ПРАВО НА УВАЖЕНИЕ КОРЕСПОНДЕНЦИИ
В ПОНИМАНИИ ПРАКТИКИ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА
ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА**

**THE RIGHT TO RESPECT FOR CORRESPONDENCE
IN UNDERSTANDING THE PRACTICE
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

Анотація. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини іменується «право на повагу до приватного і сімейного життя», тим самим на міжнародному рівні закріплюються правові основи реалізації права особи «на приватність». Зі змісту даної статті випливає, що зазначене право має чотири складові: приватне і сімейне життя, кореспонденція і житло. Наукова стаття присвячена дослідженню саме права на повагу до кореспонденції в рамках ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. З буквального тлумачення конвенційних положень та як свідчить прецедентна практика Європейського суду з прав людини, реалізація досліджуваного права виходить за рамки приватного життя індивіда і набуває особливих рис його здійснення в інших сферах життєдіяльності, наприклад, професійна діяльність. Автором проведено аналіз прецедентної судової практики Європейського суду з метою виокремлення, узагальнення та структурування складових (змісту) поняття «кореспонденція», зважаючи на можливість практичного використання

таких відомостей у зв'язку з тим, що при розгляді конкретної заяви Суд оцінює чи підлягають правовому захисту форма та види застосованих засобів зв'язку (комунікацій). У даній науковій статті досліджена реалізація права на кореспонденцію у цивільно-правовому та кримінально-правовому аспектах, що свідчить про поступове розширення її відповідних нормативних правил на різні види правовідносин. При дослідженні даної проблематики на підставі конвенційних положень та проведеного аналізу прецедентної практики Суду автором було вивчено та представлено в узагальненому вигляді підстави правомірного втручання у право на повагу до кореспонденції.

Ключові слова: кореспонденція, телефонні розмови, електронні листи, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, згідно з законом, легітимна мета.

Аннотация. Статья 8 Конвенции о защите прав человека называется «право на уважение частной и семейной жизни», тем самым на международном уровне закрепляются правовые основы реализации права человека «на приватность». Из содержания данной статьи следует, что указанное право имеет четыре составляющие: личная и семейная жизнь, корреспонденция и жилье. Научная статья посвящена исследованию именно права на уважение корреспонденции в рамках ст. 8 Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Из буквального толкования конвенционных положений и как показывает прецедентная практика Европейского суда по правам человека, реализация исследуемого права выходит за рамки частной жизни индивида и приобретает особые черты его осуществления в других сферах жизнедеятельности, например, профессиональная деятельность. Автором проведен анализ прецедентной судебной практики Европейского суда с целью выделения, обобщения и структурирования составляющих (содержания) понятие «корреспонденция», ввиду возможности практического использования таких сведений в связи с тем, что при рассмотрении конкретного заявления Суд оценивает подлежат ли правовой защите форма и виды применяемых средств связи (коммунікацій). В данной научной статье исследована реализация права на корреспонденцию в гражданско-правовом и уголовно-правовом аспектах, что свидетельствует о постепенном расширении действия соответствующих нормативных правил на различные виды правоотношений. При исследовании данной проблематики на основании конвенционных положений и проведенного анализа прецедентной практики Суда автором было изучено и представлено в обобщенном виде основания правомочного вмешательства в право на уважение корреспонденции.

Ключевые слова: корреспонденция, телефонные разговоры, электронные письма, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, согласно закону, легитимная цель.

Summary. Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights is called «the right to respect for private and family life», thus establishing at the international level the legal basis for the exercise of the right to privacy. From the content of this article it follows that this right has four components: private and family life, correspondence and housing. The scientific article is devoted to the study of the right to respect for correspondence under Art. 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. From the literal interpretation of the convention provisions and as evidenced by the case law of the European Court of Human Rights, the implementation of the studied law goes beyond the private life of the individual and acquires special features of its implementation in other spheres of life, such as professional activities. The author analyzes the case law of the European Court in order to identify, generalize and structure the components (content) of the concept of «correspondence», given the possibility of practical use of such information due to the fact that when considering a particular application, the Court assesses whether and types of applied means of communication. This scientific article examines the implementation of the right to correspondence in civil and criminal law, which indicates the gradual expansion of the relevant regulations to different types of legal relations. In examining this issue on the basis of convention provisions and analysis of the case law of the Court, the author has studied and presented in a generalized form the grounds for lawful interference with the right to respect for correspondence.

Key words: correspondence, telephone conversations, e-mails, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights, by law, a legitimate purpose.

Постановка проблеми. Ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) захищає право на повагу до приватного і сімейного життя, встановлює межі можливого та допустимого втручання держави до процесу реалізації особою зазначеного права. Так, відповідно до ст. 8 Конвенції «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла

і кореспонденції. Органи державної влади не можуть втручатись у здійснення цього права, за винятком випадків, коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [1].

Таким чином даним положенням Конвенція захищає чотири права особи, що тісно пов'язані з особистісним простором людини, до яких безпосередньо належить право на повагу до кореспонденції.

Захист даного права здійснюється й в межах національного правопорядку, шляхом його визнання та закріплення відповідних положень в українських законодавчих актах, що регулюють правовідносини щодо можливих випадків обмеження зазначеного права, зокрема, у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Однак для належного захисту права особи на повагу кореспонденції є особливо важливим визначення змісту самого поняття «кореспонденція», дослідження особливостей реалізації даного права в цивільно-правовому та кримінально-правовому аспектах, а також визначення умов та вимог до його правомірного обмеження.

Аналіз досліджень та публікацій. Право на повагу приватного і сімейного життя в рамках ст. 8 Конвенції ставали предметом розгляду таких вчених, як А. В. Баран [2], Л. В. Ємчук [3], С. А. Ільченко [4], Р. І. Тракало [5] та інші. Однак саме право на повагу до кореспонденції зазвичай розглядається науковцями у загальному вигляді без конкретизації та детального визначення змісту понять та змісту даного права, тому деякі питання щодо дослідження права на повагу до кореспонденції залишаються актуальними і на цей час.

Мета статті. За мету публікації було взято визначення змісту поняття «кореспонденція», дослідження особливостей реалізації розглядуваного права в цивільно-правовому та кримінально-правовому аспектах, а також визначення умов та вимог до його правомірного обмеження.

Виклад основного матеріалу. При розгляді заяв щодо потенційного порушення ст. 8 Конвенції Європейський суд з прав людини (далі — Європейський суд або Суд) оцінює кожен конкретний випадок можливого втручання в особистісний простір особи щодо відповідності поняттю «кореспонденція» й у подальшому встановлює чи було таке втручання правомірним. Оскільки Конвенція не містить чіткого та вичерпного розуміння змісту даної категорії, саме практика Суду надає відповідь на дане питання.

Зазвичай під поняттям «кореспонденція» ми в першу чергу згадуємо листи або поштові відправлення іншого виду (телеграми). Суд також включає до змісту зазначеного поняття перелічені вище складові, але не обмежується ними.

При дослідженні даного питання С. А. Ільченко дійшов висновку, що «Європейський Суд застосовує еволюційне тлумачення поняття «кореспонден-

ція» і, з урахуванням рівня розвитку технологій, зараховує до цієї категорії поряд з традиційними письмовими листами також такі форми комунікацій, як телефонні розмови, поштові відправлення (посилки), електронні листи (e-mails) та інформацію, отриману внаслідок моніторингу діяльності інтернет-користувача [4, с. 55].

На підтвердження зазначеного варто взяти до уваги рішення Суду по справі «Niemietz v. Germany» (за заявою № 13710/88) від 16.12.1992 року [6], що стосується порушення ст. 8 Конвенції через незаконне відібрання та розкриття змісту листів адвоката приватного та професійного характеру.

Так, по справі «Margareta and Roger Andersson v. Sweden» (за заявою № 12963/87) від 25.02.1992 року [7] Суд дійшов висновку про порушення положень ст. 8 Конвенції через обмеження спілкування матері та сина, що перебував у медичному закладі, зокрема, шляхом телефонних розмов та листування.

У даному аспекті є важливим для дослідження рішення Суду по справі «Lüdi v. Switzerland» (за заявою № 12433/86) від 15.06.1992 року [8], в якому хоча й не було визнано порушення права на повагу до кореспонденції з підстави правомірного втручання до його реалізації, однак Європейським судом визначено, що поняттям «кореспонденція» також охоплюються телефонні дзвінки (розмови) незалежно від кола осіб, що спілкуються між собою.

Під правовий захист ст. 8 Конвенції потрапляють телефонні розмови не лише незалежно від кола суб'єктів, що мають спілкування між собою, але й незалежно від їх місцезнаходження (маються на увазі приватні та службові приміщення). Так, у рішенні Суду по справі «Halford v. The United Kingdom» (за заявою № 20605/92) від 25.06.1997 року [9] було підтверджено, що телефонні дзвінки, зроблені з офісних приміщень, а також з дому охоплюються поняттям «приватне життя» та «кореспонденція» у значенні п. 1 ст. 8 Конвенції. При цьому суттєвим зауваженням до даного твердження є те, що особа, яка користується службовим телефоном повинна мати «розумне сподівання» на приватність її спілкування, тобто за загальним правилом у разі попереднього попередження чи явного припущення щодо здійснення прослуховування чи іншого виду контролю за дзвінками, особа не може розраховувати на конфіденційність своїх розмов й відповідно посилається на порушення ст. 8 Конвенції.

Практика Суду показує, що ст. 8 Конвенції захищає не лише засоби комунікації, але й у певному розумінні формальну інформацію щодо них, як, наприклад, дата здійснення телефонних дзвінків, їх тривалість інформація про набраних абонентів

тощо. На підтвердження цього варто згадати рішення Європейського суду по справі «P.G. and J.H. v. the United Kingdom» (за заявою № 44787/98) від 25.12.2001 року [10], що стосується недопущення «перехоплення» інформації про здійснене спілкування. Однак у даній справі Суд також наголосив на розмежуванні поняття «перехоплення» інформації (зокрема, щодо використання телефону) з терміном «вимірювання».

Під «вимірюванням» розуміється процес, за якого із застосуванням певних технічних засобів (лічильників) здійснюється фіксація набраних номерів, час здійснення і тривалість певного дзвінка. Таке «вимірювання» зазвичай здійснюється телефонними компаніями на основі відповідного законодавства задля встановлення абонентської плати або фіксації зловживань послугами тощо. Посилаючись на рішення по справі «Malone v. the United Kingdom» (за заявою № 8691/79) від 02.08.1984 року [11] Суд зазначає, що зазначене вимірювання, не є порушенням ст. 8 Конвенції, оскільки за своєю природою відрізняється від перехоплення зв'язку, що може бути небажаним і нелегітимним у демократичному суспільстві, якщо це не виправдано.

Варто зазначити, що з розвитком науково-технічного прогресу поняття «кореспонденція» у розумінні Суду розширюється, включаються нові форми спілкування та обміну інформацією між людьми, зокрема, електронні.

Зокрема, у рішенні по справі «Copland v. The United Kingdom» (за заявою № 62617/00) від 03.04.2007 року [12] було констатовано порушення ст. 8 Конвенції через збір та зберігання особистої інформації, що стосується телефону заявниці, а також використання її електронної пошти та Інтернету без її відома та без існування підстав, передбачених п. 2 ст. 8 Конвенції.

В іншому рішенні по справі «Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria» (за заявою № 74336/01) від 16.10.2007 року [13] Суд визнав в якості втручання у право заявників на повагу до їхньої кореспонденції пошук та вилучення електронних даних, що зберігаються на комп'ютерних серверах.

Право на повагу до кореспонденції розглядається та реалізується не лише в цивільно-правовому, але й у кримінально-правовому аспекті й, зокрема, стосується втручання до права особи під час розслідування злочинів і подальшого спілкування засуджених як з адвокатом, так і з іншими особами.

Щодо реалізацію розглядуваного права у кримінально-правовому аспекті, зокрема, засудженими, Суд визнає необхідність певної міри контролю за

листуванням ув'язнених, враховуючи звичайні та розумні вимоги ув'язнення, однак втручання у даному випадку у право на повагу до кореспонденції має здійснюватись «згідно із законом», мати легітимні цілі, зазначені у п. 2 ст. 8 Конвенції, а також бути необхідним у демократичному суспільстві. Даний аспект є предметом дослідження Р.І. Тракало, який у свою чергу зазначає, що «в кримінальному провадженні має бути знайдений і впроваджений у життя оптимальний механізм захисту приватних інтересів. ... сьогодні державні інтереси порівняно з приватними інтересами окремих осіб залишаються пріоритетними, і в реальному житті до створення справді правової держави, у якій права й свободи громадянина були б повністю гарантовані, ще надто далеко» [5].

Певне узагальнення практики Суду щодо перевірки кореспонденції ув'язнених можна прослідкувати у рішенні по справі «Sergey Volosyuk v. Ukraine» (за заявою № 1291/03) від 12.03.2009 року: «... Словосполучення «згідно із законом» не лише вимагає дотримання національного закону, а й стосується якості такого закону. ... Суд нагадує, що національне законодавство має з достатньою чіткістю визначати межі та спосіб здійснення відповідного дискреційного права, наданого органам влади, щоб забезпечувати громадянам той мінімальний рівень захисту, на який вони мають право згідно з принципом верховенства права в демократичному суспільстві» [14].

При дослідженні права на повагу до кореспонденції є важливим визначення випадків втручання до реалізації даного права та встановлення умов та вимог до його правомірності.

Л. В. Ємчук справедливо зазначає, що «за практикою ЄСПЛ порушення статті 8 Конвенції можуть мати дві форми: порушення позитивного зобов'язання (незабезпечення умов для реалізації права) та негативну форму (невиправдане втручання). Більшість справ у практиці ЄСПЛ стосуються другого аспекту» [3, с. 119].

Як свідчить практика Суду факт втручання до кореспонденції не залежить від її змісту чи форми засобу комунікації, підтвердженням чого є положення рішення Суду по справі «A. v. France» (за заявою № 14838/89) від 23.11.1993 року [15]. Для встановлення втручання до права на повагу кореспонденції є достатнім відкриття одного листа, про що було зазначено у рішенні по справі «Narinen v. Finland» (за заявою № 45027/98) від 01.06.2004 року [16]. Способи втручання можуть бути різноманітними: цензура, перегляд, перехоплення, переадресація, вилучення, знімання копій, знищення або власне редагування окремих частин тексту, запис розмов чи їх прослуховування, копіювання електронних

файлів та навіть перешкода до початку спілкування є найбільш далекосяжним способом втручання. Про це свідчать висновки з наступних рішень Європейського суду: справа «Golder v. The United Kingdom» (за заявою № 4451/70) від 21.02.1975 року [17], справа «Campbell v. the United Kingdom» (за заявою № 13590/88) від 25.03.1992 року [18], справа «Foxley v. The United Kingdom» (за заявою № 33274/96) від 20.09.2000 року [19], справа «Pfeifer and Plankl v. Austria» (за заявою № 10802/84) від 25.02.1992 року [20], справа «Amann v. Switzerland» (за заявою № 27798/95) від 16.02.2000 року [21], справа «Malone v. The United Kingdom» (за заявою № 8691/79) від 02.08.1984 року [11], справа «P.G. and J.H. v. the United Kingdom» (за заявою № 44787/98) від 25.12.2001 року [10], справа «Luordo v. Italy» (за заявою № 32190/96) від 17.10.2003 року [22], справа «Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway» (за заявою № 24117/08) від 08.07.2013 року [23].

Відповідно до положень п. 2 ст. 8 Конвенції правомірним втручанням у право на повагу до кореспонденції можливо визнати, «коли втручання здійснюється згідно із законом і є необхідним у демократичному суспільстві в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб» [1].

Пояснюючи дане положення Суд звертає увагу, що твердження «відповідно до закону» не лише вимагає, щоб певна обмежувальна дія мала правову основу у внутрішньому законодавстві країни, але також таке правило має бути якісним вираженням відповідного законодавства, додатково встановлюється вимога доступності положень щодо можливого обмеження для зацікавленої особи та передбачуваності щодо його наслідків. Втручання у право особи на кореспонденцію повинно мати легітимну мету, тобто має здійснюватись в інтересах та на користь суспільству.

Досліджуючи описану проблематику А. В. Баран надала точно визначені узагальнення щодо визнання законним втручання у право на повагу до приватного і сімейного життя у цілому та безпосередньо щодо втручання у право особи на кореспонденцію. Таким чином, втручання є законним за таких умов:

- закріплення підстави правообмеження в законі;
- здійснення правообмеження згідно з процедурою, встановленою законом;
- зрозумілість і доступність закону;
- передбачуваність наслідків застосування закону;
- закон, який встановлює підставу обмеження права, повинен захищати від свавілля;
- чітке обмеження дискреційних повноважень уряду щодо правообмеження.

ЄСПЛ тлумачить вираз «необхідне в демократичному суспільстві» як відповідність між метою та засобами її досягнення. Засоби будуть вважатися непропорційними за таких умов:

- під час прийняття рішення не заслухано думку особи, чиї права обмежуються;
- під час прийняття рішення обов'язок щодо доказування перекладено на особу, чиї права обмежуються;
- не встановлено всі важливі обставини, у яких відбувається правообмеження;
- відсутність дискреційних повноважень, що робить закон автоматичним там, де він повинен бути гнучким;
- надмірна тривалість процедури захисту [2, с. 24].

Висновки. Таким чином, право на повагу до кореспонденції стосується правового захисту засобів комунікації, що невичерпно включає: листи (як приватного, так професійного характеру), телефонні розмови між членами сім'ї та іншими особами, телефонні дзвінки з приватних чи службових приміщень, електронні повідомлення, використання Інтернету, дані, що зберігаються на комп'ютерних серверах та інше. При визначенні змісту поняття «кореспонденція» Європейський Суд застосовує еволюційне тлумачення, що пов'язується з розвитком науково-технічного прогресу та відповідним розширенням засобів спілкування. Особливого правового регулювання набуває право на повагу до кореспонденції у кримінально-правовому аспекті, що передбачає чітке законодавче визначення меж та способу втручання у реалізацію зазначеного права. Правомірне втручання у право на повагу до кореспонденції має здійснюватись «згідно із законом», мати легітимні цілі, зазначені у п. 2 ст. 8 Конвенції, а також бути необхідним у демократичному суспільстві.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text. (дата звернення: 25.03.2021).
2. «Право на приватне життя»: генеза, сутність та застосування у рішеннях ЄСПЛ [Електронний ресурс] / А. В. Баран // Актуальні проблеми правознавства. 2020. Вип. 3. С. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2020_3_5. (дата звернення: 25.03.2021).
3. Ємчук Л. В. Право на повагу до приватного та сімейного життя в практиці Європейського суду з прав людини / Л. В. Ємчук // Альманах міжнародного права. 2015. Вип. 8. С. 117–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amr_2015_8_16. (дата звернення: 25.03.2021).
4. Тенденції розвитку права на приватність у практиці Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] / С. А. Ільченко // Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки. 2013. Т. 144–145. С. 54–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2013_144-145_14. (дата звернення: 25.03.2021).
5. Право на повагу до приватного життя в кримінальному провадженні / Р. І. Тракало // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2013. № 4. С. 150–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npau_2013_4_31. (дата звернення: 25.03.2021).
6. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Niemietz v. Germany» (за заявою № 13710/88) від 16.12.1992 року. [Електронний ресурс]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887>. (дата звернення: 25.03.2021).
7. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Margareta and Roger Andersson v. Sweden» (за заявою № 12963/87) від 25.02.1992 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57748>. (дата звернення: 25.03.2021).
8. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Lüdi v. Switzerland» (за заявою № 12433/86) від 15.06.1992 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57784>. (дата звернення: 25.03.2021).
9. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Halford v. The United Kingdom» (за заявою № 20605/92) від 25.06.1997 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58039>. (дата звернення: 25.03.2021).
10. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «P.G. and J.H. v. the United Kingdom» (за заявою № 44787/98) від 25.12.2001 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665>. (дата звернення: 25.03.2021).
11. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Malone v. the United Kingdom» (за заявою № 8691/79) від 02.08.1984 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57533>. (дата звернення: 25.03.2021).
12. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Copland v. The United Kingdom» (за заявою № 62617/00) від 03.04.2007 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79996>. (дата звернення: 25.03.2021).
13. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria» (за заявою № 74336/01) від 16.10.2007 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82711>. (дата звернення: 25.03.2021).
14. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Sergey Volosyuk v. Ukraine» (за заявою № 1291/03) від 12.03.2009 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_8/Sergiy_Volosyuk.pdf. (дата звернення: 25.03.2021).
15. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «A. v. France» (за заявою № 14838/89) від 23.11.1993 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57848>. (дата звернення: 25.03.2021).
16. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Narinen v. Finland» (за заявою № 45027/98) від 01.06.2004 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61798>. (дата звернення: 25.03.2021).
17. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Golder v. The United Kingdom» (за заявою № 4451/70) від 21.02.1975 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>. (дата звернення: 25.03.2021).
18. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Campbell v. the United Kingdom» (за заявою № 13590/88) від 25.03.1992 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57771>. (дата звернення: 25.03.2021).
19. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Foxley v. The United Kingdom» (за заявою № 33274/96) від 20.09.2000 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58838>. (дата звернення: 25.03.2021).
20. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Pfeifer and Plankl v. Austria» (за заявою № 10802/84) від 25.02.1992 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57753>. (дата звернення: 25.03.2021).
21. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Amann v. Switzerland» (за заявою № 27798/95) від 16.02.2000 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58497>. (дата звернення: 25.03.2021).
22. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Luordo v. Italy» (за заявою № 32190/96) від 17.10.2003 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61231>. (дата звернення: 25.03.2021).
23. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway» (за заявою № 24117/08) від 08.07.2013 року. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117133>. (дата звернення: 25.03.2021).

References

1. Konvencija pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 04.11.1950 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/conv#Text. (data zvernennja: 25.03.2021).
2. «Pravo na pryvatne zhyttja»: gheneza, sutnistj ta zastosuvannja u rishennjakh JeSPL [Elektronnyj resurs] / A.V. Baran // Aktualni problemy pravoznastva. 2020. Vyp. 3. S. 21–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apr-pr_2020_3_5. (data zvernennja: 25.03.2021).
3. Jemchuk L. V. Pravo na povaghu do pryvatnogho ta simejnogho zhyttja v praktyci Jevropejskogho sudu z prav ljudyny / L. V. Jemchuk // Aljmanakh mizhnarodnogho prava. 2015. Vyp. 8. S. 117–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/amp_2015_8_16. (data zvernennja: 25.03.2021).
4. Tendenciji rozvytku prava na pryvatnistj u praktyci Jevropejskogho sudu z prav ljudyny [Elektronnyj resurs] / S. A. Ilchenko // Naukovi zapysky NaUKMA. Jurydychni nauky. 2013. T. 144–145. S. 54–57. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2013_144-145_14. (data zvernennja: 25.03.2021).
5. Pravo na povaghu do pryvatnogho zhyttja v kryminalnomu provadzhenni / R. I. Trakalo // Jurydychnyj visnyk. Povitrjane i kosmichne pravo. 2013. # 4. S. 150–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2013_4_31. (data zvernennja: 25.03.2021).
6. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Niemietz v. Germany» (za zajavoju #13710/88) vid 16.12.1992 roku. [Elektronnyj resurs]. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57887>. (data zvernennja: 25.03.2021).
7. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Margareta and Roger Andersson v. Sweden» (za zajavoju #12963/87) vid 25.02.1992 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57748>. (data zvernennja: 25.03.2021).
8. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Lüdi v. Switzerland» (za zajavoju #12433/86) vid 15.06.1992 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57784>. (data zvernennja: 25.03.2021).
9. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Halford v. The United Kingdom» (za zajavoju #20605/92) vid 25.06.1997 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58039>. (data zvernennja: 25.03.2021).
10. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «P.G. and J.H. v. the United Kingdom» (za zajavoju # 44787/98) vid 25.12.2001 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665>. (data zvernennja: 25.03.2021).
11. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Malone v. the United Kingdom» (za zajavoju # 8691/79) vid 02.08.1984 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57533>. (data zvernennja: 25.03.2021).
12. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Copland v. The United Kingdom» (za zajavoju # 62617/00) vid 03.04.2007 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79996>. (data zvernennja: 25.03.2021).
13. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria» (za zajavoju #74336/01) vid 16.10.2007 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82711>. (data zvernennja: 25.03.2021).
14. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Sergey Volosyuk v. Ukraine» (za zajavoju # 1291/03) vid 12.03.2009 roku. URL: https://court.gov.ua/userfiles/file/court_gov_ua_sud5010/Konvenciya_z_prav/st_8/Sergiy_Volosyuk.pdf. (data zvernennja: 25.03.2021).
15. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «A. v. France» (za zajavoju # 14838/89) vid 23.11.1993 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57848>. (data zvernennja: 25.03.2021).
16. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Narinen v. Finland» (za zajavoju # 45027/98) vid 01.06.2004 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61798>. (data zvernennja: 25.03.2021).
17. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Golder v. The United Kingdom» (za zajavoju # 4451/70) vid 21.02.1975 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>. (data zvernennja: 25.03.2021).
18. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Campbell v. the United Kingdom» (za zajavoju # 13590/88) vid 25.03.1992 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57771>. (data zvernennja: 25.03.2021).
19. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Foxley v. The United Kingdom» (za zajavoju # 33274/96) vid 20.09.2000 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58838>. (data zvernennja: 25.03.2021).
20. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Pfeifer and Plankl v. Austria» (za zajavoju # 10802/84) vid 25.02.1992 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57753>. (data zvernennja: 25.03.2021).
21. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Amann v. Switzerland» (za zajavoju # 27798/95) vid 16.02.2000 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58497>. (data zvernennja: 25.03.2021).
22. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Luordo v. Italy» (za zajavoju # 32190/96) vid 17.10.2003 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61231>. (data zvernennja: 25.03.2021).
23. Rishennja Jevropejskogho sudu z prav ljudyny po spravi «Bernh Larsen Holding AS and Others v. Norway» (za zajavoju # 24117/08) vid 08.07.2013 roku. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-117133>. (data zvernennja: 25.03.2021).

Іванов Артем Геннадійович

*асистент кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Иванов Артём Геннадьевич

*ассистент кафедры права Европейского Союза
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Ivanov Artem

*Assistant of the Department of European Union Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Шигапова Еліза Ігорівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Шигапова Элиза Игоревна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Shyhapova Eliza

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7162

**ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ТА ЗНАЧЕННЯ КОНСУЛЬТАТИВНИХ
ВИСНОВКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
КАСАТЕЛЬНО ПРАВОВОЙ ПРИРОДЫ И ЗНАЧЕНИЯ КОНСУЛЬТАТИВНЫХ
ЗАКЛЮЧЕНИЙ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА
CONCERNING TO THE LEGAL NATURE AND IMPORTANCE OF THE ADVISORY
OPINIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

Анотація. Дана стаття присвячена з'ясуванню значення консультативних висновків Європейського суду прав людини як нещодавно вдосконаленого інституту. Так, відповідно до статті 1 Протоколу № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вищі судові установи Високої Договірної Сторони, як визначено у ст. 10, можуть звертатися до Суду щодо надання консультативних висновків з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї.

Враховуючи той факт, що наразі на офіційному сайті Суду опубліковано лише два консультативних висновків за зверненням держав-учасниць Ради Європи, зазначена тема є новим об'єктом для досліджень та потребує системного вивчення. Надання можливості для держав звертатися за консультативними висновками було обумовлено необхідною послаблення тягара для Європейського суду з прав людини. Однак, враховуючи новизну вдосконалення інституту, зазначене твердження є дискусійним та неоднозначним.

У статті запропоновано власні висновки щодо значення консультативних висновків у діяльності Європейського суду, надано погляд на правову природу цього правового інституту у внутрішньому правопорядку України. Зазначене було досягнуто шляхом окреслення суті такого механізму, аналізу першоджерел з офіційного сайту Суду, статистичних даних щодо функціонування інституту, узагальненням національного законодавства на предмет визначення правової природи.

Так, Україною хоча і ратифіковано Протокол № 16, однак, не визначено юридичний статус таких консультаційних висновків. У зв'язку з чим, пропонується внести зміни до ряду законодавчих актів, зокрема, до статті 17 Закону України

«Про виконання та застосування практики Європейського суду з прав людини», яку доповнити нормою про юридичну силу консультативного висновку Європейського суду з прав людини. Щодо загального значення такого інституту, то розумними видаються сподівання на зменшення кількості рішень, які будуть суперечити практиці Європейського суду з прав людини, та, відповідно, зменшення підстав для подання заяв.

Ключові слова: консультативні висновки, Європейський суд з прав людини, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод.

Аннотация. Данная статья посвящена выяснению значения консультативных заключений Европейского суда по правам человека как недавно усовершенствованного института. Так, согласно статье 1 Протокола № 16 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод высшие судебные учреждения Высокой Договаривающейся Стороны, как определено в соответствии со ст. 10 могут обращаться в Суд за предоставлением консультативных заключений по принципиальным вопросам, касающимся толкования или применения прав и свобод, определенных Конвенцией или протоколами к ней.

Учитывая тот факт, что сейчас на официальном сайте суда опубликовано только два консультативных заключения по обращению государств-членов Совета Европы, данная тема является новым объектом для исследований и требует системного изучения. Предоставление возможности для государств обращаться за консультативными заключениями было обусловлено необходимостью ослабления бремени для Европейского суда по правам человека. Однако, учитывая новизну усовершенствованного института, указанное утверждение является дискуссионным и неоднозначным.

В статье предложены собственные выводы относительно значения консультативных заключений в деятельности Европейского суда, предоставлено взгляд на правовую природу этого правового института во внутреннем правопорядке Украины. Указанное было достигнуто путем определения сути такого механизма, анализа первоисточников с официального сайта суда, статистических данных о функционировании института, обобщением национального законодательства на предмет определения правовой природы.

Так, Украиной хотя и ратифицирован Протокол № 16, однако, не определен юридический статус таких консультативных заключений. В связи с чем, предлагается внести изменения в ряд законодательных актов, в частности, в статью 17 Закона Украины «О выполнении и применении практики Европейского суда по правам человека», которую дополнить нормой о юридической силе консультативного заключения Европейского суда по правам человека. По общему значению такого института, то разумными представляются надежду на уменьшение количества решений, которые будут противоречить практике Европейского суда по правам человека, и, соответственно, уменьшению оснований для подачи заявлений.

Ключевые слова: консультативные заключения, Европейский суд по правам человека, Конвенция о защите прав человека и основных свобод.

Summary. This article is devoted to clarify the significance of the advisory opinions of the European Court of Human Rights as a recently improved institution. Thus, according to Article 1 of Protocol No. 16 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the highest judicial institutions of the High Contracting Party, as defined in accordance with Art. 10 may apply to the Court for advisory opinions on matters of principle concerning the interpretation or application of the rights and freedoms defined by the Convention or its protocols.

Considering the fact that only two advisory opinions on the appeal of the member states of the Council of Europe have been published on the official website of the court, this topic is a new subject for research and requires a systematic study. Allowing states to seek advisory opinions was driven by the need to ease the burden on the European Court of Human Rights. However, given the novelty of the improved institute, this statement is still controversial.

The article offers its own conclusions regarding the significance of the advisory opinions in the activities of the European Court, provides a view on the legal nature of this legal institution in the internal legal order of Ukraine. This was achieved by defining the essence of such a mechanism, analyzing primary sources from the official website of the court, statistical data on the functioning of the institution, and generalizing national legislation to determine the legal nature.

Thus, although Ukraine has ratified Protocol No. 16, however, the legal status of such advisory opinions has not been determined. In this connection, it is proposed to amend a number of legislative acts, in particular, to article 17 of the Law of Ukraine «On the implementation and application of the practice of the European Court of Human Rights», which should be supplemented with the rule on the legal force of the advisory opinion of the European Court of Human Rights. According to the general importance of such an institution, it seems reasonable to hope for a decrease in the number of decisions that would contradict the practice of the European Court of Human Rights, and, accordingly, a decrease in the grounds for filing applications.

Key words: advisory opinions, European Court of Human Rights, Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

Постановка проблеми. Відповідно до останніх статистичних даних з офіційного сайту Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), Україна посідає третє, але не почесне місце, серед держав, які були відповідачами у 2020 році. Так, проти Росії було винесено 185 рішень, щодо Туреччини — 97, а стосовно України — 86 рішень [1].

Щодо сукупної кількості справ з 1959 року до 2020, слід звернути увагу, що Україна також входить у топ-п'ять «конвенційних порушників». Відповідно до аналітичних узагальнень, проти України було винесено 1499 рішень, що стало підставою бути на четвертому місці серед інших держав-членів Ради Європи [1].

Однак, ми є не єдиними злісними порушниками, а тому навантаження на ЄСПЛ, як показують статистичні дані, тільки зростає.

Враховуючи наведене, останні новели щодо процедурних питань, інституційні нововведення є способами послаблення такої завантаженості, хоча, і супроводжуються нагадуванням про субсидіарний характер діяльності суду.

Так, Протоколом № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція, Протокол № 16) від 02.10.2013 року було вдосконалено інститут консультативних висновків.

Як вбачається із преамбули Протоколу № 16, розширення компетенції Суду щодо надання консультативних висновків додатково сприятиме посиленню взаємодії між Судом та національними органами влади [2].

Станом на квітень 2021 року, відповідно до інформації з офіційного сайту ЄСПЛ надано два консультативних висновки: (1) від 10.04.2019 р. за запитом Касаційного суду Франції в жовтні 2018 р. щодо застосування ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя), у контексті права прийомної матері бути визнаною законною матір'ю своєї сурогатної дитини; (2) від 29.03.2020 року на запит Конституційного суду Арменії щодо застосування статті Кримінального кодексу Арменії про повалення конституційного ладу з огляду на ст. 7 Конвенції, у контексті провадження проти колишнього президента Роберта Кочаряна [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню консультативних висновків ЄСПЛ присвячений ряд досліджень. Зокрема, О. Чепель [4], Дроздова О., Дроздової О. [5], також узагальнені статистичні дані з офіційного сайту ЄСПЛ [1]. Попри це, завдання, поставлені у даній статті комплексно будуть вирішуватися вперше.

Формування цілей статті. Аби дійти до висновку про те, чи матиме запровадження консультативних

висновків послаблювальний вплив на існуючий тягар скарг ЄСПЛ та як визначити правову природу цього правового інституту у внутрішньому правопорядку України, необхідно:

а) окреслити суть такого механізму, проаналізувавши першоджерела з офіційного сайту ЄСПЛ;

б) проаналізувати статистичні дані щодо функціонування інституту;

в) надати правові узагальнення національного законодавства щодо правової природи та пропозиції щодо закріплення інституту у національному правопорядку.

Таким чином, метою дослідження є розкриття правової природи консультативних висновків на основі норм міжнародного права, положень таких висновків та українського законодавства, надати оцінку реалізації правових сподівань ініціаторів нововведення та запропонувати власні погляди на ефективне закріплення інституту в Україні.

Основна частина. Відповідно до ст. 1 Протоколу № 16 вищі судові установи Високої Договірної Сторони, як визначено відповідно до ст. 10, можуть звертатися до Суду щодо надання консультативних висновків з принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї [2].

Варто звернути увагу на формулювання, яким закріплено юрисдикцію суду щодо надання консультативних висновків. Так, не визначений вичерпний перелік «принципових питань», стосовно яких можна звертатися, є основою для дискусії правильності подальшого тлумачення формулювання і виконання ролі «послаблення» для ЄСПЛ.

Як деталізовано у Керівних принципах щодо впровадження процедури надання консультативного висновку, встановленої Протоколом № 16 Конвенції, які затверджені на Пленарному засіданні Суду 18 вересня 2017 року) (далі — Керівні принципи) юрисдикція Суду розповсюджується лише на запити щодо надання консультативного висновку, подані національною судовою інстанцією, яка була створена як найвищий суд або судовий орган для цілей Протоколу № 16 [4].

Відповідно до ст. 10 Протоколу № 16 кожна Висока Договірна Сторона Конвенції при підписанні або депонуванні своїх ратифікаційних грамот чи документів про прийняття або схвалення, адресованих Генеральному Секретарю Ради Європи, вказує судові установи, визначені для цілей п. 1 ст. 1 цього Протоколу. [2].

В Україні таким вищим судом визначено Верховний Суд України, який уповноважений правом звернення до ЄСПЛ. Тоді як, наприклад, Франція

визначила: Конституційну раду, Державну раду та Касаційний суд; Грузія — Верховний суд Грузії та Конституційний суд Грузії; Вірменія — Конституційний суд Республіки Вірменія та Касаційний суд Республіки Вірменія [4].

Щодо самої процедури, слід зазначити, що відповідно до ст. 2 Протоколу № 16 суд та судова установа, яка звертається із запитом, зазначає причини свого запиту і надає інформацію щодо відповідних юридичних та фактичних обставин справи, яка перебуває у провадженні [2].

Уточнення щодо інформації, яка має міститися у запиті передбачено у Керівних принципах [5].

Надалі Колегія у складі п'яти суддів Великої Палати вирішує, чи приймати запит щодо надання консультативного висновку беручи до уваги статтю 1. Якщо колегія суддів приймає запит, Велика Палата Суду надає консультативний висновок [2].

Щодо інших сутнісних характеристик, слід зазначити, що відповідно до ст. ст. 4,5 Протоколу № 16 консультативні висновки повинні бути вмотивовані [2].

Окрім того, встановлено визначальне положення щодо природи правових висновків, а саме те, що вони не мають обов'язкової сили.

Проте, враховуючи необов'язковий характер таких висновків, виникають розумні сумніви щодо дієвості такого інструменту в аспекті його функціонування в українських реаліях.

Презюмується перспектива затягування процесу, вмотивоване зверненням за консультаційним висновком до ЄСПЛ, що аж ніяк не сприятиме розумності строків розгляду справи.

Такий погляд на зазначений проблемний аспект розділяє, зокрема, юрист Володимир Чабан (ЮФ «Кисіль та партнери»), який стверджує, що виникатиме необхідність зупинення провадження у справі при направленні запиту до ЄСПЛ та строків підготовки консультативного висновку. На його думку, до того ж, у процедурі підготовки/направлення/розгляду запиту, окрім безпосередньо підготовки запиту та висновку, є ще ряд технічних моментів, наприклад, переклад такого висновку [6].

Окрім того, якщо існує твердження про те, що Конституція України увібрала себе прямо/опосередковано конвенційний каталог прав, чи не є більш процесуально-доречним звернення для тлумачення до Конституційного суду України саме конституційних норм-відзеркалень Конвенції?

Більше того, як вбачається із практики держав, що ратифікували Протокол № 16, зокрема, Франції, Литви, Грузії, Вірменії, Словенії, правом на звернення із запитом до ЄСПЛ для отримання кон-

сультативного висновку, поруч із вищим судом загальної юрисдикції, наділено органи конституційної юрисдикції [7]. У цьому вбачається певна логіка, оскільки Протокол № 16 не обмежує держави у такому виборі, таке передбачення сприятиме єдності практики у національному правовому середовищі.

Саме тому залишається спірним питання, як у майбутньому зіставляти висновки Конституційного суду України та консультативні висновки ЄСПЛ, надані за запитом Верховного суду.

Разом з тим, існують позитивні очікування щодо подальших перспектив функціонування інституту консультативних висновків ЄСПЛ в Україні.

Так, згідно із пояснювальною запискою до проекту Закону України № 2156-VIII «Про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» ратифікація протоколів № 15 і № 16 покаже прихильність України ідеям і цілям конвенції — повазі та захисту прав і основних свобод людини в Європі [8].

Однак, станом на квітень 2021 року, національне законодавство не містить згадки про консультативні висновки ЄСПЛ. Зокрема, але не виключно, ані у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [9], ані у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [10].

На думку к.ю.н., судді Верховного Суду, доцента кафедри теорії та філософії права юридичного факультету ЛНУ ім. Івана Франка Д. Гудими, з набранням чинності Протоколом № 16 за рахунок консультативних висновків Суду його прецедентна практика може суттєво розширитися. Останні хоч і не будуть обов'язковими для держав, суди яких зверталися за їх отриманням, однак створюватимуть «незаперечні юридичні наслідки» (п. 11 Попереднього висновку щодо цього Протоколу Комісії ПАРЕ) та матимуть зобов'язуючу силу для самого Суду. Вони стануть частиною його прецедентного права поряд з ухвалами щодо прийнятності та рішеннями щодо суті заяв. Відтак, обсяг поняття, позначеного терміном «практика Суду» у Законі України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», потребуватиме відповідного корегування — віднесення до нього також і консультативних висновків Суду [11].

Разом з тим, видається слушною думка і про те, що оскільки кожен національний суд повинен сам визначати, як йому застосовувати консультативний висновок, то при відсутності певної регламентації в національному законодавстві, зокрема, щодо умов неврахування консультативного висновку, може виникати багато запитань щодо мотивів (підстав)

суду враховувати чи не враховувати консультативний висновок [6].

Такі розумні побоювання виникають, оскільки наразі не прийнято відповідних змін до процесуального законодавства, а тому питання, що потенційно може набути ознак проблеми, очікує на увагу законодавця.

Окрім того, правова природа консультативних висновків, а саме їхня необов'язковість, провокує дискурс щодо можливої ситуації, коли Верховний суд вирішить не враховувати таку факультативну позицію ЄСПЛ, а сторона надалі звертатиметься безпосередньо із заявою до ЄСПЛ.

Так, у Пояснювальному звіті (Explanatory report) до Протоколу вказано, що при поданні заяви до ЄСПЛ у справі, де національний суд враховував консультативний висновок, такі заяви в частині питань, що були розглянуті в консультативному висновку, будуть вважатися неприйнятними [12]. Тоді, якими мають бути очікування у випадку неврахування судом консультативного висновку?

Спробою надати відповідь є подальше звернення до Пояснювального звіту, у якому зазначено, що консультативні висновки не будуть мати прямої дії на наступні заяви [12]. Однак, логічним видається ситуація, що потенційний заявник матиме

високі шанси на рішення у свою користь, оскільки в іншому випадку ЄСПЛ доведеться відходити від своїх позицій.

Висновки. Консультативний висновок є рекомендаційним актом ЄСПЛ на запит вищих судових органів, уповноважених державами-членами Ради Європи, які ратифікували Протокол № 16, щодо принципових питань, які стосуються тлумачення або застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї.

Україною хоча і ратифіковано Протокол № 16, однак, не визначено юридичний статус таких консультаційних висновків. У зв'язку з чим, пропонується внести зміни до ряду законодавчих актів, зокрема, до статті 17 Закону України «Про виконання та застосування практики Європейського суду з прав людини», яку доповнити нормою про юридичну силу консультативного висновку ЄСПЛ.

Розумними видаються сподівання на зменшення кількості рішень, які будуть суперечити практиці ЄСПЛ, та, відповідно, зменшення підстав для подання заяв. Практичне втілення таких очікувань можливе за умов імплементації дійсного задуму запровадження інституту, а саме отримання консультативних висновків як «protocol of dialogue» до прийняття рішення по суті з його подальшим врахуванням.

Література

1. Violation by article and state. Statistical report. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2020_ENG.pdf (дата звернення: 01.04.2021).
2. Протокол No 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 02.10.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13 (дата звернення: 01.04.2021).
3. Advisory opinions under Protocol No. 16. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/advisoryopinions&c=> (дата звернення: 01.04.2021).
4. Чепель О. Правова природа консультативних висновків Європейського суду з прав людини. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/63.pdf> (дата звернення: 01.04.2021).
5. Дроздов О., Дроздова О. Керівні принципи щодо впровадження процедури надання консультативного висновку, встановленої Протоколом No 16 Конвенції (затверджені на Пленарному засіданні Суду 18 вересня 2017 року). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/08/Guidelines-P16.pdf>. (дата звернення: 01.04.2021).
6. Протокол № 16 в дії: ключові положення та значення для українського судочинства. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/protokol-16-v-diyi-klyuchovi-polozhennya-ta-znachennya-dlya-ukrayinskogo-sudochinstva.html> (дата звернення: 01.04.2021).
7. Guidelines on the implementation of the advisory-opinion procedure introduced by Protocol No. 16 to the Convention (as approved by the Plenary Court on 18 September 2017). URL: https://echr.coe.int/Documents/Guidelines_P16_ENG.pdf (дата звернення: 03.04.2021).
8. Проект Закону про ратифікацію Протоколів № 15 та № 16 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: від 05.10.2017 р. No 2156-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0159&skl=9 (дата звернення: 05.04.2021).
9. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. No 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#o7> (дата звернення: 01.04.2021).

10. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. No 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 01.04.2021).

11. Новели Протоколу № 16 до Конвенції про захист прав і основоположних свобод. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/novely-protokolu-16-do-konventsii-pro-zakhyst-prav-ljudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod/ (дата звернення: 04.04.2021).

12. Explanatory report ECHR. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_16_explanatory_report_ENG.pdf (дата звернення: 04.04.2021).

References

1. Violation by article and state. Statistical report. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Stats_violation_1959_2020_ENG.pdf ((Last accessed: 01.04.2021).

2. Protokol No 16 do Konvenciji pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod vid 02.10.2013 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002-13 (Last accessed: 01.04.2021).

3. Advisory opinions under Protocol No. 16. URL: <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/advisoryopinions&c=> (Last accessed: 01.04.2021).

4. Chepelj O. Pravova pryroda konsultatyvnykh vysnovkiv Jevropejskogho sudu z prav ljudyny. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/63.pdf> (Last accessed: 01.04.2021).

5. Drozdov O., Drozdova O. Kerivni pryncypy shhodo vprovadzhennja procedury nadannja konsultatyvnogho vysnovku, vstanovlenoji Protokolom No 16 Konvenciji (zatverdzeni na Plenarnomu zasidanni Sudu 18 veresnja 2017 roku). URL: <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2018/08/Guidelines-P16.pdf>. (Last accessed: 01.04.2021).

6. Protokol #16 v diji: kljuchovi polozhennja ta znachennja dla ukrajinskogho sudochynstva. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/protokol-16-v-diyi-kljuchovi-polozhennja-ta-znachennja-dlya-ukrayinskogo-sudochynstva.html> (Last accessed: 01.04.2021).

7. Guidelines on the implementation of the advisory-opinion procedure introduced by Protocol No. 16 to the Convention (as approved by the Plenary Court on 18 September 2017). URL: https://echr.coe.int/Documents/Guidelines_P16_ENG.pdf (Last accessed: 03.04.2021).

8. Proekt Zakonu pro ratyfikaciju Protokoliv # 15 ta # 16 do Konvenciji pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 05.10.2017 r. No 2156-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=0159&skl=9 (Last accessed: 05.04.2021).

9. Pro vykonannja rishenj ta zastosuvannja praktyky Jevropejskogho sudu z prav ljudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 r. No 3477-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#o7> (Last accessed: 01.04.2021).

10. Pro sudoustrij i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. No 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Last accessed: 01.04.2021).

11. Novely Protokolu # 16 do Konvenciji pro zakhyst prav i osnovopolozhnykh svobod. URL: https://ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/novely-protokolu-16-do-konventsii-pro-zakhyst-prav-ljudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod/ (Last accessed: 04.04.2021).

12. Explanatory report ECHR. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_16_explanatory_report_ENG.pdf (Last accessed: 04.04.2021).

Косінова Дарина Станіславівна

*доктор філософії в галузі права,
асистент кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

Косинова Дарина Станиславовна

*доктор философии в области права,
ассистент кафедры права Европейского Союза
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого*

Kosinova Daryna

*Philosophy Doctor in the Field of Law,
Assistant at the Department of European Union Law
Yaroslav Mudryi National Law University*

Івчук Катерина Іванівна

*студентка
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Ивчук Екатерина Ивановна

*студентка
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Ivchuk Kateryna

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

Чернявський Олександр Владиславович

*студент
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Чернявский Александр Владиславович

*студент
Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого*

Cherniavskyi Oleksandr

*Student of the
Yaroslav Mudryi National Law University*

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7119

**ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ
ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВСТВА ЄС
ТА УКРАЇНИ У СФЕРІ КІБЕРБЕЗПЕКИ**

**ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ
И ТЕНДЕНЦИЙ РАЗВИТИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ЕС
И УКРАИНА В ОБЛАСТИ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ**

**LEGAL ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION
AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF EU AND UKRAINE
LEGISLATION IN THE FIELD OF CYBER SECURITY**

Анотація. Статтю присвячено питанню врегулювання відносин реалізації політики кібернетичної безпеки у Європейському Союзі та Україні. Досліджується керівна роль ЄС у процесі визначення ключових напрямів кіберполітики у державах-членах ЄС, а також кроки України у даній сфері в ході проведення євроінтеграційних реформ. Автори аналізують систему нормативних актів інституцій ЄС у сфері кібербезпеки, серед яких, зокрема, стратегічні документи, що містять загальні відправні засади реалізації політики, а також загальнообов'язкові регламенти та директиви, положення яких конкретизують механізми втілення кіберполітики у державах-членах ЄС. Визначено основні нормативні документи ЄС у сфері забезпечення кіберзахисту як держав, так і приватних осіб-споживачів цифрових послуг в мережі Інтернет. Аналізуються становлення безпечного цифрового ринку ЄС у контексті впровадження схем сертифікації цифрових продуктів та послуг, а також нормативна та інституційна основа боротьби з шахрайством в мережі Інтернет. Досліджуються основні можливості, засоби реалізації та установи ЄС, відповідальні за функціонування безпечного кібернетичного європейського простору, зокрема Агентство ЄС з кібербезпеки (ENISA). У контексті прийняття нової Стратегії кібербезпеки ЄС на найближчі 10 років визначаються майбутні кроки ЄС у сфері кіберзахисту, наприклад прискорення впровадження ключових стандартів безпеки в Інтернеті, застосування і швидке завершення реалізації технологій 5G, кіберрозвідувальна діяльність тощо. Автори аналізують систему нормативно-правових актів України у сфері забезпечення національної кібербезпеки. Визначаються недоліки нормативно-правового регулювання кібербезпеки та виконання нормативних положень національного законодавства. Крім того, автори відзначають позитивні зрушення у питаннях реалізації кіберполітики в Україні, пов'язані у тому числі з розробленням Стратегії кібербезпеки України на 2021–2025 роки.

Ключові слова: право ЄС, кібербезпека ЄС, кібератаки, кіберполітика, інформаційно-телекомунікаційні технології, сертифікація.

Аннотация. Статья посвящена вопросу урегулирования отношений реализации политики кибернетической безопасности в Европейском Союзе и Украине. Исследуется руководящая роль ЕС в процессе определения ключевых направлений киберполитики в государствах-членах ЕС, а также шаги Украины в данной сфере в ходе проведения евроинтеграционных реформ. Авторы анализируют систему нормативных актов институтов ЕС в сфере кибербезопасности, среди которых, в частности, стратегические документы, содержащие общие отправные принципы реализации политики, а также общеобязательные регламенты и директивы, положения которых конкретизируют механизмы воплощения киберполитики в государствах-членах ЕС. Определены основные нормативные документы ЕС в сфере обеспечения киберзащиты как государств, так и частных лиц-потребителей цифровых услуг в сети Интернет. Анализируются становление безопасного цифрового рынка ЕС в контексте внедрения схем сертификации цифровых продуктов и услуг, а также нормативная и институциональная основа борьбы с мошенничеством в сети Интернет. Исследуются основные возможности, средства реализации и учреждения ЕС, ответственные за функционирование безопасного кибернетического европейского пространства, в частности Агентство ЕС по кибербезопасности (ENISA). В контексте принятия новой Стратегии кибербезопасности ЕС на ближайшие 10 лет определяются будущие шаги ЕС в сфере киберзащиты, например ускорение внедрения ключевых стандартов безопасности в Интернете, применение и быстрое завершение реализации технологий 5G, киберразведовательная деятельность и тому подобное. Авторы анализируют систему нормативно-правовых актов Украины в сфере обеспечения национальной кибербезопасности. Определяются недостатки нормативно-правового регулирования кибербезопасности и выполнения нормативных положений национального законодательства. Кроме этого, авторы отмечают положительные сдвиги в вопросах реализации киберполитики в Украине, связанные в том числе с разработкой Стратегии кибербезопасности Украины на 2021–2025 года.

Ключевые слова: право ЕС, кибербезопасность ЕС, кибератаки, киберполитика, информационно-телекоммуникационные технологии, сертификация.

Summary. The article is devoted to the issue of settling relations on the implementation of cyber security policy in the European Union and Ukraine. The leading role of the EU in the process of determining the key directions of cyber policy in the EU member states, as well as the steps of Ukraine in this area in the course of European integration reforms are studied. The authors analyze the system of normative acts of EU institutions in the field of cybersecurity, including, in particular, strategic documents containing general guidelines for policy implementation, as well as binding regulations and directives, the provisions of which specify mechanisms for implementing cyber policy in EU member states. The main normative documents of the EU in the field of cyber security of both states and private consumers of digital services on the Internet have been identified. The formation of a secure digital market in the EU in the context of the implementation of certification schemes for digital products and services, as well as the regulatory and institutional framework for combating fraud on the Internet are analyzed. The main opportunities, means of implementation and EU institutions responsible for the functioning of the secure European cyberspace, in particular the EU Cyber Security Agency (ENISA), are explored. In the context of the adoption of the new EU Cyber Security

Strategy for the next 10 years, future EU steps in the field of cyber security are identified, such as accelerating the implementation of key Internet security standards, application and rapid completion of 5G technologies, cyber intelligence, etc. The authors analyze the system of legal acts of Ukraine in the field of national cybersecurity. The shortcomings of the regulatory and legal regulation of cybersecurity and the implementation of regulations of national legislation are identified. In addition, the authors note the positive developments in the implementation of cyber policy in Ukraine, including the development of the Cyber Security Strategy of Ukraine for 2021–2025.

Key words: EU law, EU cybersecurity, cyberattacks, cyber policy, information and telecommunication technologies, certification.

Постановка проблеми. Цифрова ера відкрила нові можливості та позитивні перспективи для спілкування, торгівлі та бізнесу. Водночас, прискорена цифровізація сфер діяльності та послуг обумовлює тенденції розвитку суспільства, уразливого до кібернетичних небезпек. Очевидно, що з використанням та розширенням кіберпростору, забезпечення кібернетичної безпеки стало надзвичайно актуальним питанням як для національних органів держав-членів ЄС, так і для приватних суб'єктів. Європейським Союзом були відзначені постійно зростаючі загрози, що походять від природи цифрового світу протягом останніх років. З метою попередження та відвернення кібератак Європейський Союз формує всеосяжну та цілісну стратегію кібербезпеки для своїх держав-членів, намагаючись посилити стійкість кіберпростору, пом'якшити кіберзагрози та дослідити переваги цифрової трансформації. Кібертаки на енергетичні компанії України у 2015 році, а також наслідки глобальної атаки програмою NotPetya у 2017 році обумовили необхідність модернізації існуючої системи кіберзахисту в Україні. У цьому контексті, в рамках укладеної Угоди про асоціацію з ЄС до сих пір залишаються актуальними питання приведення національного законодавства України до стандартів, вироблених у праві ЄС та пошук шляхів поглибленої співпраці України та ЄС у цифровій сфері, у тому числі кібербезпеці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням нормативно-правового регулювання та реалізації політики кібербезпеки у ЄС та Україні приділяли увагу такі зарубіжні та вітчизняні науковці як Крістоу Г. (Christou, G.) [1], Пернік П. (Pernik, P.) [2], Ренард Т. (Renard, T.) [3], Корніш П. (Cornish, P.) [4], Бакалінський О., Бакалінська О. [5], Трофіменко О. Ю. Прокоп, Н. Логінова, О. Задерейко [6], Живилю Є. [7], Забара І. М. [8].

Метою наукової роботи є дослідження нормативно-правової основи забезпечення кібербезпеки та механізму функціонування безпечного цифрового простору у Європейському Союзі, аналіз законодавства України у сфері кіберзахисту, а також виявлення проблем, які існують під час управління кібербезпекою на національному рівні.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку з потужним розвитком інформаційних технологій, стрімкою цифровізацією сфер діяльності та послуг, кібертаки стали реальною загрозою для державного суверенітету, яка не обмежується кордонами та має значний економічний і політичний вплив на стабільне функціонування та розвиток держав-членів ЄС. Шкідливе програмне забезпечення (файлові віруси, троянські програми («Trojans»), програми-вимагачі («ransomwares»), атаки на відмову в обслуговуванні («DoS-атаки»), фішинг («phishing») на сьогоднішній день стали звичними та ефективними інструментами втручання як у приватне життя особи, так й у сферу національної безпеки конкретної держави. Наслідки останніх глобальних атак програмами Wannacry та NotPetya у 2017 році підтвердили недостатню спроможність низки європейських країн, у тому числі України, протистояти загрозам кіберпростору та створили нові імпульси для поглибленої співпраці держав у сфері кібербезпеки в рамках спільної зовнішньої та безпекової політики Європейського Союзу.

Наріжним каменем політики ЄС стала Стратегія кібербезпеки 2013 року, яка передбачила п'ять основних цілей: 1) підвищення кіберстійкості; 2) зменшення кіберзлочинності; 3) розробка політики та можливостей кіберзахисту; 4) розвиток промислових та технологічних ресурсів кібербезпеки; та 5) встановлення міжнародної політики у галузі кіберпростору, узгодженої з основними цінностями ЄС [9]. Цілі даної Стратегії сутнісно взаємопов'язані з трьома прийнятими згодом стратегічними документами:

- 1) Європейським порядком денним з питань безпеки (2015), мета якого полягала у: 1) вдосконаленні правоохоронної діяльності та реагуванні судової системи на кіберзлочинність, головним чином шляхом оновлення існуючої політики та законодавства; 2) виявленні перешкод у розслідуванні кримінальних справ щодо кіберзлочинності та посиленні кібернетичного потенціалу [10];
- 2) Стратегією єдиного цифрового ринку (2015), яка має на меті створити кращий доступ до цифрових товарів та послуг шляхом створення належних

умов для максимізації потенціалу зростання цифрової економіки [11].

- 3) Глобальною стратегією (2016), положення якої передбачають посилення ролі ЄС на міжнародній арені шляхом співпраці з ключовими партнерами у процесі вирішення кіберпроблем [12].

На розвиток цілей Стратегії 2013 року була прийнята Директива про мережеву та інформаційну безпеку (Network and Information Security (NIS) Directive 2016), по суті перший загальноєвропейський «закон про кібербезпеку», який встановив мінімальні стандарти кібербезпеки, зобов'язуючи держав-членів ЄС прийняти національні стратегії мережевої та інформаційної безпеки та створити єдині контактні пункти та групи реагування на надзвичайні комп'ютерні випадки (CSIRT) [13]. У грудні 2020 року Європейська комісія запропонувала оновлену Директиву NIS (NIS2) [14] замість Директиви 2016 року. Новий проект, який наразі розглядається Радою, є реакцією на мінливі загрози і враховує цифрову трансформацію суспільства, яка прискорилося у зв'язку з кризою COVID-19. Окрім цього, у 2017 році Європейською Комісією був розроблений План швидкого реагування на надзвичайні ситуації у разі великомасштабного транскордонного кіберінцидента або кризи [15], в якому визначаються завдання і способи співпраці між державами-членами та інституціями ЄС під час реагування на такі інциденти, а також пояснюється, як існуючі механізми антикризового управління можуть в повній мірі використовувати відповідні суб'єкти кібербезпеки на рівні ЄС.

Разом з Директивою NIS у 2016 році набув чинності також Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation (GDPR)), нормативні положення якого спрямовані на захист персональних даних європейських громадян шляхом встановлення правил щодо їх обробки та розповсюдження. Регламент надає суб'єктам даних певні права, покладає на постачальників цифрових послуг обов'язки щодо використання та передачі інформації, встановлює вимоги щодо сповіщення у разі виявлених порушень та відповідальність у вигляді адміністративних штрафів за порушення норм Регламенту [16].

За останні декілька років ЄС також посилив боротьбу з шахрайством із використанням безготівкових коштів. У квітні 2019 року шляхом модернізації існуючих правил, Рада ЄС прийняла Директиву про боротьбу з шахрайством і підrobкою безготівкових платіжних засобів [17]. Нормативні положення Директиви стосуються не тільки традиційних безготівкових засобів платежу, таких як банківські картки або чеки, а й нових способів здійснення платежів,

що з'явилися за останні роки, серед яких, зокрема, електронні гаманці, мобільні платежі і віртуальні валюти. Директива узгоджує визначення деяких видів злочинів в Інтернеті, таких як злом комп'ютера жертви або «фішинг»; види покарань для фізичних осіб; уточнює межі юрисдикцій для більш ефективної протидії транскордонному шахрайству тощо. Загалом, кіберзлочинність може приймати різноманітні форми: крадіжка або компрометація особистих даних або інтелектуальної власності, використання інтернет-платформ для поширення незаконного контенту, використання «тіньової мережі» (DarkNet) для продажу незаконних товарів і хакерських послуг тощо. Тому з метою захисту громадян, підприємств та урядів держав-членів ЄС від злочинів в мережі Інтернет та посилення реакції правоохоронних органів на кіберзлочинність при Європолі був заснований Європейський центр боротьби з кіберзлочинністю (EC3), який надає підтримку державам-членам ЄС у розслідуванні кіберзлочинів, у тому числі у ліквідації злочинних мереж [18].

Суттєвим кроком вдосконалення нормативно-правової основи безпечного функціонування кібернетичного простору ЄС стало прийняття та набуття чинності у 2019 році Закону ЄС про кібербезпеку (CyberSecurity Act) [19], що запровадив загальноєвропейську схему сертифікації та оновлений постійний мандат Агентства ЄС з кібербезпеки (ENISA). Система сертифікації передбачає схеми сертифікації у вигляді вичерпного набору правил, технічних вимог, стандартів і процедур для продуктів та послуг інформаційно-телекомунікаційних технологій (ІКТ). Запроваджені спільні засади сертифікації в ЄС можуть поступово покласти край роздрібності законодавчих актів та політик між країнами-членами ЄС, оскільки передбачають простір для уніфікації стандартів та процедур щодо продуктів та послуг ІКТ, загальнообов'язкових для всіх країн-членів ЄС.

Окремо варто звернути увагу на оновлений посилений постійний мандат Агентства ЄС з кібербезпеки (ENISA), яке до набрання чинності Законом про кібербезпеку ЄС у силу відсутності належних ресурсів та повноважень відігравало досить обмежену роль у здійсненні політики кібербезпеки в європейському просторі. Відтепер ENISA грає ключову роль у створенні і підтримці європейської системи сертифікації кібербезпеки шляхом підготовки технічної основи для конкретних схем сертифікації, а також відповідає за інформування громадськості про схеми сертифікації та видані сертифікати через спеціальний веб-сайт. Окрім цього, ENISA доручено розширювати оперативне співробітництво на рівні ЄС, допомагаючи державам-членам ЄС, і підтримувати

координацію ЄС в разі великомасштабних транскордонних кібератак. Зокрема, у вересні 2020 року за підтримки ENISA були проведені вже другі командні навчання Blueprint (BlueOLEx) 2020, у яких взяли участь керівники національних органів кібербезпеки держав-членів ЄС, представники Європейської Комісії та ENISA. Метою проведення таких навчань є перевірка готовності Європейського Союзу у разі виникнення кібер-криз. Крім того, на виконання Плану Європейської комісії зі швидкого реагування на надзвичайні ситуації в разі великомасштабного транскордонного кіберінцидента або кризи (2017) було утворено CyCLONe (CyberCrisisLiaisonOrganisationNetwork) — Комунікаційну мережу організацій з протидії кібернетичним кризам для держав-членів ЄС, функцію секретаріату у якій виконує ENISA [20].

У грудні 2020 року Європейська комісія та Європейська служба зовнішніх справ (EEAS) представили нову Стратегію кібербезпеки ЄС [21] на найближчі 10 років. Метою цієї стратегії є підвищення стійкості Європи до кіберзагроз і забезпечення громадян та підприємств ЄС безпечними та надійними цифровими послугами та технологіями. У кінці березня 2021 року Рада ЄС прийняла висновки щодо оновленої Стратегії, у яких виділила ряд напрямків для дій в найближчі роки, серед яких зокрема: 1) створення мережі операційних центрів безпеки по всьому ЄС для відстеження та запобігання сигналів про атаки на мережі; 2) визначення спільного підрозділу кібербезпеки, який забезпечить чітку спрямованість дій ЄС з управління кризами в області кібербезпеки; 3) застосування і швидке завершення реалізації технологій 5G у ЄС, забезпечення безпеки мереж 5G і розвиток майбутніх поколінь мереж; 4) прискорення впровадження ключових стандартів безпеки в Інтернеті; 5) розвиток надійного шифрування як засобу захисту основних прав і цифрової безпеки; 6) підвищення ефективності та дієвості інструментарію кібердипломатії; 7) створення робочої групи з кіберрозвідки для посилення спеціального потенціалу Розвідувального і ситуаційного центру Європейського союзу (EU INTSEN) в цій сфері тощо [22]. Для забезпечення розробки, впровадження та моніторингу пропозицій, передбачених Стратегією, Рада ЄС закликала Комісію та Верховного представника ЄС з питань закордонних справ та політики безпеки розробити детальний план їх реалізації.

Україна в останні роки намагається відповідати новим викликам у сфері кібербезпеки, але спеціалісти та статистика кажуть нам про слабкість нашої держави в цій сфері. За статистичними даними Україна посідає одні з найнижчих місць у сфері кібербезпеки, адже вона займає 54 місце у рейтингу

GlobalCybersecurityIndex, 51 місце за рейтингом дослідницької компанії Comparitech, а також займає найнижчі позиції на рівні регіону Центрально-Східної Європи. У 2017 році через вірус NonPetya Україна втратила 0,5% ВВП, що в грошовому еквіваленті — 14,914 мільярдів гривень [23].

Співзасновник української спільноти етичних хакерів Hacken, співзасновник школи «білих» хакерів Cyber School Є. Аушев так коментує сучасний стан кібербезпеки в Україні: «В Україні немає закону про кібербезпеку — тільки закон про її засади. А в ньому не прописані практично ніякі правила гри. В Україні у сфері кібербезпеки панує не стільки демократія, скільки анархія. Правил практично немає, а ті, які є, кожен може інтерпретувати як хоче» [24].

Так О. Янковський вказує на неефективність нормативної бази та системи управління: «Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» та серія нормативних документів про технічний захист інформації безнадійно застарілі. Більше того, вони зобов'язують органи державної влади, об'єкти критичної інфраструктури та приватні компанії, які хочуть надавати послуги державним органам (наприклад, Інтернет-провайдери), впроваджувати так звану Комплексну систему захисту інформації (КСЗІ). Вона, окрім того, що морально застаріла, впродовж багатьох років довела свою неефективність» [25].

У своїй статті «Кібербезпека України: Аналіз сучасного стану» О. Трофименко, Ю. Прокоп, Н. Логінова, О. Задерейко вказують на те, що «проблема ефективного забезпечення кібербезпеки потребує комплексного вирішення і вимагає скоординованих дій на національному, регіональному та міжнародному рівнях для запобігання, підготовки, реагування та відновлення інцидентів з боку органів влади, приватного сектора і громадянського суспільства» [6, с. 156].

Є. Живилю у своїй роботі «Шляхи врегулювання нормативно-правової бази із захисту інформації, кібербезпеки і кібероборони України» зазначає те, що на сьогодні нормативно-правова база України не дозволяє нашим Збройним Силам України та іншим військовим формуванням здійснювати ефективну підготовку держави до відбиття воєнної агресії у кіберпросторі (кібероборони), а також виконувати заходи з кібероборони (що стосується не тільки мирного часу, а й в умовах кризових ситуацій, особливий період і воєнного стану). «Зокрема, це пов'язано із відсутністю дієвих вимог та механізмів щодо виконання операторами і провайдерами телекомунікацій усіх форм власності завдань Генерального штабу Збройних Сил України з кібероборони, контролю

і блокування трафіка в телекомунікаційних мережах» [7, с. 7].

О. Бакалінська та О. Бакалінський в роботі «Правове забезпечення кіберзахисту в Україні» вказують на те, що «Найбільш перспективними напрямками розвитку національної системи кіберзахисту є:

- 1) Вдосконалення правової основи кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури;
- 2) Впровадження системи незалежного аудиту інформаційної безпеки на об'єктах критичної інфраструктури;
- 3) Створення галузевих центрів реагування на кіберінциденти;
- 4) Розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки;
- 5) Розвиток системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки;
- 6) Підвищення цифрової грамотності (правил кібергігієни) громадян та культури безпекового поведіння в кіберпросторі;
- 7) Впровадження систем інформаційного комплаєнсу;
- 8) Створення довірчих відносин між державою та суспільством, для якого держава повинна грати сервісну роль» [5, с. 106].

На підставі аналізу зазначених вище наукових праць, варто відзначити схожість поглядів авторів щодо недосконалості, а також застарілості тих нормативно-правових актів, які повинні забезпечувати нашу кібербезпеку, що виражається у неспроможності таких актів відповідати умовам сьогодення і виконувати своє завдання, з чим складно не погодитись.

Важливо зазначити, що основними нормативно-правовими актами у сфері кібербезпеки є Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України», Закон України «Про національну безпеку», Закон України «Про інформацію», Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, а також Доктрина інформаційної безпеки України і Конституція України. Крім того Указом Президента України № 121/2021 введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України» [26]. Відповідно до цієї стратегії пріоритетами досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва є розвиток спроможностей щодо забезпечення кібербезпеки, кіберзахисту та кібероборони під час підготовки та ведення всеохоплюючої оборони України.

Так, у попередньому аналітичному звіті про контроль за виконанням Закону України «Про основні

засади кібербезпеки в Україні» Л. Олексюк виокремлює такі основні проблеми цього Закону:

- 1) Відсутність у ньому формулювання власне його цілей;
- 2) Закон містить численні завдання для державного сектора, тоді як більшість об'єктів критичної інфраструктури знаходяться у приватному секторі;
- 3) Питання взаємодії суб'єктів сфери безпеки і оборони, органів, що формують і реалізують політику у сфері кібербезпеки та приватного сектора на сьогодні взагалі не порушується;
- 4) Неврегульованими є питання пошуку вразливостей як об'єктів критичної інфраструктури, так і інших інформаційно-телекомунікаційних систем державного і приватного сектора;
- 5) Закон не вимагає створення та використання інформаційно-аналітичних систем підтримки прийняття управлінських рішень, зокрема в умовах криз та кризового реагування. У ньому відсутні механізми реалізації багатьох поставлених перед органами завдань [27, с. 27–29].

Тобто авторка виділяє велику кількість недоліків цього Закону, а він є основним для регуляції питання в цій сфері в Україні. Також нею рекомендовано заміщення закону з розробкою повного пакету документів, включно з фінансовими розрахунками, аналізом регуляторного впливу, визначенням заінтересованих осіб, підготовкою і розповсюдженням серед них опитувальника, що, на нашу думку, було б також доречним.

Все ж позитивні зрушення в сфері кібербезпеки є. 4 березня 2021 року Робоча група при НКЦК РНБО України схвалила проект Стратегії кібербезпеки України на 2021–2025 роки. Проект цього нормативно-правового акту вказує нам на ті цілі, а також основні напрямки в якому буде розвиватись українське законодавство у сфері кібербезпеки, а також проаналізовано певні проблеми минулих років. Так в цій Стратегії вказується на «недосконалість нормативно-правової бази у сфері кібербезпеки, а також її застарілість у сфері захисту інформації, повільна імплементація положень європейського права у вітчизняне законодавство, недостатня врегульованість цифрової складової частини розслідування злочинів, а також низький рівень правової відповідальності за порушення вимог законодавства у цій сфері». Крім того зазначено, що в Україні відсутня значна частина міністерств і відомств відповідних структурних підрозділів, необхідного кадрового забезпечення та належного контролю за кіберзахистом, а фінансування цієї сфери здійснюється за залишковим принципом. Ще й досі не урегульоване питання щодо відсутності законодавчого акта про критичну інфраструктуру України та

ї захист, що значно ускладнює формування системи кіберзахисту такої інфраструктури. [28, с. 3–4, 10]. Подальше затвердження такої стратегії, а також дотримання тих цілей та завдань, які вказані в тексті цього акту, можуть наблизити Україну до відповідності європейським стандартам в сфері кібербезпеки.

Крім того позитивним «дзвіночком» може слугувати те, що в березні 2021 року в Україні запрацював Центр протидії дезінформації, який працюватиме на базі РНБО. Цей центр об'єднає спеціалістів з різних відомств та приватних компаній, які будуть перевіряти інформацію, яка з'являється в публічному просторі [29].

Тому в українському законодавстві необхідно провести велику роботу, щоб забезпечити ефективну дієвість як нормативних актів, так і державних органів і приватного сектору в цій сфері. Необхідність оновлення законодавства, а також приведення його до європейських стандартів надасть змогу в найближчі роки захистити як і державу, так і громадян, що надасть більше можливостей для інвестицій, захисту осіб, а також наблизить нашу державу до європейської інтеграції.

Висновок. Законодавство Європейського Союзу, яке постійно оновлюється, а також ті тенденції, які зараз розвиваються в сфері кібербезпеки, є передовими та на своєму рівні здійснюють ефективну реалізацію кіберзахисту, регулювання та реагування на сучасні виклики та зміни у цій сфері.

Українське ж законодавство у сфері кібербезпеки є недостатньо розвинутим, про що кажуть і правники, і спеціалісти. Невідповідність європейським стандартам, недостатня врегульованість багатьох законодавчих питань, слабка заінтересованість суспільства, а також залишкове фінансування, яке не дає змоги для створення належної системи з боку держави — основні чинники, що обумовлюють уразливе до кіберзагроз становище нашої держави, особливо у часи ведення гібридної інформаційної війни. Оновлення законодавства України, а також приведення його до європейських стандартів наблизить державу до європейської інтеграції, надасть дієві способи та засоби захисту фізичних та юридичних осіб, що в свою чергу сприятиме залученню іноземних інвестицій, а також створить ефективні механізми протидії кіберзагрозам.

Література

1. Christou G. Cybersecurity in the European Union: Resilience and Adaptability in Governance Policy: New Security Challenges. Hampshire. Palgrave Macmillan, 2016. 222 p.
2. Pernik P. Improving Cyber Security: NATO and the EU. Tallinn: International Centre for Defence Studies, 2014. 18 p. URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2010/02/Piret_Pernik_-_Improving_Cyber_Security.pdf (date of access: 15.03.2021).
3. Renard T. EU cyber partnerships: assessing the EU strategic partnerships with third countries in the cyber domain. European Politics and Society. 19 (3). P. 1–17. URL: https://www.researchgate.net/publication/322782485_EU_cyber_partnerships_assessing_the_EU_strategic_partnerships_with_third_countries_in_the_cyber_domain (date of access: 25.03.2021).
4. Cornish P. Cyber Security and Politically, Socially and Religiously Motivated Cyber Attacks. Brussels: European Parliament, 2009. 32 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/406997/EX-PO-AFET_ET\(2009\)406997_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/406997/EX-PO-AFET_ET(2009)406997_EN.pdf) (date of access: 18.03.2021).
5. Бакалінський О., Бакалінська О. Правове забезпечення кібербезпеки в Україні. Підприємництво, господарство і право. № 9. С. 100–108. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.17> (дата звернення: 01.04.2021).
6. Кібербезпека України: аналіз сучасного стану / О. Трофименко та ін. Захист інформації. Т. 21, № 3. С. 150–157. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12213/statya_Trofymenko_Prokop_Loginova_Zade-reyko_CYBERSECURITY%20OF%20UKRAINE.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 01.04.2021).
7. Живилю Є.О. Шляхи врегулювання нормативно-правової бази із захисту інформації, кібербезпеки та кібероборони України. Electronic scientific publication «Public Administration and National Security». URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15658573148870.pdf> (дата звернення: 26.03.2021).
8. Забара І.М. Формування сучасних правових засад кібернетичної безпеки Європейського Союзу в умовах поширення нових інноваційних технологій. Журнал європейського і порівняльного права. 2017. Вип. 3. С. 2–13.
9. Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace: of 07.02.2013 no. 52013JC0001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52013JC0001> (date of access: 01.04.2021).

10. The European Agenda on Security: of 28.04.2015. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf (date of access: 01.04.2021).
11. A Digital Single Market Strategy for Europe: of 06.05.2015 no. 52015DC0192. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52015DC0192> (date of access: 01.04.2021).
12. EEAS Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf (date of access: 01.04.2021).
13. Network and Information Security (NIS): Directive (EU) of 06.07.2016 no. 2016/1148. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC (date of access: 01.04.2021).
14. Directive on Security of Network and Information Systems (NIS 2 Directive): Revised. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-directive-measures-high-common-level-cybersecurity-across-union> (date of access: 01.04.2021).
15. Recommendation on coordinated response to large-scale cybersecurity incidents and crises: Recommendation (EU) of 13.09.2017 no. 2017/1584. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2017/1584/oj> (date of access: 01.04.2021).
16. General Data Protection Regulation (GDPR): Regulation of 27.04.2016 no. 2016/679. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (date of access: 01.04.2021).
17. Directive (EU) of the European Parliament and of the Council on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing: of 17.04.2019 no. 2019/713. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.123.01.0018.01.ENG (date of access: 01.04.2021).
18. European Cybercrime Centre (EC3). Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3> (date of access: 01.04.2021).
19. REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on ENISA, the «EU Cybersecurity Agency», and repealing Regulation (EU) 526/2013, and on Information and Communication Technology cybersecurity certification («Cybersecurity Act»): of 13.09.2017 no. 2017/0225. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017PC0477&from=EN> (date of access: 01.04.2021).
20. Blue OLEx 2020: the European Union Member States launch the Cyber Crisis Liaison Organisation Network (CyCLONe). The European Union Agency for Cybersecurity. URL: <https://www.enisa.europa.eu/news/enisa-news/blue-olex-2020-the-european-union-member-states-launch-the-cyber-crisis-liaison-organisation-network-cyclone> (date of access: 01.04.2021).
21. The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade: JOINT COMMUNICATION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL of 16.12.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=JOIN:2020:18:FIN> (date of access: 01.04.2021).
22. Council conclusions on the EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade: of 09.03.2021 no. 6722/21. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6722-2021-INIT/en/pdf> (date of access: 01.04.2021).
23. Кібербезпека. Новий підхід в Україні | Український інститут майбутнього. Український інститут майбутнього | Кадровий резерв майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/kiberbezpechna-ukrayina-novyj-pidhid/> (дата звернення: 07.04.2021).
24. В Україні у сфері кібербезпеки панує не стільки демократія, скільки анархія, — Аушев. znaj.ua. URL: <https://life.znaj.ua/375670-v-ukrajini-u-sferi-kiberbezpeki-panuye-ne-stilki-demokratiya-skilki-anarhiya-aushev> (дата звернення: 07.04.2021).
25. Украинская правда. Кибербезопасность Украины: проблемы и пути их решения. Украинская правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/09/14/7226291/> (дата звернення: 07.04.2021).
26. Указ Президента України № 121/2021 — Офіційне інтернет-представництво Президента України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення: 07.04.2021).
27. Олексюк Л. Попередній аналітичний звіт про контроль за виконанням Закону України «Про основні засади кібербезпеки в Україні». www.ua.undp.org. URL: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/img/demgov/Rada%20for%20Europe/Report_on_Cybersecurity_02.pdf (дата звернення: 07.04.2021).
28. Проект стратегії кібербезпеки України на 2021–2025 роки. Рада національної безпеки і оборони України. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf (дата звернення: 07.04.2021).
29. Указ Президента України № 106/2021 — Офіційне інтернет-представництво Президента України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421> (дата звернення: 07.04.2021).

References

1. Christou G. Cybersecurity in the European Union: Resilience and Adaptability in Governance Policy: New Security Challenges. Hampshire. Palgrave Macmillan, 2016. 222 p.
2. Pernik P. Improving Cyber Security: NATO and the EU. Tallinn: International Centre for Defence Studies, 2014. 18 p. URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2010/02/Piret_Pernik_-_Improving_Cyber_Security.pdf (date of access: 15.03.2021).
3. Renard T. EU cyber partnerships: assessing the EU strategic partnerships with third countries in the cyber domain. European Politics and Society. 19 (3). P. 1–17. URL: https://www.researchgate.net/publication/322782485_EU_cyber_partnerships_assessing_the_EU_strategic_partnerships_with_third_countries_in_the_cyber_domain (date of access: 25.03.2021).
4. Cornish P. Cyber Security and Politically, Socially and Religiously Motivated Cyber Attacks. Brussels: European Parliament, 2009. 32 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/406997/EX-PO-AFET_ET\(2009\)406997_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2009/406997/EX-PO-AFET_ET(2009)406997_EN.pdf) (date of access: 18.03.2021).
5. Bakalinsjkyj O., Bakalinsjka O. Pravove zabezpechnnja kiberbezpeky v Ukrajinu. Pidpryjemnyctvo, ghospodarstvo i pravo. # 9. S. 100–108. URL: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.17> (data zvernennja: 01.04.2021).
6. Kiberbezpeka Ukrajinu: analiz suchasnogho stanu / O. Trofymenko ta in. Zakhyst informacii. T. 21, # 3. S. 150–157. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12213/statya_Trofymenko_Prokop_Loginova_Zade-reyko_CYBERSECURITY%20OF%20UKRAINE.pdf?sequence=1&isAllowed=y (data zvernennja: 01.04.2021).
7. Zhyvylo Je. O. Shljakhy vrehuljuvannja normatyvno-pravovoi bazy iz zakhystu informacii, kiberbezpeky ta kiberoborony Ukrajinu. Electronic scientific publication «Public Administration and National Security». URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15658573148870.pdf> (data zvernennja: 26.03.2021).
8. Zabara I. M. Formuvannja suchasnykh pravovykh zasad kibernetychnoi bezpeky Jevropejskogho Sojuzu v umovakh poshyrennja novykh innovacijnykh tekhnologij. Zhurnal jevropejskogho i porivnjalnogho prava. 2017. Vyp. 3. S. 2–13.
9. Cybersecurity Strategy of the European Union: An Open, Safe and Secure Cyberspace: of 07.02.2013 no. 52013JC0001. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52013JC0001> (date of access: 01.04.2021).
10. The European Agenda on Security: of 28.04.2015. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/e-library/documents/basic-documents/docs/eu_agenda_on_security_en.pdf (date of access: 01.04.2021).
11. A Digital Single Market Strategy for Europe: of 06.05.2015 no. 52015DC0192. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex:52015DC0192> (date of access: 01.04.2021).
12. EEAS Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy. URL: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf (date of access: 01.04.2021).
13. Network and Information Security (NIS): Directive (EU) of 06.07.2016 no. 2016/1148. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC (date of access: 01.04.2021).
14. Directive on Security of Network and Information Systems (NIS 2 Directive): Revised. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposal-directive-measures-high-common-level-cybersecurity-across-union> (date of access: 01.04.2021).
15. Recommendation on coordinated response to large-scale cybersecurity incidents and crises: Recommendation (EU) of 13.09.2017 no. 2017/1584. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/2017/1584/oj> (date of access: 01.04.2021).
16. General Data Protection Regulation (GDPR): Regulation of 27.04.2016 no. 2016/679. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj> (date of access: 01.04.2021).
17. Directive (EU) of the European Parliament and of the Council on combating fraud and counterfeiting of non-cash means of payment and replacing: of 17.04.2019 no. 2019/713. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.L_.2019.123.01.0018.01.ENG (date of access: 01.04.2021).
18. European Cybercrime Centre (EC3). Europol. URL: <https://www.europol.europa.eu/about-europol/european-cybercrime-centre-ec3> (date of access: 01.04.2021).
19. REGULATION OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL on ENISA, the «EU Cybersecurity Agency», and repealing Regulation (EU) 526/2013, and on Information and Communication Technology cybersecurity certification («Cybersecurity Act»): of 13.09.2017 no. 2017/0225. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52017PC0477&from=EN> (date of access: 01.04.2021).

20. Blue OLEx 2020: the European Union Member States launch the Cyber Crisis Liaison Organisation Network (CyCLONe). The European Union Agency for Cybersecurity. URL: <https://www.enisa.europa.eu/news/enisa-news/blue-olex-2020-the-european-union-member-states-launch-the-cyber-crisis-liaison-organisation-network-cyclone> (date of access: 01.04.2021).

21. The EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade: JOINT COMMUNICATION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT AND THE COUNCIL of 16.12.2020. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=JOIN:2020:18:FIN> (date of access: 01.04.2021).

22. Council conclusions on the EU's Cybersecurity Strategy for the Digital Decade: of 09.03.2021 no. 6722/21. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-6722-2021-INIT/en/pdf> (date of access: 01.04.2021).

23. Kiberbezpeka. Novyĭ pidkhid v Ukraïni | Ukrajinsjkyj instytut majbutnjogho. Ukrajinsjkyj instytut majbutnjogho | Kadrovij rezerv majbutnjogho. URL: <https://uifuture.org/publications/kiberbezpechna-ukrayina-novyj-pidhid/> (data zvernennja: 07.04.2021).

24. V Ukraïni u sferi kiberbezpeky panuje ne stiljky demokratija, skiljky anarkhija, — Aushev. znaj.ua. URL: <https://life.znaj.ua/375670-v-ukrajini-u-sferi-kiberbezpeki-panuje-ne-stilki-demokratiya-skilki-anarhiya-aushev> (data zvernennja: 07.04.2021).

25. Ukraynskaja pravda. Kyberbezopasnostj Ukrayny: problemy u puty ykh reshentya. Ukraynskaja pravda. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2019/09/14/7226291/> (data zvernennja: 07.04.2021).

26. Ukaz Prezydenta Ukrajiny #121/2021 — Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrajiny. Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrajiny. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (data zvernennja: 07.04.2021).

27. Oleksjuk L. Poperednij analitychnyj zvit pro kontrolj za vykonannjam Zakonu Ukrajiny «Pro osnovni zasady kiberbezpeky v Ukraïni». www.ua.undp.org. URL: https://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/img/demgov/Rada%20for%20Europe/Report_on_Cybersecurity_02.pdf (data zvernennja: 07.04.2021).

28. Projekt strateghiji kiberbezpeky Ukrajiny na 2021–2025 roky. Rada nacionaljnoji bezpeky i oborony Ukrajiny. URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf (data zvernennja: 07.04.2021).

29. Ukaz Prezydenta Ukrajiny #106/2021 — Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrajiny. Oficijne internet-predstavnytvo Prezydenta Ukrajiny. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1062021-37421> (data zvernennja: 07.04.2021).

Маринів Іванна Ігорівна

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Марынив Иванна Игоревна

кандидат юридических наук,

доцент кафедры права Европейского Союза

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Maryniv Ivanna

PhD, Associate Professor at the Department of European Union Law

Yaroslav Mudryi National Law University

Бабіч Альона Григорівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Бабич Алена Григорьевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Babich Aljona

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7115

АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ ЩОДО ПРАВА ЖІНКИ НА АБОРТ

АНАЛИЗ ПРАКТИКИ ЕСПЧ КАСАЕМО ПРАВА ЖЕНЩИНЫ НА АБОРТ

ANALYSIS OF PRACTICE OF THE ECHR REGARDING WOMAN'S RIGHT TO ABORTION

Анотація. Дана стаття присвячена висвітленню змісту та характеру права жінок на аборт та можливостей його захисту. Оскільки це право віднесено науковцями до четвертого покоління прав людини і воно є відносно новим, вкрай актуальним є з'ясування питання співвідношення прав та інтересів вагітної жінки та ще ненародженої дитини. Авторами зазначено про існування актуальної проблеми, пов'язаної з відсутністю в європейських державах єдиного підходу до визначення критеріїв та умов, за яких аборт вважається правомірним. Також необхідно звернути увагу на відсутність в Конвенції про захист прав та основоположних свобод окремої статті, присвяченої праву на аборт. Адже однією з умов прийнятності індивідуальної скарги є вимога посилаючись на порушення лише тих прав, що передбачені та гарантуються ЄКПЛ. Єдина можливість для жінок захистити своє право або отримати компенсацію за порушення права на аборт є звернення до Європейського суду з прав людини, посилаючись на статтю 8 Європейської Конвенції, що визначає право кожного на повагу до приватного життя. Таким чином, право на аборт розглядається через призму права на приватне життя. Основний акцент в даній статті зроблений на аналізі найважливіших рішень Європейського суду з прав людини в справах, де жінки скаржаться на порушення їхніх прав у зв'язку з позбавленням можливості проведення абортів, що призвело до жаклих наслідків. Авторами з'ясовано ставлення ЄСПЛ до абортів та позбавлення права жінок щодо їх здійснення. Суд розробив критерії, що допомагають визначити, чи дійсно мало місце порушення права жінки на повагу

до приватного життя, гарантованого статтею 8. В статті визначено основні проблеми, через які жінки найчастіше не мають змоги реалізувати належним чином своє право у власній країні. Також в контексті рішень Суду розглянуто різницю між позиціями ЄСПЛ щодо даного питання та внутрішнім законодавством деяких держав Європи, проти яких найчастіше подаються скарги. Автори звертають увагу на важливість врахування державами висновків Європейського Суду та приведення законів та інших нормативно-правових актів у відповідність з його рішеннями.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, аборт, право на приватне життя, Конвенція про захист прав та основоположних свобод, Міжнародне право прав людини.

Аннотация. Данная статья посвящена освещению содержания и характера права женщин на аборт и возможностей его защиты. Поскольку это право отнесено учеными к четвертому поколению прав человека и оно является относительно новым, крайне актуальным выступает выяснение вопроса соотношения прав и интересов беременной женщины и ещё нерожденного ребёнка. Авторами указано о существовании актуальной проблемы, связанной с отсутствием в европейских государствах единого подхода к определению критериев и условий, при наличии которых аборт считается правомерным. Также необходимо обратить внимание на отсутствие в Конвенции о защите прав и основных свобод отдельной статьи, посвященной праву на аборт. Поскольку одним из условий приемлемости индивидуальной жалобы является требование ссылаться на нарушение лишь тех прав, которые предусмотрены и гарантируются ЕКПЧ. Единственная возможность для женщин защитить свое право или получить компенсацию за нарушение права на аборт – обращение в Европейский суд по правам человека, ссылаясь на статью 8 Европейской Конвенции, которая определяет право каждого на уважение к частной жизни. Таким образом, право на аборт рассматривается через призму права на частную жизнь. Основной акцент в данной статье сделан на анализе наиболее важных решений Европейского суда по правам человека в делах, где женщины жалуются на нарушение их прав в связи с лишением возможности проведения аборта, что привело к ужасным последствиям. Авторами выяснено отношение ЕСПЧ к абортам и лишению права женщины на их проведение. Суд разработал критерии, которые помогают определить, действительно ли имело место нарушение права женщины на уважение к частной жизни, гарантированного статьей 8. В статье определены главные проблемы, из-за которых женщины чаще всего не могут реализовать должным образом свое право в собственной стране. Также в контексте решений Суду рассмотрено разницу между позициями ЕСПЧ по поводу данного вопроса и внутренним законодательством некоторых государств Европы, против которых чаще всего подаются жалобы. Авторы обращают внимание государств на необходимость учитывать выводы Европейского Суда и приводить законы и другие нормативно-правовые акты в соответствии с его решениями.

Ключевые слова: Европейский суд по правам человека, аборт, право на частную жизнь, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Международное право прав человека.

Summary. This article is devoted to highlighting the content and nature of women's right to abortion and opportunities for its protection. Since this right is attributed by scientists to the fourth generation of human rights and it is relatively new, it is extremely relevant to clarify the issue of the relationship between the rights and interests of a pregnant woman and an unborn child. The authors point out the existence of an urgent problem associated with the absence in European countries of a unified approach to determining the criteria and conditions under which abortion is considered legal. It is also necessary to pay attention to the fact that a separate article dedicated to the right to abortion is absent in the European Convention on Human Rights. Since one of the conditions of acceptability of an individual complaint is the requirement to refer to violation of only those rights that are provided and guaranteed by the ECHR. The only opportunity for women to protect their right or receive compensation for violation of the right to abortion – is appeal to the European Court of Human Rights, referring to Article 8 of the European Convention, which determines the right of everyone to respect for privacy. Thus, the right to abortion is considered through the prism of the right to privacy. The main emphasis in this article is made on the analysis of the most important decisions of the European Court of Human Rights in Affairs, where women complain about violation of their rights due to imprisonment of abortion, which led to terrible consequences. The authors clarified the relation of the ECHR to abortion and deprivation of the right of a woman on their conduct. The court has developed criteria that help determine whether there was a violation of a woman's right to respect for privacy, guaranteed by Article 8. In the article the main problems due to which women in most cases cannot implement their right in their own country properly are identified. Also, in the context of the court decisions, the difference between the ECHR positions regarding this issue and the internal legislation of some European countries, against which the complaints are most often served is analyzed. The authors draw the attention of states to the need to take into account the conclusions of the European Court and lead laws and other regulatory acts in accordance with its decisions.

Key words: European Court of Human Rights, abortion, right to privacy, European Convention on Human Rights, International law of human rights.

Постановка проблеми. Як показує практика, дуже багато жінок страждають від порушення права на повагу до приватного життя через те, що в державі або повністю заборонене проведення абортів, або ж законодавство не є настільки ефективним, щоб гарантувати жінці це право належним чином. Численна кількість поданих скарг до Європейського суду з прав людини та констатування у більшості випадків Судом порушення права, гарантованого Конвенцією є цьому безспірним підтвердженням. Отже, важливим є аналіз окремих значущих у цій сфері рішень ЄСПЛ, аналіз законодавчих актів держав, проти яких подано скарги та визначення необхідності внесення змін до законів та інших нормативно-правових актів для гарантування кожній жінці права проводити штучне переривання вагітності у виняткових та виключних випадках, пов'язаних із врятуванням власного життя чи здоров'я та в інших подібних ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначенню змісту репродуктивних прав та зокрема права на аборт присвячені праці М. Громовчук [1], Г. Романовського [2], Р. Стефанчука [3], О. Пунди [4], Е. Мухамедової [5] та інших вчених. Конкретно наукових робіт присвячених аналізу рішень ЄСПЛ в даній сфері серед вітчизняних науковців не дуже багато, з чим пов'язана актуальність дослідження даної теми.

Формування цілей статті. Завданням даної статті є аналіз практики ЄСПЛ і з'ясування критеріїв та умов, за яких кожна жінка має право на штучне переривання вагітності (аборт) згідно з позицією Європейського суду з прав людини.

Виклад основного матеріалу. Право на аборт є одним із репродуктивних прав людини, віднесених до четвертого покоління.

Слід розпочати з того, що в Європейській конвенції про захист прав та основоположних свобод немає прямого визнання за жінкою права на аборт. Проте завдяки тому, що стаття 8 ЄКПЛ тлумачиться самим судом досить широко і в тому числі включає в себе право жінки здійснити штучне переривання вагітності, жінки, які вважають себе потерпілими у зв'язку з позбавленням або порушенням такого права можуть звернутися до ЄСПЛ, посилаючись на порушення права на повагу до приватного життя.

ЄСПЛ неодноразово в своїх рішеннях по суті зазначав, що законодавство, що регулює переривання вагітності, стосується сфери приватного життя жінки. При цьому Суд підкреслював, що статтю 8 не можна тлумачити як таку, що означає, що вагітність і її переривання відносяться виключно до приватного життя жінки, оскільки, коли жінка

вагітна, її приватне життя стає тісно пов'язаним з плодом, що розвивається. Право жінки на повагу до приватного життя слід порівнювати з правами та свободами ненародженої дитини, що знаходяться у протиріччі [6].

Тому маються на увазі не всі випадки, коли жінка бажає зробити аборт. Так, дійсно в деяких країнах жінкам дозволено позбутися дитини на ранніх етапах вагітності, навіть, у зв'язку з простим її бажанням не народжувати. Проте в даній статті мова йде про випадки, коли позбавлення права жінки робити аборт призводить до різних наслідків, включаючи смерть самої матері, що було передбачено ще на момент вагітності. Отже, можна сказати, що право на аборт це скоріше виняток, а не загальне та абсолютне право кожної жінки з точки зору моралі та необхідності гарантування права на життя зачатой, проте ще ненародженої дитини.

Неоднозначність в застосуванні права жінки на аборт пов'язана із різним ставленням до нього держав та відсутності єдиних чітких критеріїв так званого «легітимного» абортів. Суд в своїх рішеннях постійно нагадує, що в правовій і соціальній системах держав — учасниць Конвенції неможливо виявити єдину моральну концепцію, в тому числі з питання про те, коли починається життя [6].

Хоча ЄСПЛ і створив власний погляд на це питання, проте принципова позиція Суду полягає в тому, що кожна держава вправі самостійно визначати чи дозволити проведення абортів, чи ні, і якщо так, то в яких випадках. Одночасно з цим Суд говорить про те, що повна заборона абортів є явним порушенням права жінки на життя та права на повагу до приватного життя. Кожна держава повинна гарантувати жінкам можливість проведення «законного» абортів, враховуючи те, що вагітність сама по собі може нести загрозу як для здоров'я та життя матері, так і для здоров'я і благополуччя самої дитини.

Вирішуючи питання, чи буде аборт законним, необхідно враховувати конкретні обставини та умови справи. Адже потрібно встановити, чи був дотриманий баланс інтересів матері та дитини, чи є правомірною мета здійснення абортів, і чи є ця мета співрозмірною із наслідками у вигляді смерті ненародженої дитини. У справі Н. проти Норвегії Суд зазначив, що існують різні точки зору на питання чи дозвіл на аборт встановлює справедливий баланс між легітимною метою захистити плід та легітимними інтересами жінки [7].

Розглянемо більш детально, за яких умов аборт можна вважати легітимним і що саме може вважатися порушенням права жінки на законний аборт, шляхом аналізу конкретної практики ЄСПЛ.

Перша категорія справ, розглянутих ЄСПЛ стосується випадків, коли позбавлення жінки можливості здійснити законний аборт призвело до заподіяння значної шкоди її здоров'ю.

Однією з таких справ є справа Тисяч проти Польщі. Обставини справи такі. Вагітна громадянка Польщі страждала захворюванням очей і мала побоювання, що після пологів її зір може значно погіршитися. Лікарі-офтальмологи зробили висновок про можливість повної втрати зору в разі продовження вагітності, проте надати будь-яку справку, яка б підтвердила право жінки зробити аборт відмовилися через невпевненість. Інші лікарі не вбачали підстав для штучного переривання вагітності, таким чином у здійсненні абортів заявниці було відмовлено. Внаслідок пологів вона майже повністю втратила зір та стала інвалідом.

Якщо звернутися до польського законодавства, то побачимо, що на момент звернення заявниці до ЄСПЛ, в ньому був передбачений дозвіл проведення легального абортів у випадках згвалтування, наявності тяжких дефектів розвитку плода та існування загрози життю та/чи здоров'ю матері.

В даній справі Суд звернув увагу на те, що необхідним є не тільки наявність матеріальних гарантій забезпечення права жінки на аборт в якості закріплення відповідного дозволу в законі, а й наявність ефективних процесуальних механізмів, завдяки яким об'єктивні побоювання жінки, що народження дитини буде мати негативний вплив на її здоров'я, зможуть належним чином підтвердитися чи спростуватися. Адже в кожному випадку має бути встановлено чи існують підстави для проведення законного абортів. В даній справі Суд констатував відсутність в законодавстві Польщі ефективних процедурних механізмів, завдяки яким можна було визначити чи наявні законні підстави для проведення абортів з причин загрози життю чи здоров'ю матері, яку може спричинити вагітність [8]. Таким чином, Суд констатував порушення статті 8 Конвенції.

Інша справа стосується порушення права заявниці через невизначеність та суперечливість законодавчих норм, що стосуються права на аборт. Так, в рішенні А., В. та С. проти Ірландії Суд постановив, що влада не змогла гарантувати одній із заявниць її конституційне право на аборт. Згідно з Конституцією Ірландії, законний аборт дозволяється робити, якщо існує реальна загроза для життя майбутньої матері, запобігти якій можна лише шляхом штучного переривання вагітності. Проте в кримінально-правових нормах передбачена сувора кримінальна відповідальність, як жінок, так і лікарів за проведення будь-якого абортів, без виключень. Отже, по-

ложення Конституції та Закону про кримінальну відповідальність Ірландії на момент розгляду справи в ЄСПЛ суперечили одне одному.

Як зазначив Суд, судячи по формулюванню кримінально-правової норми, вона зберігає свою силу до моменту внесення змін, тобто незалежно від факту існування конкретної конституційної норми. Таким чином, у заявниці не було можливості реалізувати своє конституційне право у зв'язку з відсутністю законодавчої імплементації відповідної статті Конституції, а конкретніше, у зв'язку з відсутністю ефективних та доступних процедур, за допомогою яких можна було б встановити наявність права на аборт. Як зауважив Суд, така ситуація призвела до дисонансу між теоретичним правом на проведення законного абортів у зв'язку з наявністю ризику для життя жінки і реальністю його настання [6].

Схожим є твердження в рішенні ЄСПЛ по справі П. та С. проти Польщі. Заявниця вважала, що має згідно з польським законодавством право на аборт з причини згвалтування. Проте вона так і не змогла його реалізувати.

Суд зазначив, що після того, як держава приймає законодавчі норми, що дозволяють робити аборти в деяких ситуаціях, він не повинен структурувати свою правову базу таким чином, щоб обмежувати реальні можливості реалізувати право на аборт. І хоча дане право не є абсолютним, відповідна процедура повинна гарантувати вагітній жінці принаймні можливість бути особисто вислуханою. Компетентний орган або особа, приймаючи рішення про відмову у проведенні абортів повинні сформулювати причини та підстави для свого рішення в письмовій формі [9].

Також в даній справі Суд звернув увагу на важливість фактору часу при наданні дозволу на аборт. Якщо відповідні уповноважені особи будуть зволікати з прийняттям рішення, жінка буде позбавлена свого права. Тому в державі повинна існувати така процедура, яка б забезпечувала своєчасне прийняття таких рішень.

Загалом в цьому рішенні Європейський суд з прав людини констатував порушення права на повагу до приватного життя у зв'язку із відсутністю у дівчини реальної можливості зробити аборт.

Деяко відрізняються обставини справи та аргументація ЄСПЛ у справі Р.Р. проти Польщі. Ситуація стосувалася не загроз для життя чи здоров'я матері, а загроз для здоров'я малюка. Заявниця стверджувала, що в її дитини існував ризик виникнення серйозної генетичної аномалії. Проте лікарі з причин особистої неприязні до абортів свідомо відмовили у проведенні генетичного тесту, через що не було можливості встановити наявність права

жінки на законний аборт. Як наслідок, в заявниці народилася дитина з генетичними відхиленнями.

Суд констатував порушення права, передбаченого статтею 8 Конвенції і наголосив на тому, що держава зобов'язана побудувати систему охорони здоров'я таким чином, щоб професійні обов'язки лікарів не перешкоджали доступу пацієнтів до послуг, якими вони мають бути забезпечені за законодавством [10].

Дуже цікавим в контексті теми даної роботи є таке питання — приймати рішення про проведення абортів стосується лише жінок, чи може й їхніх чоловіків, адже вони в однаковій мірі є потенційними батьками зачатої, проте ще не народженої дитини. Хто правий в ситуації, коли чоловік виступає проти абортів?

Показовим є рішення ЄСПЛ по справі Босо проти Італії. Заявник скаржився на те, що його дружина прийняла рішення про проведення абортів не зважаючи на його заперечення. Він вказував, що це є порушенням його права на приватне життя, адже чоловік теж має право мати сім'ю та дітей. Слід зазначити, що в законодавстві Італії передбачено лише право жінки вирішувати питання абортів. Суд не визнав порушення прав заявника, аргументуючи свою позицію тим, що право потенційного батька на повагу до його приватного і сімейного життя не включає в себе право давати згоду або право на звернення до суду з приводу рішення його дружини зробити аборт. Будь-які тлумачення прав потенційного батька в контексті положень статті 8 Конвенції, коли мати має намір зробити аборт повинні, перш за все, враховувати права матері, так як вагітність і рішення в її продовженні або переривання в найбільшій мірою і безпосередньо стосуються її. Суд також зазначив, що аборт у даній справі був проведений відповідно до законодавства Італії і мав на меті захист здоров'я матері [11]. Отже інтереси жінки в даному випадку переважали над інтересами чоловіка, оскільки втручання в право чоловіка на повагу до приватного життя було здійснено з метою захисту прав жінки.

Бачимо, що при прийнятті рішення про здійснення штучного переривання вагітності в кожному конкретному випадку слід досить чітко аналізувати як співвідносяться права та інтереси жінки, чоловіка та плода, забезпечення яких інтересів на шкоду інших є виправданим. В більшості демократичних держав, інтереси жінки щодо збереження її здоров'я та життя визнаються більш важливими, ніж право плоду на життя та права чоловіків на повагу до приватного життя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, згідно із законодавчими нормами держав-учасниць Конвенції та практикою ЄСПЛ, аборт може бути визнаний законним у таких випадках:

- якщо народження дитини може значно вплинути на здоров'я матері;
- є реальний ризик для життя матері (в тому числі, якщо існує можливість самогубства через вагітність);
- є підстави вважати, що дитина народиться з генетичними або іншими невиліковними захворюваннями;
- жінка завагітніла внаслідок зґвалтування;

Кожна демократична держава повинна гарантувати на законодавчому рівні жінкам право на проведення законного абортів у випадку існування вищезазначених умов. Крім того, кожна держава має розробити ефективні механізми, за допомогою яких можна встановити та підтвердити факт існування підстав для проведення легального абортів з метою недопущення порушення інтересів жінок в цьому питанні.

На жаль проблема порушення права на повагу до приватного життя шляхом заборони абортів або відсутності в державі процесуальних гарантій забезпечення цього права, або ж ефективної системи охорони здоров'я досі залишається актуальною. Про це свідчать численні звернення до Європейського суду з прав людини, висвітлення даних проблем різними громадськими організаціями, ЗМІ, проведення мітингів та демонстрацій, існування різних громадських рухів в підтримку прав жінок тощо.

Література

1. Громовчук М.В. Репродуктивні права людини: проблемні аспекти Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 1. С. 38–41. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/Porivnyalno-analitichne-pravo-1-2018-1.pdf#page=38>
2. Романовский Г.Б. Право на аборт: отечественный и зарубежный опыт. Человек. 2003. No 6. URL: vivovoco.astronet.ru/vv/papers/men/baba/abort.htm
3. Стефанчук Р.О. Поняття, система, особливості здійснення і захисту репродуктивних прав фізичної особи / Р.О. Стефанчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. № 1–2. С. 66–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_1-2_14

4. Пунда О. О. Поняття особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини / О. О. Пунда // Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 197–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_31
5. Мухамедова Е. Е. Репродуктивні права фізичної особи в системі особистих немайнових прав: учен. записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. 2012. No 2. Т. 25 (64). С. 136–141. Серия «Юридические науки». URL: <http://sn-law.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/018maxam.pdf>
6. Case of A., B. and C. v. Ireland (Application no. 25579/05): Judgment European Court of Human Rights, 16 December 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332> (Last accessed: 29.03.2021)
7. Case of H. v. Norway (Application no. 17004/90): Judgment European Court of Human Rights, 19 May 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1759> (Last accessed: 26.03.2021)
8. Case of Tysiac v. Poland (Application no. 5410/03): Judgment European Court of Human Rights, 20 March 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79812> (Last accessed: 27.03.2021)
9. Case of P. and S. v. Poland (Application no. 57375/08): Judgment European Court of Human Rights, 30 October 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114098> (Last accessed: 30.03.2021)
10. Case of R.R. v. Poland (Application no. 27617/04): Judgment European Court of Human Rights, 26 May 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104911> (Last accessed: 29.03.2021)
11. Case of Boso v. Italy (Application no. 50490/99): Judgment European Court of Human Rights, 05 September 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183404> (Last accessed: 29.03.2021).

References

1. Gromovchuk M. V. Reproductivni prava lyudini: problemni aspekti Porivnyalno-analitichne pravo. 2018. № 1. S. 38–41. URL: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/Porivnyalno-analitichne-pravo-1-2018-1.pdf#page=38>
2. Romanovskii G. B. Pravo na abort: otechestvennyi i zarubezhnyi opyt. Chelovek. 2003. No 6. URL: <http://vivovoco.astronet.ru/vv/papers/men/baba/abort.htm>
3. Stefanchuk R. O. Ponyattya, sistema, osoblivosti zdiysnennya i zakhistu reproductivnikh prav fizichnoi osobi / R. O. Stefanchuk // Visnik Khmel'nitskogo institutu regionalnogo upravlinnya ta prava. 2004. № 1–2. S. 66–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2004_1-2_14
4. Punda O. O. Ponyattya osobistikh nemaynovikh prav, shcho zabezpechuyut prirodne isnuvannya lyudini / O. O. Punda // Aktualni problemi derzhavi i prava. 2014. Vip. 74. S. 197–204. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_74_31
5. Mukhamedova Ye. Ye. Reproductivni prava fizichnoi osobi v sistemi osobistikh nemaynovikh prav: uchen. zapiski Tavricheskogo nats. un-ta im. V. I. Vernad'skogo. 2012. No 2. Т. 25 (64). S. 136–141. Seriya «Yuridicheskie nauki». URL: <http://sn-law.cfuv.ru/wp-content/uploads/2016/12/018maxam.pdf>
6. Case of A., B. and C. v. Ireland (Application no. 25579/05): Judgment European Court of Human Rights, 16 December 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-102332> (Last accessed: 29.03.2021)
7. Case of H. v. Norway (Application no. 17004/90): Judgment European Court of Human Rights, 19 May 1992. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1759> (Last accessed: 26.03.2021)
8. Case of Tysiac v. Poland (Application no. 5410/03): Judgment European Court of Human Rights, 20 March 2007. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79812> (Last accessed: 27.03.2021)
9. Case of P. and S. v. Poland (Application no. 57375/08): Judgment European Court of Human Rights, 30 October 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114098> (Last accessed: 30.03.2021)
10. Case of R.R. v. Poland (Application no. 27617/04): Judgment European Court of Human Rights, 26 May 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104911> (Last accessed: 29.03.2021)
11. Case of Boso v. Italy (Application no. 50490/99): Judgment European Court of Human Rights, 05 September 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183404> (Last accessed: 29.03.2021).

Сорокіна Анастасія Андріївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сорокина Анастасия Андреевна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Sorokina Anastasiia

Student of the

Yaroslav Mudriy National Law University

Демченко Василь Олександрович

студент

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Демченко Василий Александрович

студент

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Demchenko Vasyl

Student of the

Yaroslav Mudriy National Law University

Асірян Сюзанна Рафіківна

кандидат юридичних наук,

асистент кафедри права Європейського Союзу

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Асирян Сюзанна Рафиковна

кандидат юридических наук,

ассистент кафедры права Европейского Союза

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Asiryan Syuzanna

Candidate of Legal Sciences,

Assistant at the Department of Law of the European Union

Yaroslav Mudriy National Law University

DOI: 10.25313/2520-2308-2021-4-7154

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАХИСТУ ПРАВ МІГРАНТІВ
ЕВРОПЕЙСКИЙ СУД ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА
КАК ИНСТРУМЕНТ ЗАЩИТЫ ПРАВ МИГРАНТОВ
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
AS AN INSTRUMENT OF PROTECTION
OF THE RIGHTS OF MIGRANTS**

Анотація. Дана стаття присвячена аналізу ролі Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) як інструменту захисту прав мігрантів. На підставі дослідження його практики зроблено висновок про те, що ЄСПЛ є ефективним засобом захисту порушених прав даної категорії осіб. Особливу увагу авторами приділено визначенню поняття «мігрант». Встановлено, що мігрант – це особа, яка переміщується з одного місця, регіону або країни до іншого, та яка як фізична особа наділена правом звернення до ЄСПЛ. Авторами виділено три види мігрантів: офіційні мігранти, мігранти, які не мають документів та мігранти, які потребують захисту, а також встановлено типовий перелік прав, які порушуються, щодо кожного з них.

Виявлено, що група офіційних мігрантів в основному зазнає порушення таких прав і свобод, як свобода думки, совісті і релігії (стаття 9 Конвенції), свобода вираження поглядів (стаття 10), право на освіту (стаття 2 Протокола № 1 до Конвенції) та заборону дискримінації (стаття 14). Мігранти, які не мають документів, зазвичай потерпають від порушення права на свободу та особисту недоторканість (стаття 5), на заборону катування (стаття 3) та заборону колективного висилання іноземців (стаття 4 Протоколу № 4). Право на свободу пересування (стаття 2 Протокола № 4 до ЄКПЛ) та право на свободу та особисту недоторканність (стаття 5) порушується щодо мігрантів, які потребують захисту.

Розглянуто та проаналізовано окремі рішення ЄСПЛ, де Суд вказав на порушення вищезазначених прав. Констатовано, що за час функціонування Суду практика у справах відносно мігрантів зазнала значних змін, і наразі набуває ознак сталості та стабільності.

Велику увагу у статті приділено умовам прийнятності заяв, які подаються до Суду. В роботі автори акцентують увагу на підходах до розуміння поняття «потерпілий» як особи, що може скаржитися до ЄСПЛ, що дало змогу визначити дане поняття, його види та випадки набуття статусу потерпілого, виходячи із аналізу практики Суду.

Ключові слова: ЄСПЛ, мігрант, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, практика Європейського суду з прав людини.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу роли Европейского суда по правам человека (далее – ЕСПЧ, Суд) как инструмента защиты прав мигрантов. На основании исследования его практики авторами сделан вывод о том, что ЕСПЛ является эффективным средством защиты нарушенных прав данной категории лиц. Особенное внимание авторами уделено определению понятия «мигрант». Установлено, что мигрант – это лицо, которое перемещается из одного места, региона или страны в другое, и которое как физическое лицо наделяется правом обращения в ЕСПЧ. Авторами выделено три вида мигрантов: официальные мигранты, мигранты, которые не имеют документов, и мигранты, которым требуется защита, а также определен типичный перечень прав, которые нарушаются, в отношении каждого из них.

Установлено, что группа официальных мигрантов в основном претерпевает нарушениям таких прав и свобод, как свобода мысли, совести и религии (статья 9 Конвенции), свобода выражения мнения (статья 10), право на образование (статья 2 Протокола № 1 к Конвенции) и запрещение дискриминации (статья 14). Мигранты, которые не имеют документов, обычно подвергаются нарушениям права на свободу и личную неприкосновенность (статья 5), на запрещение пыток (статья 3) и запрещение коллективной высылки иностранцев (статья 4 Протокола № 4). Право на свободу передвижения (статья 2 Протокола № 4) и право на свободу и личную неприкосновенность (статья 5) являются правами, которые нарушаются в наибольшей степени у мигрантов, которым требуется защита.

Рассмотрено и проанализировано отдельные решения ЕСПЧ, где Суд указывает на нарушения вышеупомянутых прав. Констатировано, что за время функционирования Суда практика по делам относительно мигрантов претерпела значительных изменений, и на данный момент находится на этапе приобретения черт стабильности и устойчивости.

Большое внимание в статье уделяется условиям приемлемости жалоб, которые подаются в Суд. В работе авторы акцентируют внимание на подходах к пониманию понятия «потерпевший» как лица, которое имеет право на обращение в ЕСПЧ, что дало возможность определить данное понятие, его виды и случаи приобретения лицом статуса потерпевшего, исходя из анализа практики Суда.

Ключевые слова: ЕСПЧ, мигрант, Конвенция о защите прав человека и основополагающих свобод, практика Европейского суда по правам человека.

Summary. The article is devoted to the analysis of the role of the European Court of Human Rights as an instrument of protection of the rights of migrants. Based on the research of its practice the conclusion that the Court is an effective instrument of protection migrants' rights was done. The essential attention was paid to detection of the definition «a migrant». Migrant is a person who moves from one place, region or country to another one, and who has right to apply to the Court. Authors identified three kinds of migrants: official migrants, undocumented migrants and migrants who need help, and a typical list of violated rights of each of them.

It was found that a group of official migrants mainly suffers from violations of such rights and freedoms as freedom of thought, conscience and religion (article 9), freedom of express (article 10), right to education (article 2 Protocol No.1) and pro-

hibition of discrimination (article 14). Undocumented migrants are usually subjected to violations of right to liberty and security (article 5), prohibition of torture (article 3), prohibition of collective expulsion of aliens (article 4 Protocol No.4). Freedom of movement (article 2 Protocol No.4), right to liberty and security (article 5) are ones violated the most of migrants who need help.

Considered and analyzed certain decisions of the ECtHR, where the Court points to violations of the above-mentioned rights. It was acknowledged that during the functioning of the Court, the practice in such cases has changed, and now is going to be described as stable and sustainable.

Significant attention is devoted to the conditions of admissibility which an application to the Court must meet. Especially the authors pay attention on notion of victim as a person who has right to apply to the Court that gave an opportunity to detect the definition, the types of it and cases of granting the «victim» status based upon the practice of the Court.

Key words: ECtHR, migrant, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the case law of the European Court of Human Rights.

Постановка проблеми. За останні десятиліття чисельність населення в країнах Європи, в тому числі і країнах Європейського Союзу (далі — ЄС), зазнала чисельних змін. Так, відповідно до доповіді МОМ про міграцію в світі 2020 року станом на 2019 рік в Європі проживали понад 82 млн. міжнародних мігрантів, що є збільшенням їх числа майже на 10% з 2015 року, коли в регіоні проживали 75 млн. міжнародних мігрантів [1]. Небажання деяких країн, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, приймати мігрантів, забезпечувати їх перебування, призводить до численних порушень їх прав. Ефективним інструментом захисту в даній ситуації стає саме ЄСПЛ як контрольний механізм Конвенції. Однак, у зв'язку із гостротою та специфічністю питання практика Суду не завжди є послідовною, а тому ми пропонуємо розглянути та виявити її недоліки і акцентувати увагу на позитивних тенденціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході дослідження було використано праці таких фахівців у галузі міжнародного та європейського права, як Л. Н. Ахкамова [21], Н. Є. Скоробогатова [24], Л. С. Карнажук [24], А. В. Тетерін [22], А. Ю. Ковальчук [5], Я. Ктискакіс [4], М. М. Сірант [23], та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження генези розвитку практики ЄСПЛ в сфері порушення прав такої категорії осіб, як мігрантів, аналіз її тенденцій, ролі Суду як головного інструменту захисту прав мігрантів.

Виклад основного матеріалу. Словом «мігрант» описують особу, яка переміщується з одного місця, регіону або країни до іншого [2]. Інколи термін «мігрант» ототожнюють із терміном «іноземець», що є не зовсім термінологічно точним, оскільки іноземцем є «будь — яка особа, яка не є громадянином держави, в якій перебуває» [3], мігрант же є власне громадянином іноземної держави, апатридом, біпатридом, який здійснює переміщення із країни проживання чи громадянської належності

в іншу країну. Причини такого переміщення можуть бути різними: економічними, соціальними, культурними і таке інше. Такі причини також напряму можуть бути пов'язані із міжнародним правовим захистом. Якщо мігранти покидають країну, прагнучи уникнути переслідування за змістом статті 1А Конвенції 1951 року про статус біженців (Женевська конвенція), їх називають шукачами притулку, або біженцями. У цьому випадку вони мають право на спеціальний, розширений, захист, гарантований відповідно до вищезгаданої міжнародної конвенції. Однак якщо вони залишають країну з будь-якої іншої причини, їх називають мігрантами, на яких поширюються тільки загальні, а не спеціальні положення про захист відповідно до норм міжнародного права в сфері прав людини [4].

Наразі виділяють три види мігрантів: *офіційні мігранти*, *нелегальні* (або такі, які не мають документів) та *мігранти, які потребують захисту*. Офіційні мігранти є особами, які отримали дозвіл на в'їзд від країни, в яку вони прямують. Неофіційні — це мігранти, які в'їхали в країну незаконно або термін дії документу на проживання (чи іншого документу, який посвідчує право на проживання в іноземній країні) яких закінчився. В офіційній термінології ООН замість терміна «нелегальна міграція» (illegal migration) переважно вживається термін «нерегульована міграція» (irregular migration), а замість терміна «нелегальний мігрант» (illegal migrant) — «нерегульований» (irregular migrant) або «мігрант або іноземець без належних документів» (undocumented migrant or alien). Ці поняття відображають так званий гуманістичний підхід до явища нелегальної міграції, що базується на парадигмі прав людини. У його основі лежить принцип індивідуальної свободи, свободи переміщення, свободи вибору місця проживання [5]. Окрім цього, це пов'язується і з тим, що, на думку ГА ООН, незаконним може бути тільки діяння, особа ж «незаконною» бути не може (ГА ООН 1975 р., параграф 2) [4]. На

відміну від міжнародного права, в національних законодавствах і нормативних актах ЄС переважає поняття «незаконна або нелегальна міграція», яке відображає пріоритетність інтересів держави, що знаходяться у конфлікті інтересів з базовим правом людини на свободу пересування [5]. До третього виду належать апатриди, жертви торгівлі людьми, особи, яким було відмовлено в притулку, і які шукають захисту відповідно до міжнародного права, і т. ін.

Питання, до якого виду належить мігрант, є принципово важливим, оскільки зазвичай саме вид визначає, яке право особи може бути потенційно порушено. Так, коли йде мова про офіційних мігрантів, то переважно порушуються права, гарантовані ст. 9 (свобода думки, совісті і релігії), ст. 10 (свобода вираження поглядів), ст. 14 (заборона дискримінації), ст. 2 Протоколу № 1 (право на освіту) та інші. Щодо другої групи, то це: ст. 3 (заборона катування), ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 4 Протокола № 4 до ЄКПЛ (заборона колективного вислання іноземців) і т. ін. Щодо третьої категорії, то порушуються ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 2 Протокола № 4 до ЄКПЛ (свобода пересування) тощо.

Отже, розглянемо практику ЄСПЛ щодо «офіційних» мігрантів. З процесуальної точки зору їх можна поділити на два підвиди: ті, які в'їжджають на територію держави на правовій підставі, та ті, які вже в'їхали в іноземну державу та проживають на її території на правовій підставі. Особи, які належать і до першого і до другого підвидів, досить часто потерпають від невиконання державами-відповідачами принципу недискримінації, але за різних обставин. Заборона дискримінації передбачається ст. 14 Конвенції: «Користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою — статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою» [6]. Наприклад, у справі Східно-Африканські азіати проти Сполученого Королівства (*East African Asians v. the United Kingdom*) Суд встановив наявність расової дискримінації, проявом якої було встановлення міграційного контролю для жителів колоній Східної Африки азіатського походження, які вже були громадянами Сполученого Королівства. Окрім цього, Суд констатував, що диференційоване відношення до певної групи осіб на основі расового критерію являло собою таке, що принижує гідність, поведження. Таким чином, мало місце і порушення ст. 3 Конвенції [7]. Цікавою є також справа Ферин

(*Feryn*), у якій власник бельгійської компанії відкрито (усно і в оголошеннях) заявляв, що не прийматиме на роботу «іммігрантів». Було визнано, що це явний випадок прямої дискримінації на підставі расового чи етнічного походження [8]. Такі дії, на думку Суду, є недопустимими.

Слід зазначити, що порушення принципу недискримінації відбувається і щодо третьої категорії мігрантів, а саме «мігранти, які потребують захисту». У справі Фосі проти Греції та Саїдун проти Греції (*Fawsie v. Greece and Saidoun v. Greece*) було встановлено наявність дискримінації, а саме дискримінації при виплаті допомоги багатодітним матерям, офіційно визнаним політичними біженцями за ознакою національності [9]. Заявниці (громадянки Сирії та Лівану) з моменту отримання у 1990-х роках статусу політичних біженців, постійно проживали на території Греції. Компетентний орган відмовив їм у призначенні допомоги для багатодітних родин на тій підставі, що вони не є громадянами Греції чи однієї з держав — членів ЄС або біженцями грецького походження. ЄСПЛ не став заперечувати, що грецький законодавець переслідує ціль розв'язання демографічних проблем. Водночас він нагадав, що необхідно навести дуже вагомі підстави, аби виправдати відмінне ставлення, що базується виключно на підставі громадянства, і тому відмовився визнати правомірним критерій, що полягає суто в наявності грецького громадянства чи походження. Суд звернув особливу увагу на те, що протягом періоду, який має значення для вирішення цієї справи, такий критерій не мав однакового застосування в законодавстві та судовій практиці. Крім того, Греція є стороною Женевської конвенції про статус біженців, відповідно до якої держави зобов'язані надавати біженцям, що на законних підставах перебувають на їхній території, ті самі державні виплати і допомогу, що і своїм власним громадянам. Тому відмова призначити скаргникам допомогу для багатодітних родин не має розумного виправдання [8].

Слід зазначити, що у недалекому минулому мігранти другого виду, так звані «нелегальні», зазнавали порушення права на освіту, гарантованого ст. 2 Протоколу № 1 до Конвенції: «Нікому не може бути відмовлено у праві на освіту. Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до їхніх релігійних і світоглядних переконань» [10]. Це право також гарантовано ст. 17 Європейської соціальної Хартії. Додаток до переглянутої Хартії пояснює, що дане положення застосовується до усіх осіб, включаючи мігрантів, молодше 18 років,

за винятком випадків, коли відповідно до чинного законодавства, повноліття досягається раніше [11]. Так, важливим у розумінні цього питання видається рішення ЄСПЛ Тімішев проти Росії (Timishev v. Russia), оскільки Суд поставив право на освіту в ряд «основоположних цінностей демократичних суспільств, які створили Раду Європи» та наголосив, що право на освіту має кожна людина. На думку Суду, таке основне правило не може тлумачитися обмежено і є універсальним. Позбавлення дітей такого права на тій підставі, що їх батьки не є законно зареєстрованими мігрантами, є порушенням Конвенції права на освіту [4].

Продовжуючи тему порушень прав мігрантів, які незаконно перебувають на території держави, слід зазначити, що велика кількість таких порушень стосується пунктів 1, 4 ст. 5 Конвенції. Згідно ст. 5 Конвенції: кожен має право на свободу та особисту недоторканність. Нікого не може бути позбавлено свободи, крім таких випадків і відповідно до процедури, встановленої законом: а) законне ув'язнення особи після засудження її компетентним судом; б) законний арешт або затримання особи за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання будь-якого обов'язку, встановленого законом; с) законний арешт або затримання особи, здійснене з метою до провадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення; d) затримання неповнолітнього на підставі законного рішення з метою застосування наглядових заходів виховного характеру або законне затримання неповнолітнього з метою допровадження його до компетентного органу; е) законне затримання осіб для запобігання поширенню інфекційних захворювань, законне затримання психічнохворих, алкоголіків або наркоманів чи бродяг; f) законний арешт або затримання особи з метою запобігання її недозволеному в'їзду в країну чи особи, щодо якої провадиться процедура депортації або екстрадиції [6].

Таким чином, мігранти можуть бути затримані з різних правових підстав та стадіях міграції. Ув'язнення відбувається тоді, коли особа отримує відмову на в'їзд до відповідної країни, коли особа в'їхала до країни нелегально, і в подальшому цей факт був встановлений владою, в разі закінчення терміну дії дозволу на перебування в країні, або в разі, коли влада розглядає утримання під вартою осіб, які шукають притулку, як необхідність [4]. З цього приводу доцільно розглянути рішення «Нур Ахмед та інші проти України». Заявники виїхали

з Сомалі та у різні дати незаконно в'їхали до України з Росії без жодних документів, які б посвідчували їхню особу або дозволяли в'їзд чи перебування. Вони проживали у м. Вінниці, де згодом працівники міліції затримали їх як мігрантів без документів [13]. Вони вказували, що після затримання та до судового засідання їх було ув'язнено у відділах міліції. У відповідні дні затримань обох груп міліція та міграційні органи влади звернулись до суду з клопотаннями про поміщення цих заявників до центру тимчасового розміщення іноземців та осіб без громадянства. Вінницький окружний адміністративний суд в обох випадках задовольнив клопотання, встановивши, що заявники незаконно прибули до України, навмисно знищивши свої документи, що посвідчують особу. Враховуючи необхідність організації видворення, суди прийняли рішення про затримання заявників та їхнє поміщення до центру тимчасового розміщення на строк до 12 місяців. Після судових засідань стосовно всіх заявників були складені протоколи про адміністративне затримання, у яких як підстава було зазначено виконання рішення суду. Надалі заявників було направлено до центрів тимчасового проживання у Волинській та Чернігівській областях. 10 січня та 17 лютого 2012 року Вінницький адміністративний апеляційний суд розглянув апеляційні скарги заявників обох груп і дійшов висновку, що їх ув'язнення відповідало вимогам закону. Вищий адміністративний суд України відхилив касаційні скарги «грудневої групи» заявників. В січні та лютому 2012 року міліція звернулась до посольства Сомалі в Москві з метою видачі паспортів чи тимчасових проїзних документів обох груп заявників. В лютому 2012 року перший заявник подав заяву про отримання притулку; його заяву було відхилено в серпні того ж року. Суди першої та апеляційної інстанцій це рішення підтримали. Тоді ж восьмий заявник також звернувся з аналогічною заявою, проте її було відхилено. Шостому, сьомому та дев'ятому заявникам було надано додатковий захист в серпні, в листопаді та травні 2012 року відповідно. Пізніше заявників було звільнено або вони самі покинули центри тимчасового розміщення. Що стосується другого заявника, то рішення про його видворення було ухвалено 25 квітня 2013 року. Немає жодних вказівок на те, що рішення про видворення були прийняті стосовно інших заявників. ЄСПЛ констатував порушення п. 1 ст. 5 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність) стосовно другого — дев'ятого заявників у зв'язку з відсутністю протоколів про їх затримання та ув'язнення до видачі ухвал про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою.

Порушення п. 1 ст. 5 Конвенції стосовно другого — дев'ятого заявників у зв'язку з триманням їх під вартою відповідно до рішень національних судів за відсутності рішення про видворення. Порушення п. 1 ст. 5 Конвенції стосовно шостого заявника у зв'язку з його ув'язненням з 10 серпня по 17 жовтня 2012 року, щодо сьомого заявника — у зв'язку з його ув'язненням з 5 по 23 листопада, стосовно дев'ятого заявника — у зв'язку з його ув'язненням з 22 травня по 17 жовтня 2012 року. Порушення п. 4 ст. 5 Конвенції стосовно першого, шостого — дев'ятого заявників [14].

Схожою є справа «M.S. проти Словаччини та України» яка стосувалася скарги афганського мігранта на його арешт у Словаччині та повернення в Україну, потім в Афганістан, з обмеженим доступом до юридичної консультації та перекладачів. Заявник, пан M.S., був громадянином Афганістану. Його дата народження була спірною: заявник стверджував, що він народився в 1993 чи 1994 році, в той час як органи влади Словаччини та України зареєстрували дату — січень 1992 року. За словами заявника він залишив Афганістан в травні 2010 року після вбивства його батька, який працював в Департаменті національної безпеки Афганістану, в 2005 році, а член його сім'ї отримав лист із погрозою. Він в'їхав в Україну на початку липня 2010 року. 23 вересня 2010 року прикордонна поліція Словаччини заарештувала його під час незаконного перетину території Словаччини. Його допитали, був наданий перекладач із словацької на англійську мову, а потім з англійської мови на пушту. Згідно з протоколом допиту він вказав, що не мав намір подавати заяву про надання притулку в Словаччині, а бажав поїхати в Західну Європу. Було прийнято рішення про його вислання в Україну, а наступного дня він був переданий органам влади України та поміщений в установу тимчасового утримання. В жовтні 2010 року суд видав наказ про його вислання з України та тримання під вартою до вислання. Його перевели в заклад для тимчасового розміщення іноземних громадян та осіб без громадянства до того, як в кінцевому підсумку його вислали в Кабул в березні 2011 року. Тим часом він подав заяву про надання притулку до українських міграційних органів стверджуючи, що він боявся переслідування у випадку повернення в Афганістан. Проте органи влади відхилили його запит, оскільки вони виявили, що особа не відповідає визначенню біженця відповідно до національного законодавства та Конвенції про статус біженців. Він стверджував, що протягом цих процедур намагався довести до відома як органів влади Словаччини, так і України той факт, що

він був неповнолітнім, але не було вжито жодних дій. Заявник подав декілька скарг відповідно до ст. 3 (заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) та ст. 5§ 2 та ст. 4 (право негайно бути повідомленим про причини арешту / право на законність затримання, встановлену судом без зволікань) стверджуючи, серед іншого, що його вислали в Афганістан без належного розгляду його заяви про надання притулку та ризиків, з якими він стикався, а також те, що його не повідомили про причини тримання під вартою в Україні. Відповідно до ст. 34 (право на індивідуальне звернення) він також стверджував, що представнику НУО було відмовлено в доступі до нього в Україні, що не дозволило йому подати заяву про тимчасовий захід до Європейського суду з прав людини. ЄСПЛ констатував порушення Україною статей 3, 5§ 1 та 4 (d) [15].

Слід зазначити, що ЄСПЛ підкреслює специфіку утримання під вартою мігрантів та проводить відмінність з триманням під вартою осіб, які вчинили або підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень. Так, у справі Сааді проти Сполученого Королівства (Saadi v. The United Kingdom), Суд наголосив, що влада повинна проводити затримання на належних підставах з метою недопущення незаконного в'їзду осіб на територію країни, а умови тримання під вартою повинні відповідати даній меті, з урахуванням вразливості мігрантів. При цьому, всупереч вимогам щодо подальшої оцінки необхідності і пропорційності даних заходів щодо осіб, які підпадають під дію ст. 5.1 (b), (d) і (e) ЄКПЛ, тримання мігрантів під вартою може не бути крайнім заходом. Наприклад, ЄСПЛ погодився з короткостроковим триманням під вартою з метою забезпечення ефективного провадження у справі особи, що шукає притулок [4, с. 19].

Можна стверджувати, що захист прав мігрантів ініціюється ними самостійно шляхом подачі заяви до ЄСПЛ. Всі заяви від осіб, що звертаються до Суду, включаючи мігрантів, повинні відповідати умовам ЄКПЛ та ЄСПЛ щодо їх прийнятності. Заява вважається прийнятною за умови виконання певних умов, основними з яких є: особа має бути жертвою порушення прав гарантованих Конвенцією; особа повинна вичерпати всі засоби національного захисту; особа повинна подати заяву в шестимісячний строк; заява не повинна бути анонімною; заява має не бути ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі. Доцільно розглянути кожен з цих критеріїв в контексті захисту прав мігрантів. Так, згідно зі ст. 34 ЄКПЛ, особа, яка

подає заяву до ЄСПЛ має бути жертвою порушення прав, гарантованих Конвенцією [6]. Постає питання, кого можна вважати жертвою за змістом ст. 34. Суд вирішив, що поняття жертви є автономною концепцією, тобто ЄСПЛ не пов'язаний внутрішніми визначеннями і правилами і повинен тлумачити поняття жертви без зайвого формалізму, у світлі умов, пропонованих сучасним суспільством, і з урахуванням того факту, що статус жертви може бути за певних умов пов'язаний з обставинами справи [4, с. 84]. Вбачається, що ЄСПЛ розвив свою власну практику щодо «жертв», згідно з якою останні поділяються на «прямих» (особа безпосередньо зазнала порушень) та «непрямих» (особа знаходиться в тісному зв'язку з «прямою» жертвою) жертв. ЄСПЛ розглядає лише ті скарги, в яких заявник являється жертвою порушення ЄКПЛ. Окрім цього, скаргу може подавати лише жива людина. ЄСПЛ постановив, що скарга померлої особи не може бути прийнята до розгляду, навіть якщо вона подана представником померлого. Однак у випадку смерті жертви після подачі скарги Суд допускає підтримку скарги членами сім'ї, якщо останні зацікавлені в цьому. Статус жертви повинен бути виправданий протягом усього розгляду. У випадку визнання прямого порушення і надання відшкодування країною заявник втрачає свій статус жертви. Так, у справі Бурдов проти Росії (Burdiv v. Russia) від 7 травня 2002 року, в параграфі 30 ЄСПЛ констатував: «Суд знову нагадає, що обов'язок відшкодувати будь-які передбачувані порушення Конвенції лежить в першу чергу на національних владі. У зв'язку з цим, питання про те, чи може заявник стверджувати, що є жертвою можливого порушення Конвенції, грає істотну роль на всіх стадіях провадження у справі відповідно до Конвенції» [16].

В контексті даного дослідження на особливу увагу заслуговує поняття «потенційної жертви», яке було введено Судом для захисту осіб, права яких, що гарантуються Конвенцією, можуть бути порушені в майбутньому. В справі «Ауад проти Болгарії» ЄСПЛ зазначив, що вислання апатрида Ауада палестинського походження, який заявляв про ризик піддатися жорстокому поводженню в разі вислання, буде розцінюватися як порушення ст. 3 Конвенції [17]. В справі ж «Отман проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ вперше зазначив, що вислання особи буде порушенням ст. 6 ЄКПЛ (право на справедливий судовий розгляд) [18].

Слід зазначити, що ст. 35 Конвенції містить правило, за яким Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби юридичного захисту, згідно із загально визна-

ними принципами міжнародного права, і впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні [6]. Вищезазначене обумовлене допоміжною функцією ЄСПЛ, так як держави-учасниці повинні забезпечити насамперед захист прав за Конвенцією в своєму внутрішньому законодавстві. Однак вимога вичерпання всіх національних засобів захисту застосовується динамічно, тобто залежить від конкретної справи та всіх її обставин. Даний факт є підтвердженням гнучкості ЄСПЛ. Наприклад, в справі «Верітер проти Франції», Суд здійснив виключення з правила про вичерпання національних засобів правового захисту, оскільки вимога до заявника про використання певного засобу правового захисту була невідповідною перешкодою для реалізації його права за ст. 34 ЄКПЛ [19].

Можна зазначити, що чимала кількість рішень була прийнята судом щодо строку подачі скарги. У цьому контексті цікавою видається справа «О. Локлін та інші проти Сполученого Королівства», де Суд зазначив, що відповідно до правила шестимісячного терміну, національний суд повинен остаточно затвердити положення заявника по відношенню до об'єкта скарги. Термін починається з того моменту, коли рішення стає *res judicata*. Судом також було наголошено, що допустимими є тільки стандартні і ефективні засоби правового захисту, оскільки заявники не повинні піддаватися спокусі обійти вказаний термін, подаючи неправомочні скарги в неналежні органи. Схожим чином, заяви на відновлення розгляду або нестандартні засоби правового захисту до уваги не приймаються, і в принципі не дозволяють вийти за рамки правила шестимісячного терміну, за винятком випадків, коли такий нестандартний засіб є єдино доступним [20].

Останній критерій допустимості заяви закріплений в ст. 35.1 Конвенції: заява за своєю суттю не є ідентичною до заяви, що вже була розглянута Судом чи була подана на розгляд до іншого міжнародного органу розслідування чи врегулювання, і якщо вона не містить нових фактів у справі [6]. Дане правило направлено на недопущення появи дублюючих один одного справ, а також безлічі міжнародних розглядів щодо однієї справи.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, роль ЄСПЛ як інструменту захисту прав мігрантів виявляється при зверненні до нього мігрантом, права якого були порушені. При цьому має виконуватися низка вимог щодо прийнятності такої заяви, включаючи суб'єкта подання та ін. Важливо, що права, за захистом яких звертається заявник, мають бути гарантовані Конвенцією. Зазвичай,

Підсумовуюче вищевикладене, слід зазначити, що практика ЄСПЛ щодо захисту прав даної кате-

У подальшому актуальність зберігають дослідження питань наявних колізій щодо реалізації окремих конвенційних прав мігрантів, в першу чергу, прав щодо в'їзду та виїзду до приймаючої країни.

1. Доклад о миграции в мире. 2020 // Международная организация по миграции (МОМ). 2020. № 1. С. 529. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr_2020-ru.pdf
2. Матеріали CourTalks. 2016. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Asyl_Talk_ENG.pdf
3. Резолюція 40/144 Генеральної Асамблеї ООН від 13 грудня 1985 року «Декларація про права людини щодо осіб, які не є громадянами країни, в якій вони проживають»: Резолюція Орг. Об'єдн. Націй від 13.12.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_227 (дата звернення: 14.04.2021).
4. Ктισταкис Я. Защита прав мигрантов в соответствии с нормами Европейской конвенции о правах человека и Европейской социальной хартии / Яннис Ктισταкис. Жув, Париж: Издательство Совета Европы, 2013. 107 с. (Издательство Совета Европы).
5. Ковальчук А. Ю. Визначення правового статусу мігранта в українському законодавстві / Алла Юріївна Ковальчук // Наше право. 2015. № 2. С. 64.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р.: станом на 2 жовт. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 14.04.2021).
7. East African Asians v. The United Kingdom [Електронний ресурс]. 1994. URL: <https://lovdata.no/static/EMDN/emd-1970-004403.pdf>
8. Посібник з європейського антидискримінаційного права [Електронний ресурс]. 2010. URL: <https://rm.coe.int/1680099a18>
9. Fawsie v. Greece and Saidoun v. Greece) (№ 40080/07 та № 40083/07) [Електронний ресурс]. 2011. URL: <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-saidoun-and-fawsie-v-greece-application-nos-4008307-and-4008007>.
10. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Протокол Ради Європи від 20.03.1952 р.: станом на 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (дата звернення: 15.04.2021).
11. Case of Popov v. France [Електронний ресурс]. 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/FRE#{%22itemid%22:\[%22001-108710%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/FRE#{%22itemid%22:[%22001-108710%22]})
12. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 03.05.1996 р.: станом на 7 верес. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 15.04.2021).
13. Справа «Нур Ахмед та інші проти України» (Заява № 42779/12 та 5 інших заяв): Рішення Європ. суду з прав людини від 18.06.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f21 (дата звернення: 15.04.2021).
14. Огляд рішень Європейського Суду з прав людини за період з 15.06.2020 по 19.06.2020 [Електронний ресурс]. 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_ESPL_24.pdf?fbclid=IwAR0q5KFymf_5C_qX0p0jHk6b0eZrywTuZxUa-3Jd7vQKBIRJY_mMrVprl7Q
15. Справа «М.С. проти Словаччини та України» (Заява № 17189/11): Рішення Європ. суду з прав людини від 11.06.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f36 (дата звернення: 15.04.2021).
16. Справа «Бурдов проти Росії»: Справа Європ. суду з прав людини від 07.05.2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_045 (дата звернення: 15.04.2021).
17. Дело «Ауад против Болгарии» [Електронний ресурс] // Совет Европы: Европейский суд по правам человека. 2011. URL: <https://www.refworld.org.ru/country,,ECHR,,BGR,,54b5162e4.0.html>

18. Дело «Отман (Абу Катада) против Соединенного Королевства» (краткое содержание) [Электронный ресурс] // Совет Европы: Европейский суд по правам человека. 2012. URL: <https://www.refworld.org.ru/type, CASELAW,, JOR,5294bc854,0.html>
19. Bernard Veriter v. France [Электронный ресурс]. 2003. URL: http://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/2003.08.06_Veriter_v_France.htm
20. O'Loughlin and Others v. the United Kingdom [Электронный ресурс]. URL: <http://echr.ketse.com/doc/23274.04-en-20050825/>
21. Ахкамова Л. Н. Европейский суд по правам человека как защита прав мигрантов [Электронный ресурс] / Лилия Нафизовна Ахкамова // Юридическая наука. 2020. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskiy-sud-po-pravam-cheloveka-kak-zaschita-prav-migrantov/viewer>
22. Тетерин А. В. Интеграция мигрантов и право на свободу вероисповедания: современные проблемы [Электронный ресурс] / Александр Викторович Тетерин // Мониторинг общественного мнения. 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-migrantov-i-pravo-na-svobodu-veroispovedaniya-sovremennye-problemy/viewer>
23. Сірант М. М. Вплив глобалізаційних процесів на формування потоків трудової міграції [Электронный ресурс] / М. М. Сірант // Національний університет «Львівська політехніка». 2014. URL: <https://vlp.com.ua/taxonomy/term/3327>
24. Скоробогатова Н. С. Регулювання міжнародної міграції трудових ресурсів в умовах глобалізації [Электронный ресурс] / Н. С. Скоробогатова, Л. С. Карнажук // Сучасні проблеми економіки і підприємництва. Випуск 20, 2017. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/109702>

References

1. Doklad o myghracyy v myre. 2020 // Mezhdunarodnaja orghanyzacyja po myghracyy (MOM). 2020. #1. S. 529. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/final-wmr_2020-ru.pdf
2. Materialy CourTalks. 2016. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/COURTalks_Asyl_Talk_ENG.pdf
3. Rezolucija 40/144 Gheneraljnoji Asambleji OON vid 13 ghrudnja 1985 roku «Deklaracija pro prava ljudyny shho do osib, jaki ne je ghromadjanamy krajiny, v jakij vony prozhyvajutj»: Rezolucija Orgh. Ob'jedn. Nacij vid 13.12.1985 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_227 (data zvernennja: 14.04.2021).
4. Ktystakys Ja. Zashhyta prav myghrantov v sootvetstvyy s normamy Evropejskoj konvencyy o pravakh cheloveka y Evropejskoj socyjalnoj khartyy / Jannys Ktystakys. Zhuv, Paryzh: Yzdateljstvo Soveta Evropy, 2013. 107 s. (Yzdateljstvo Soveta Evropy).
5. Kovaljchuk A. Ju. Vyznachennja pravovogho statusu mighranta v ukrajinskomu zakonodavstvi / Alla Jurijivna Kovaljchuk // Nashe pravo. 2015. #2. S. 64.
6. Konvencija pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod: Konvencija Rady Jevropy vid 04.11.1950 r.: stanom na 2 zhovt. 2013 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (data zvernennja: 14.04.2021).
7. East African Asians v. The United Kingdom [Elektronnyj resurs]. 1994. URL: <https://lovdata.no/static/EMDN/emd-1970-004403.pdf>
8. Posibnyk z jevropejskogho antydyskryminacijnogho prava [Elektronnyj resurs]. 2010. URL: <https://rm.coe.int/t/1680099a18>
9. Fawsie v. Greece and Saidoun v. Greece) (# 40080/07 ta # 40083/07) [Elektronnyj resurs]. 2011. URL: <https://www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-saidoun-and-fawsie-v-greece-application-nos-4008307-and-4008007>.
10. Protokol do Konvenciji pro zakhyst prav ljudyny i osnovopolozhnykh svobod: Protokol Rady Jevropy vid 20.03.1952 r.: stanom na 17 lyp. 1997 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535 (data zvernennja: 15.04.2021).
11. Case of Popov v. France [Elektronnyj resurs]. 2012. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/FRE#%22itemid%22\[%22001-108710%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/FRE#%22itemid%22[%22001-108710%22])
12. Jevropejska socialjna khartija (pereghljanuta): Khartija Rady Jevropy vid 03.05.1996 r.: stanom na 7 veres. 2016 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (data zvernennja: 15.04.2021).
13. Sprava «Nur Akhmed ta inshi proty Ukrainy» (Zajava # 42779/12 ta 5 inshykh zajav): Rishennja Jevrop. sudu z prav ljudyny vid 18.06.2020 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f21 (data zvernennja: 15.04.2021)
14. Oghljad rishenj Jevropejskogho Sudu z prav ljudyny za period z 15.06.2020 po 19.06.2020 [Elektronnyj resurs]. 2020. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Oghljad_ESPL_24.pdf?fbclid=IwAR0q5KFymf_5C_qX0p-0jHk6b0eZrywTuZxUa-3Jd7vQKBIRJY_mMrVprl7Q
15. Sprava «M.S. proty Slovachchyny ta Ukrainy» (Zajava # 17189/11): Rishennja Jevrop. sudu z prav ljudyny vid 11.06.2020 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f36 (data zvernennja: 15.04.2021).

16. Sprava «Burdov proty Rosiji»: Sprava Jevrop. sudu z prav ljudyny vid 07.05.2002 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_045 (data zvernennja: 15.04.2021).
17. Delo «Auad protiv Bolgarii» [Elektronnyj resurs] // Sovet Yevropy: Yevropeyskiy sud po pravam cheloveka. 2011. URL: <https://www.refworld.org.ru/country,, ECHR,, BGR,, 54b5162e4,0.html>
18. Delo «Otman (Abu Katada) protiv Soedinennogo Korolevstva» (kratkoe sodержanie) [Elektronnyj resurs] // Sovet Yevropy: Yevropeyskiy sud po pravam cheloveka. 2012. URL: <https://www.refworld.org.ru/type, CASELAW,, JOR, 5294bc854,0.html>
19. Bernard Veriter v. France [Elektronnyj resurs]. 2003. URL: http://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/2003.08.06_Veriter_v_France.htm
20. O'Loughlin and Others v. the United Kingdom [Elektronnyj resurs]. URL: <http://echr.ketse.com/doc/23274.04-en-20050825/>
21. Akhkamova L.N. Yevropeyskiy sud po pravam cheloveka kak zashchita prav migrantov [Elektronnyj resurs] / Liliya Nafizovna Akhkamova // Yuridicheskaya nauka. 2020. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/evropeyskiy-sud-po-pravam-cheloveka-kak-zaschita-prav-migrantov/viewer>
22. Teterin A. V. Integratsiya migrantov i pravo na svobodu veroispovedaniya: sovremennye problemy [Elektronnyj resurs] / Aleksandr Viktorovich Teterin // Monitoring obshchestvennogo mneniya. 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-migrantov-i-pravo-na-svobodu-veroispovedaniya-sovremennye-problemy/viewer>
23. Sirant M.M. Vplyv globalizacijnykh procesiv na formuvannja potokiv trudovoji mighraciji [Elektronnyj resurs] / M.M. Sirant // Nacionalnyj universytet «Lvivskaja politehnika». 2014. URL: <https://vlp.com.ua/taxonomy/term/3327>
24. Skoroboghatova N. Je. Reghuljuvannja mizhnarodnoji mighraciji trudovykh resursiv v umovakh globalizaciji [Elektronnyj resurs] / N. Je. Skoroboghatova, L.S. Karnazhuk // Suchasni problemy ekonomiky i pidpryjemnytvo. Vypusk 20, 2017. URL: <http://sb-keip.kpi.ua/article/view/109702>

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Юридичні науки»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Юридические науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Juridical sciences»

№ 4 (38)

1 том

Головний редактор — *Курило В.І.*

Київ 2021

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38 (044) 222 58 89

Контактний телефон: +38 (067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 30.04.2021. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура SchoolBookAS. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 13,72. Тираж 100. Заказ № 220.

Ціна договірною. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.